

Zbyněk Michálek – Lenka Odehnalová – Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA V

Slavistická badatelská dílna

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Zbyněk Michálek — Lenka Odehnalová — Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA V

Slavistická badatelská dílna

Masarykova univerzita

Brno 2020

Kniha je šířena pod licencí

CC BY-SA 4.0 Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0

Publikace vznikla na Masarykově univerzitě v rámci projektu Slavistická badatelská dílna číslo MUNI/A/0900/2019 podpořené z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2020.

Odborní recenzenti:

doc. dott. Giuseppe Maiello, Ph.D.

prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.

© 2020 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9704-9

ISBN 978-80-210-9703-2 (brožováno)

OBSAH

Úvodem	5
Príbuzenská terminológia pre označenie vyšších generácií v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch (<i>Jana Demelová</i>) ...	7
Nejstarší lžidimitrijovská dramata v západní Evropě a vliv náboženství na jejich uchopení (<i>Zuzana Dupalová</i>)	21
Vznik romantických národních eposů: srbsko-finské paralely (<i>Eliška Jiráňová</i>)	33
Strossmayerova jihoslovanská knihovna (<i>Kateřina Kolářová</i>)	47
Новосибирск в современной русской литературе (<i>Светлана Олеговна Михалкова</i>)	61
Rusko a Západ z perspektivy F. M. Dostojevského (<i>Lenka Odehnalová</i>) ..	79
Soudní proces Nikolaje Nikolajeviče Ryžkova a jeho odraz v dobovém tisku (<i>Isabela Vaverková</i>)	95
Komedie Denise Ivanoviče Fonvizina ve zpracování Antonína Kurše na prknech Divadla bratří Mrštíků v Brně (<i>Karolína Velšová</i>)	107

Úvodní slovo

SOUBOR příspěvků *Mladá slavistika V* je již v pořadí osmým ročníkem¹ publikace, která reflektuje výsledky práce mladých badatelů, doktorandů a doktorandek působících na Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity. V letošním svazku najdeme celkově osm příspěvků tematicky zaměřených na problematiku dotýkající se slovanských jazyků a literatur. Nechybí témata klasická i nová nebo nově nastíněná.

Svazek otevírá příspěvek Jany Demelové, jehož stěžejním tématem je problematika terminologie z oblasti příbuzenských vztahů s ohledem na lokální varianty a specifikum v západoslovanských a jihoslovanských jazycích. Zuzana Dupalová popisuje a interpretuje vybraná lžidimitrijovská dramata vzniklá v západní Evropě (v Itálii, Španělsku a v Anglii) a zkoumá, jaký vliv zanechalo náboženské přesvědčení spisovatele na látku jím napsaného dramatu. O paralelách mezi finským a srbským eposem z období romantismu pojednává příspěvek Elišky Jiráňové. Autorka poukazuje na společné a odlišné rysy eposů, navíc neopomíná ani české prostředí, kde se zmiňovaným eposům věnoval překladatel Josef Holeček.

Vznik, vývoj a fungování Strossmayerovy jihoslovanské knihovny, která v meziválečném Československu značnou mírou přispěla k rozvoji československo-jugoslávských vztahů, zachycuje příspěvek Kateřiny Kolářové. Město Novosibirsk a jeho obraz v současné ruské literatuře zkoumá ve svém příspěvku Světlana Olegovna Michálková. Město autorka vnímá ze dvou aspektů – fyziologického a psychologického, jejichž srovnáním

---

¹ PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Podoby a proměny města ve slovanských a vybraných neslovanských kulturách, literaturách a jazycích*. Brno 2013. PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Mladá slavistika: Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*. Brno 2014. POSPÍŠIL, I. – PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky (20. století)*. Brno 2015. POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. a kol.: *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016. GUNIŠOVÁ, E. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017. PAUČOVÁ, L. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika III. Slavistika mezi generacemi*. Brno 2018. MICHÁLEK, Z. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika IV. Výzkum slovanského areálu: generační proměny*. Brno 2019.

pozorujeme ve zkoumaných dílech posun důrazu. Příspěvek Lenky Odehnalové je věnován vztahu Ruska a západní Evropy z pohledu F. M. Dostojevského. Na základě zkoumání jeho esejů *Zimní poznámky o letních dojmech* a polyžánrového díla *Deník spisovatele* autorka poukazuje na specifikum v Dostojevského vnímání Západu a také na terminologii, kterou v uvedených dílech používá.

Isabela Vaverková se v příspěvku zaměřila na soudní proces s knězem Nikolajem Nikolajevičem Ryžkovem, který v českém prostředí působil na počátku 20. století. Autorka zkoumá reakce na zatčení kněze a průběh soudního procesu v dobovém tisku. Soubor příspěvků uzavírá Karolína Velšová s příspěvkem zaměřeným na klasicistní komedii D. I. Fonvizina *Недоросль* (v překladu A. Kurše *Maminčin mazánek*) a její inscenace v Divadle bratří Mrštíků v letech 1959–1989. Autorka se pokouší odpovědět na otázku, jaké místo a funkci v českém prostředí měla tato ruská komedie v období tzv. divadelního stalinismu.

Společným jmenovatelem příspěvků mladých badatelů je komparativní přístup k vybraným tématům, jenž vytváří platformu pro hledání a nacházení nových poznatků. Věříme, že soubor, jenž držíte v rukou, přispěje k dalšímu zkoumání uvedených slavistických témat.

PRÍBUZENSKÁ TERMINOLÓGIA PRE OZNAČENIE VYŠŠÍCH GENERÁCIÍ V ZÁPADOSLOVANSKÝCH A JUŽNOSLOVANSKÝCH JAZYKOCH

Jana Demelová

Kinship Terminology for Upper Generations in Western and Southern Slavonic Languages

This paper is discussing kinship terminology of Southern and Western Slavonic languages in generations above ego (+1 and above). Based on secondary literature and dictionaries, a set of possible terms was prepared, that was then checked against national corpora of these languages. As a result, we can determine which terms are in use, which are dominant, and (based on data from earlier periods) even draw possible future development. Several interesting outcomes from the research are summed up at the end of this paper, such as tendency towards acceptance of foreign terminology (or patterns of formation) and tendency towards simplification of certain parts of this terminology. As we found out, languages in question have different attitudes to preserving the Proto-Slavonic terminology and are prone to foreign influences on different levels. Some of them even developed in unexpected ways (f. e. towards analytical lexicology).

Key words: Slavic kinship; kinship terminology; corpus linguistics; lexicology; affinity; consanguinity; kinship systems

PRÍBUZENSKÁ terminológia najmä západoslovanských, ale aj južnoslovanských jazykov sa od dôb praslovanských výrazne zjednodušila. V tejto práci na základe skúmania jazykových korpusov, ako aj sekundárnej literatúry a slovníkov predstavíme systémy príbuzenskej terminológie v generáciách +1 až +4 (z pohľadu ega) troch najväčších západoslovanských jazykov (poľštiny, češtiny a slovenčiny) a piatich najväčších južnoslovanských jazykov (srbčiny, chorvátčiny, slovinčiny, bulharčiny a macedónčiny). Zreteľ bude braný aj na lokálne varianty a tiež bosenské či čiernohorské špecifiká tam, kde takéto existujú. Práca bude rozdelená do troch hlavných častí – príbuzenskej terminológie v priamej línii (rodičia, starí rodičia a ich rodičia), nepriamej línii (súrodenci rodičov) a nepokrvnej línii (manželia súrodencov rodičov, nevlastní rodičia, krstní rodičia). Patrí sem tiež vzťah k rodičom partnera ega.

Priama línia

Ženský predok v generácii +1 v priamej línii sa označuje v skúmaných jazykoch obdobne. Prevažujú tvary *matka*, *mama* (čes. *máma*) či *majka* (v jsl. jazykoch okrem slovinčiny). Z deminutív sa najčastejšie využívajú tvary *mamička*, *maminka*, *mamka*, prípadne *mamica*. V jsl. jazykoch sa uchovali aj tvary *mati*, vokatívne oslovenie *mami* je potom rozšírené aj v západoslovanských jazykoch, a to pod vplyvom germánskych jazykov.¹ V prípade tejto kategórie nepoznat veľkú rôznorodosť, rozdiely nachádzame skôr v sufixácii v rámci tvorenia deminutív, ktoré sa riadia lokálnymi preferenciami.

V prípade pomenovávania mužského predka v rovnakej generácii sa opäť preukázali obdobné tendencie, kedy preferovaný termín je *otec* (pol. *ojciec*, srb. a chorv. *otac*, slov. *oči/oče*). Z tohto pravidla sa vymyká bulharčina s variantom *баща* a macedónčina s najpoužívanejším variantom *mamko*, ktorý sa v tejto či obdobnej podobe (*tato*, *táta*, *tata*, prípadne *tatínek*, *mame* a pod.) vyskytuje ale vo všetkých jazykoch hneď na druhom či treťom mieste. Zachovalo sa tu teda staré rozdelenie na dva termíny, pričom preferencia termínu *otec* v korpusoch môže byť spôsobená ich písanou podobou, teda v hovorovej reči môžu prevažovať iné termíny. I keď srbčina, chorvátčina či slovinčina v slovníkoch či príručkách vymenúvajú viac možností pre označenie tohto vzťahu (napr. v srb. *japa*, *ćale*, *matorac* a pod.), v korpusoch sme zistili, že tieto termíny sú skôr okrajového charakteru, často sa vyskytujú najmä lokálne v oblastiach kontaktu s inými jazykmi (napr. *pape* v pobrežných oblastiach).²

V niektorých zo skúmaných jazykov sme objavili aj možnosť vyjadrenia týchto vzťahov formou *rodič*, *rodička*, pričom napr. v slovenčine ide o vysoko formalizovaný termín

1 DOKULIL, M.: *Domáce podoby rodných a príbuzenských jmen na -i (y)*. Naše řeč LIX, 1976, č. 1, s. 19.

2 DUPANOVIĆ, E.: *Kinship Loanwords in English, Croatian and Bosnian*. In: AKBAROV, A.: *Linguistics, Culture and Identity in Foreign Language Education*. Sarajevo 2014, s. 595.

využívaný napríklad v kontakte so štátnou správou, v poľštine sa však používal aj v bežnej reči, používaný je ale dnes už iba staršou generáciou.³

V oboch spomínaných kategóriách preto nenájdeme medzi skúmanými jazykmi mnoho rozdielov. Prvé priečky v oboch prípadoch zaujímajú vždy dva termíny (*otec/otac/ojciec* a *tato/tata/tatko*, resp. *matka/majka* a *mama*), pričom ostatné varianty boli marginálne. Výnimkou je čeština s častým výskytom variant *tatínek* a *maminka* (v druhom prípade so štvornásobne vyšším výskytom ako pri tretom *máma*), slovinčina (s výrazne nižším výskytom variant *ata* a *tata* v pomere k prevládajúcemu *oči/oče* a výrazne nižším výskytom variantu *matka* na úkor *mati*), a bulharčina s absenciou obdoby napr. slk. *otec* na úkor jedinečného *бауца*.

Generácia +2 je v palete termínov, ktoré sa nám ponúkajú, o niečo pestrejšia. Aj napriek rozšírenému názoru, že „spisovná čeština je ze všech slovanských jazyků nejflexivnější a že polština se v mnoha směrech, zejména však v syntaktické a lexikální rovině, dost zřetelně odchyľuje od flexivního typu“,⁴ však prekvapivo poľština nezaznamenala v tejto oblasti mnoho analytických termínov, a najviac analytickým sa zdá byť slovenský jazyk. Ten si totiž vypomáha termínmi *starý otec* a *stará matka* (a variantami typu *starý tato*, *stará mama* a pod.), ktoré svojím výskytom dosahujú asi štvrtinovú úroveň oproti termínom neanalytickým. V češtine a poľštine sa podarilo identifikovať len ojedinelé nálezy tohto prístupu. Zaujímavé je, že poľština termíny analytické v tejto sfére používala, avšak už v 17. storočí od nich ustúpila.⁵ V jsl. jazykoch sa mierna tendencia k analyticitosti objavila v slovinčine, a termínmi odvodenými od adjektíva *starý* si vypomáha aj bulharčina a macedónčina (*старук, старуца*, resp. *старуом, старпана*). Isté vysvetlenie tejto slovenskej odchýľky by bolo možné nájsť v jazykových atlasoch – podľa výskumu zistujúceho, ako respondenti označujú otcovho otca bolo zistené, že termíny *starý otec*, *starký* a ich varianty sa prevažne vyskytujú na strednom Slovensku a na Záhorí,⁶ teda v oblastiach, kde sa vyskytovalo nemecky a maďarsky hovoriace obyvateľstvo, pričom v oboch spomínaných jazykoch sa starí rodičia označujú ako „veľký otec“ či „veľká matka“. Tzv. kultúrne germanizmy a austrohungarizmy boli tiež rozšírené v mestskom prostredí.⁷ Ojedinele sa potom objavuje aj vyjadrenie ďalšej generácie reduplikáciou, a to napríklad v oblasti albánskeho vplyvu na juhu Čiernej Hory v podobe *detpradet* „predok“.⁸

3 LEŠNIAK, E.: *Nazwy stopni pokrewieństwa w gwarze najstarszych mieskańców Przyszoewej*. Małopolska XX, 2018, č. 1, s. 310.

4 LOTKO, E.: *Čeština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Ostrava 1986, s. 37.

5 MAGDA-CZEKAJ, M.: *Historyczne a współczesne nazwy relacji rodzinnych*. Język Polski XVII, 2012, č. 3, s. 213.

6 KOLLÁROVÁ, P.: *Pomenovanie príbuzenských vzťahov v slovenských nárečiach*. In: GAJDOŠOVÁ, K.: *Varia XXV*, Bratislava 2017, s. 11 – 121. Obdobne aj pre otcovu či matkinu matku.

7 ŽIGO, P.: *Pomenovania príslušníkov rodiny a rodinných vzťahov v predpisovnej slovenčine*. Forum Historiae VI, 2012, č. 1, s. 10.

8 MOROZOVA, M. S.: *Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro*. Journal of Language Contact XII, 2019, č. 2, s. 324.

Zastavme sa na chvíľu pri niekoľkých zaujímavých bodoch. V prvom rade si čeština prešla zaujímavým vývojom k druhému stupňu deminutíva – termín *babka* nedosahuje ani 10% podiel oproti termínu *babička*. Vzhľadom na pevnú pozíciu termínu aj v slovenčine bude zaujímavé sledovať, či sa rovnakým smerom vyberie aj ona. V prípade analytických termínov v slovenčine je tiež nutné poukázať na zaujímavý výber komponentov – v prípade ženského predka má najväčší výskyt termín *stará mama* (a nie *stará matka*), v prípade mužského predka *starý otec*. Možno aj táto tendencia naznačí niečo o ďalšom vývoji termínov *matka* a *mama*, ktoré sa dosiaľ zdajú byť vyrovnané. Nakoniec upozorníme na skutočnosť, že ani jeden z týchto jazykov nerozlišuje v prípade prarodičov a ďalších generácií, či ide o predkov z matkinej či otcovej strany, i keď regionálne sa rozlišovanie môže objaviť.

V generáciách +3 a vyšších sa potom k existujúcim termínom vo všetkých skúmaných jazykoch pridáva prefix *pra-* (regionálne aj v obmenách, napríklad *pre-* ako v prípade nárečí z Brezovej a Turej Lúky na Slovensku zo začiatku 20. storočia, tam teda v tvare *prededo*, *prebaba*).⁹ V prípade slovenského analytického tvaru však v generácii +3 vidíme ústup v prospech pôvodných všeslovanských termínov, pričom aj v ostatných jazykoch sa vo vyšších generáciách preferuje len jeden z termínov, teda napr. v bulharčine *npadađo* a nie *npacmapux*. V srbčine sa potom od generácie +4 nahradzuje prefix *pra-* prefixom *šukun-/čukun-*, a v ďalších generáciách ďalšími, jedinečnými prefixami či celými termínmi, a síce *navrded* (*navrbaba*, +5), *askurđel* (*askundela*, +6/+7¹⁰), *kurđel* (*kurđela*, +7/+6), *kurlebal* (*kurebala*, +8), *sukurđov* (*sukurdača*, +9).¹¹ Najďalekejší predok sa potom označuje *beli orao* (*bela orlica*).¹²

Nepriama línia

V prípade nepriamej vyššej línie došlo v prípade všetkých troch skúmaných západoslovanských jazykov a v slovinčine k značnému zjednodušeniu oproti praslavanskému stavu. Čeština v prípade pomenovania brata jedného z rodičov siaha temer výlučne po termínoch pôvodne patriacich otcovmu bratovi – *strýc*, *strýček*, *strejda* a pod. a rovnako je na tom slovinčina s preferenciou termínov *stric*, prípadne menej často *striček*. V prípade češtiny však máme rozlišovanie strany vzťahu doložené ešte u Komenského, ide teda zrejme o nedávne zjednodušenie.¹³ Na druhej strane poľština sa vydáva cestou rozšírenia

9 VÁŽNÝ, V.: *Niektoré význačné slová v nárečiach slovenských a z mepisné určenie baníc ich upotrebovania*. Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literárnu históriu II, 1924, č. 3, s. 107.

10 Mihajlo Fejsa uvádza tieto stupne mierne modifikované a v opačnom poradí, tiež uvádza viac stupňov (až do generácie +15). Viď ФЕЈСА, М.: *Родбинска терминологија у русинском и српском језику*. Филолог – часопис за језик књижевност и културу VII, 2016, č. 14, s. 199 – 200.

11 БЈЕЛЕТИЋ, М.: *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог L, 1994, s. 200.

12 БЈЕЛЕТИЋ, М.: *Беле пчеле*. Кодови словенских култура VI, 2001, č. 6, s. 112.

13 KOMENSKÝ, J. A.: *Dvěře jazyků odevřené*. Praha 2003, s. 65.

pomenovania pre matkinho brata – *wujek, wuj*, pričom pôvodný systém sa stále udržuje v niektorých rurálnych oblastiach.¹⁴ Slovenčina razí akúsi strednú cestu, kedy využíva termíny *strýko, strýc*, ale aj termíny *ujo*, menej *ujec* a *ujko*. Lokálne potom v slovenčine nájdeme pôvodom maďarské termíny *báčik, báči* či *báta*.¹⁵ V slovenčine termíny *strýc* a *ujec* neplnia pôvodnú rozlišujúcu funkciu, fungujú skôr ako areálové odlišnosti.

Južnoslovanské jazyky (okrem spomínanej slovinčiny) sa zatiaľ nevyhŕňajú v prospech jedného z termínov, napríklad v srbčine je rozdiel v používanosti termínu *stric* a *ujak* minimálny (2,94, resp. 2,87 i. p. m.). Lokálne pod vplyvom iných jazykov však zjednodušenie mohlo nastať, a to hlavne v čakavských a kajkavských nárečiach.¹⁶ V tejto skupine jazykov sa tiež objavujú inovácie v podobe *čičo, baj, barba*, prípadne *dondo*. Až na výnimky ale môžeme pozorovať, že alternatívne termíny nemajú príliš veľký dosah a častokrát je jeden z termínov dominantný, a ostatné termíny majú výskyt násobne nižší.

Nemenej zaujímavé je sledovať, aké termíny volia jednotlivé jazyky pre generáciu +2, kedy sa všetky skúmané jazyky prikláňajú k forme *prastrýko (prastrýc, prastric)*, a to s výnikou bulharčiny (*прачучо*) a poľštiny, ktorá preferuje analytické *stryjeczny dziadek* a obdoby, so špecifickým významom: „[b]abka cioteczna zatem to ‚siostra babki‘ albo ‚siostra dziadka‘, babka stryjeczna zaś to ‚żona brata dziadka‘ (zwanego dawniej prastryjem), babka wujeczna natomiast to ‚żona brata babki‘.“¹⁷ Slovinčina má podobný prístup, pre ženského predka využíva formu *stara teta*.¹⁸

V oblasti pomenovaní pre ženského nepriameho predka je situácia jednoduchšia už z dôvodu neexistencie rozdielu v praslovanskom období, teda nerozlišovania označenia pre matkinu a otcovu sestru. V skúmaných jazykoch možno aj v tomto prípade vidieť malú tendenciu k využívaniu deminutív či iných variant základného tvaru – všetky jazyky využívajú termín *teta* (pol. *ciocia*), jedine srbčina preferuje termín *tetka* (trojnásobný výskyt oproti *teta*), a poľština využíva deminutívum *ciotka* len o štvrtinu menej ako nedeminutívny tvar. Bulharčina si potom aj v tomto prípade vypomáha inovatívnym termínom, *леля*. Opäť sa lokálne môžu objaviť výnimky, napríklad Marta Bjeletić uvádza rozlišovanie matkinej a otcovej sestry na Kosove a v Čiernej Hore (*teza* vs. *ala*) či v Hercegovine (*tetka* vs. *hala*).¹⁹

14 PARKIN, R.: *The Contemporary Evolution of Polish Kinship Terminology*. Sociologu XLV, 1995, č. 2, s. 144.

15 ŽIGO, P.: *Pomenovanie rodinných vzťahov v slovenčine z bľadiska etnokultúrnej identity*. In: PEKARO-VIČOVÁ, J. – VOJTECH, M.: *Studia Academica Slovaca IX*, 2010, č. 1, s. 272.

16 HRASTE, M.: *Nazivi za rodbinu i svojtu*. Časopis za kulturu hrvatskoga knjiženog jezika V, 1956, č. 1, s. 1 – 2.

17 KRESA, M.: *Babka cioteczna, stryjeczna, wujeczna*. [online]. [Cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/babka-cioteczna-stryjeczna-wujeczna;15222.html>.

18 ĐUKANOVIĆ, M.: *Sakovega tasta sestrična je moja mala teta*. In: SMOLE, V. – LIMON, D.: *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana 2011, s. 33.

19 БЈЕЛЈЕТИЋ, М.: *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог L, 1994, s. 202.

V slovinčine sa tiež objavujú výrazy ako *mali stric*, prípadne *mrzli stric*, ktoré označujú matkinho či otcovho bratranca, a obdobne *mala* či *mrzla teta* označuje sestrenicu jedného z rodičov.²⁰

Nepokrvná línia

V tejto kategórii teda nachádzame vzťahy, na vznik ktorých bolo nutné uskutočniť určitý obrad alebo aspoň úkon (azda s výnimkou prípadu nevlastných rodičov). I keď literatúra niekedy trvá na tom, že do kategórie nepokrvných (afinitných) príbuzných zaraďuje iba príbuzných, ktorí sa stali súčasťou príbuzenského celku na základe sobáša, v tejto práci pracujeme so širším poňatím príbuznosti, do ktorého zaraďujeme aj iné, ritualizované úkony, ktoré rozširujú príbuzenskú základňu.²¹ Tento prístup vyznávame na základe dvoch dôvodov, jeden môžeme nazvať terminologický (tieto termíny často preberajú či upravujú základnú príbuzenskú terminológiu – *krstný otec*, *nevlastná matka*), a tiež dôvodu funkčného – tento okruh ľudí často funguje rovnako ako pokrvná rodina. Môžeme povedať, že obrad vytvárania vzťahu supluje pokrvnosť príbuzenstva.

Označenie rodičov manžela či manželky²² bolo v slovanských jazykoch tradične odlišujúce, teda existovali odlišné termíny na označenie matky (otca) manželky a manžela. Tento rozdiel sa zo skúmaných jazykov dochoval len v srbčine, chorvátčine a bulharčine, pričom v chorvátčine v prípade označenia manželkiných rodičov prevládla lokálna inovácia *punac*, *punica*²³ nad slovanským *tast*, *tašta*. Toto tiež vytvára rozdiel medzi srbčinou a chorvátčinou, keďže v srbčine bol výskyt termínu *punac*, *punica* marginálny. Ostatné jazyky si vždy zvolili len jednu z možností, pričom iba slovenčina (a s výhradami voči malému korpusu možno i macedónčina) zvolili za preferovaný termín, ktorý pôvodne označoval rodičov manžela. Naproti tomu čeština,²⁴ poľština a slovinčina preferujú termín pôvodne označujúci rodičov manželky.

Špecifické označovanie partnerov súrodenca jedného z rodičov je tiež už skôr záležitosťou minulosti. Z pôvodného systému, kedy boli termíny pre manželku brata

20 ĐUKANOVIĆ, M.: *Sakovega tasta sestrična je moja mala teta*. In: SMOLE, V. – LIMON, D.: *Družina v slovenskem jeziku, literaturi i kulturi*. Ljubljana 2011, s. 33.

21 Takto to chápe napr. aj Стойно Спасов. Вид СПАСОВ, С.: *Структурата на семантичното поле на роднинските названия в български и полски език*. In: МЛАДЕНОВА, М. (eds): *Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи*. Благоевград 2012, s. 4.

22 Na tomto mieste možno upozorniť aj na meniacu sa situáciu v oblasti manželstva, ktoré už nie je podmienkou súžitia a výchovy spoločných potomkov. K používaniu príbuzenských termínov aj na miestach, kde nedošlo k spomínanému obradu, v tomto prípade svadbe, však dochádza, a to z dôvodu absencie iného vhodného termínu. Užívateľia jazyka sa tiež obracajú k opisnému vyjadreniu, prípadne ako referenčný termín využívajú jednoducho krstné meno označovaného (ne)príbuzného, ku ktorému na začiatku prehovoru pridajú vysvetlenie o jeho pozícii v štruktúre vzťahov hovorca.

23 PLEŠE, I.: *Neki aspekti hrvatske terminologije srodstva*. Etnološka tribuna XXVIII, 1998, č. 21, s. 70.

24 V češtine je ešte koncom 16. storočia doložený termín *svekruše* ako preferovaný. Igor Němec je presvedčený, že variant *tchyně* bol vlastný skôr jazyku ľudovému. Vid NĚMEC, I.: *Slova a dějiny*. Praha 1980, s. 78.

jedného z rodičov odvodzované od tohto termínu (napr. v slk. *stryná* a *ujčína*), zišlo zrejme z viacerých dôvodov. Tento vzťah je raritnejší (nie každý strýc či ujec sa musel oženiť), samotné rozlišovanie strýcov a ujcov je na ústupe, a objavuje sa tu tendencia k zjednodušeniu zložitého systému, ktorú badať aj pri iných príbuzenských termínoch. Rovnako v prípade označenia manžela sestry jedného z rodičov narážame ešte na jednu skutočnosť, a síce nejasné a nejednotné označovanie akýchkoľvek prirozených mužov (azda s výnimkou zatov), pričom terminológia je v prípade týchto mužov značne nejednotná, teda v rôznych lokalitách sa využívajú rôzne termíny, a často je jeden termín využívaný pre niekoľko rôznych príbuzných.²⁵

Malý výskyt pôvodných termínov však zaznamenávame vo všetkých jazykoch okrem češtiny (kde sa nenašli ani stopy), pri porovnaní s termínmi pre pokrvných príbuzných (súrodencov rodičov) je však vidno, že používanosť je rádovo nižšia. V srbčine a chorváčtine, čiastočne aj v bulharčine, by bolo možné tento rozdiel pripísať menšiemu využitiu termínu ako takého, v prípade ostatných jazykov je však zjrejmé, že sa tieto termíny nahrádzajú inými, a to tými označujúcimi pokrvné príbuzenstvo.²⁶ V tejto kategórii sa teda stiera rozdiel medzi pokrvným a nepokrvným príbuzným, napríklad otcovým bratom a manželom matkinej sestry, pričom takéto stieranie máme doložené napríklad v niektorých regiónoch Slovenska už zo začiatku 20. storočia.²⁷

V prípade nevlastných rodičov znova narážame na rôzne prístupy jednotlivých jazykov, kedy južnoslovanské jazyky (s výnimkou bulharčiny) a poľština trvajú na používaní pôvodných termínov (*ojczym/očub/očim/ocyb*, *macocha/maćeba/maćeba/maćea*), a čeština, ale najmä slovenčina a bulharčina (a v menšej miere aj ďalšie jazyky) inovujú tento prístup analytickým vyjadrením v podobe *nevlastný otec/matka*, *nevlastní otec/matka*, resp. *отопу бауца/майка*.²⁸ V tomto prípade možno predpokladať, že jedným z možných dôvodov ústupu od pôvodného termínu je jeho inštitucionálne chápanie, čo v situácii, kedy nie je inštitucionalizovaný ani vzťah rodiča k jeho partnerovi (napr. svadbou), nie je žiaduce. Opisné termíny teda môžu označovať mierne odlišnú skutočnosť, na potvrdenie tejto domnienky by však bolo nutné uskutočniť hlbší výskum. Dá sa predpokladať aj

25 Takto napríklad poľské *swak* „maj siostry, póznej maj ciotki, krewniak.“ Vid DŁUGOSZ-KURCZA-BOWA, K.: *Dawne nazwy pokrewieństwa i powinowactwa*. [online]. [Cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/dawne-nazwy-pokrewieństwa-i-powinowactwa;746.html>.

26 To potvrdzujú aj jednotlivé štúdie, napríklad poľská, ktorá zisťovala stav príbuzenskej terminológie v jazyku mládeže a potvrdila, že na označenie manžela tety sa používa najčastejšie termín *ujjek*, ale čiastočne aj *stryjek*. Vid FRĄCKIEWICZ, M.: *Stopnie pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w języku młodzieży: (część III), nazwy członków dalszej rodziny w linii bocznej*. Studia nad Rodziną XVII, 2013, č. 2, s. 121.

27 VÁŽNÝ, V.: *Niektoré význačné slová v nárečiach slovenských a zmapisné určenie baníc ich upotrebovania*. Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literárnu históriu II, 1924, č. 3, s. 102 – 106.

28 V bulharčine sa pomerne prekvapivo analytický termín uplatňuje najmä pri označení mužského príbuzného, kdežto výskyt termínu *отопу майка* proti neanalytickému *мащеха* je len asi 10 %.

časté nahrádzanie termínu jednoducho krstným menom príbuzného, v prípade nutnosti s dovysvetlením vzťahov.

V prípade tejto kategórie termínov je zaujímavá ešte jedna skutočnosť, a to srbské a chorvátske rozlišovanie nového partnera jedného z rodičov a adoptívneho rodiča (*očub* vs. *poočim* a *mačeba* vs. *pomajka*), kedy *poočim* „je drugi otac, koji posini tuđe dijete. Njegova žena je tome dijeteu *pomajka*. Ono je njima *posinak* ili *pokćerka*.“²⁹ V ostatných jazykoch stopy takéhoto prístupu však nenachádzame.

Nakoniec sa zastavme ešte pri krstných rodičoch, kde vidno jasné rozdelenie medzi západoslovanskými (preferujúce termín *kmotor/kmotr*) a južnoslovanskými jazykmi (preferujúce termín *kum*), pričom poľština sa celkom vyčleňuje vyžitím analytického *ojciec chrzestny*, i keď forma *kum* je tiež veľmi častá. (Obdobne je tomu v prípade termínu pre ženskú príbuznú.) Slovinčina však používa termín *kum*, *kuma* len v hovorovej rovine,³⁰ a v spisovnej reči (ako je potvrdené aj v korpuse) využíva termíny *boter*, *botra*. Lokálne sa objavujú aj ďalšie odchýlky, napríklad na Kosove pod vplyvom albánčiny v podobe *kumbara*.³¹

Slovenčina v analyticičnosti nezaostáva a okrem termínu *kmotor* využíva aj termín *krstný otec* (ktorý je dokonca častejší ako *kmotor*) a *krstná matka* (prekvapivo s mierne nižším výsledkom ako *kmotra*, zrejme pre absenciu audiovizuálneho diela s týmto názvom). Slovenčina však rozlišuje – alebo aspoň rozlišovala – *krstného otca* (vzťah k dieťaťu) a *kmotra* (vzťah k rodičovi tohto dieťaťa).³² O vedomosti hovorcov slovenčiny o tomto rozdiely však možno pochybovať, uvádzame teda termín na jednom mieste. Na potvrdenie vedomosti o tomto rozdiely by bolo nutné opäť uskutočniť hlbšiu štúdiu.

Spomeňme ešte, že v južnoslovanskej tradícii existujú aj špecifické vzťahy označované ako *šišani kum* (*šišana kuma*) či *striženi kum* (*strižena kuma*), ktoré vznikali pri obradnom prvom strihaní vlasov dieťaťa.³³ Na odlišenie krstných rodičov potom bolo možné použiť adjektívum *kršteni* alebo *venčani*,³⁴ pričom prvé odkazuje na obrad krstu a druhé na obrad svadby, v južnoslovanskej tradícii ale tieto úlohy tradične zastávali rovnaké osoby.

29 Poočim „je druhý otec, ktorý si osvojí cudzie dieťa. Jeho žena je tomuto dieťaťu pomajka. Ono je im posinak alebo pokćerka.“, HRASTE, M.: *Nazivi za rodbinu i svojtu*. Časopis za kulturu hrvatskoga knjiženog jezika V, 1956, č. 1, s. 4.

30 ĐUKANOVIĆ, M.: *Sakovega tasta sestrična je moja mala tet*. In: SMOLE, V. – LIMON, D.: *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana 2011, s. 35.

31 MOROZOVA, M. S.: *Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro*. Journal of Language Contact XII, 2019, č. 2, s. 318.

32 MAJTAN, M.: *O slovenskej príbuznenskej terminológii*. Kultúra slova V, 1971, č. 8, s. 280.

33 MILOŠ, I.: *Rodu i svojti o jeziku*. Hrvatski jezik III, 2016, č. 3, s. 12.

34 MOROZOVA, M. S.: *Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro*. Journal of Language Contact XII, 2019, č. 2, s. 310.

Zhrnutie terminológie

Z vyššie popísaného možno vyvodit, že skúmané jazyky sú do určitej miery ovplyvnené inými jazykmi, ktoré sú či boli geograficky a politicky blízke tým skúmaným. Vo všeobecnosti možno povedať, že z južnoslovanských jazykov je takýmto spôsobom najmenej ovplyvnená srbčina a macedónčina (s výnimkami v oblasti Bosny a Hercegoviny, Kosova a Čiernej Hory, kde sú vplyvy najmä albánčiny a turečtiny významné), regionálne špecifiká však možno nájsť aj v oblastiach kontaktu s ďalšími jazykmi, napríklad nemčinou či dokonca rumunčinou.³⁵

V západoslovanských jazykoch je vplyv iných jazykov omnoho menej zreteľný, s výnimkou slovenského *báta* (*báči*), či niektorých lokálnych variant ako *omama*, prípadne aj analogického tvorenia analytických termínov (*krstný otec*, *nevlasní táta* a pod.), a to naprieč západoslovanským svetom.

Pri preberaní termínov je však nutné mať na pamäti, že prebrané termíny, ktoré jazyk uplatňuje na mieste tých pôvodných, sa tiež môžu stať okrajovými, či až celkom zmiznúť. Je preto možné, že s postupom času vymiznú obdobné termíny aj z južnoslovanských jazykov, a to tým viac, čím viac sa bude vzdalovať obdobie tureckej nadvlády, či iné kultúrno-spoločenské javy. Na tomto mieste ešte upozorníme, že i keď sa to tak často môže javiť, vývoj v oblasti lexika nie je lineárny, a ak sa aj jazyky vyvíjajú rovnakým smerom, akým sa iné už vyvinuli, nie je zaručené, že výsledok bude rovnaký. Niektoré inovácie, ktoré sme uviedli vyššie, dnes už v jazyku nemajú miesto, i keď v iných jazykoch sa uchytili. Tento proces teda nie je jednoznačný a nemá presne stanovenú konečnú fázu.

Zastavme sa ešte pri už okrajovo spomínanom zjednodušení. Na základe vyššie popísaných vzťahov možno povedať, že zjednodušenie nastáva najmä v oblasti nepriamej línie, čiastočne potom aj v oblasti nepokrývnej línie (rodičia partnera). Všeobecne možno povedať, že čím vzdialenejší vzťah, tým skôr mizne. Najodolnejšou sa javí byť časť venovaná priamym pokrvným príbuzným,³⁶ zrejme kvôli blízkosti vzťahu a častým kontaktom, ktoré udržiavaniu napomáhajú.³⁷

Pri téme zjednodušovania zložitých vzťahov je nutné poznamenať, že proces tu môže byť celkom opačný ako je naznačené vyššie. Niektorí autori predpokladajú, že dôvodom zjednodušenia napríklad v čakavských a kajkavských nárečiach (tam najviac) je práve vplyv jazykov s jednoduchšími príbuzenskými terminológiami, v tejto práci však vidíme, že vplyv týchto jazykov badať výraznejšie len v určitých oblastiach lexika, teda že zložitost systému vyvoláva potrebu náhrady, pričom je tu volený variant preberania nového termínu namiesto rozšírenia platnosti jedného z už používaných termínov. Ide

35 БЈЕЛЕТИЋ, М.: *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог L, 1994, s. 204.

36 NĚMEC, I.: *Slova a dějiny*. Praha 1980, s. 89.

37 DUPANOVIĆ, E.: *Typological Determination of Bosnian Kinship Terminology in Comparison with English*. Istraživanja XIII, 2018, č. 1, s. 141.

opäť o súboj prvenstva jazyka či skutočnosti, ako ho popisuje Sapir-Whorfova hypotéza. Niektorí autori sú potom presvedčení, že kontakt s taliančinou a nemčinou pôsobil skôr ako katalyzátor zmeny ako samotný impulz.³⁸

Rôzna je aj miera zjednodušenia, prípadne konzervácie pôvodného stavu v jednotlivých jazykoch. Za najviac konzervatívny jazyk možno označiť srbčinu a následne chorvátčinu, v ktorej predsa len prebiehajú markantnejšie zmeny. Jednou z teórií, prečo tomu tak je, môže byť vplyv Osmanskej ríše, ktorej podmanenie si častí Balkánu „led to the reawakening of old customs and the revival of traditional lineage-based, as well as village-community based form of social organization in the western Balkans.“³⁹ Ak by sme ale prijali toto vysvetlenie, bude nutné nájsť ešte odpoveď na otázku, prečo iné časti Balkánu, rovnako pod nadvládou Osmanskej ríše, svoju terminológiu skôr zjednodušili a zároveň ju obohatili o turecké vplyvy (najmä bulharčina, macedónčina, bosenčina). Už výskum z 80. rokov minulého storočia medzi žiakmi základnej školy však dokazuje, že skutočná znalosť termínov je malá – menej ako 40 % opýtaných žiakov poznalo napríklad termíny pre dieťa jedného zo súrodencov hovorca, dieťa súrodenca jedného z rodičov, či pre manželku manželkinho brata,⁴⁰ teda oblasti, ktoré v iných jazykoch podliehajú či podľahli zjednodušeniu.

Tomu všetkému napomáha aj absencia rozlišovania strany vzťahu (matrilinéarne či patrilineárne príbuzenstvo), a tiež pokrvnosti a nepokrvnosti (využívanie termínu pre matkinu či otcovu sestru aj pre manželku ich brata).⁴¹ Zjednodušovanie je spôsobené zrejme skutočnosťou, že „príslušná príbuzenská kategória prestala byť pro spoločnosť dôležitá.“⁴² Je tiež možné vysvetliť ho snahou o istú ekonomizáciu jazyka, ako to uvádza Pavol Žigo.⁴³ Všeobecne však možno povedať, že na skutočnosti, že k zjednodušovaniu dochádza, panuje aj v literatúre všeobecná zhoda.

Na záver ešte niekoľko dielčích zistení. Slovenčina jednoznačne dominuje vo využívaní analytických termínov, i keď poľština, bulharčina a čiastočne čeština takéto termíny využívajú tiež. Zaujímavá je situácia v slovenčine pri označovaní generácie +3 v priamej línii, kedy jednoznačne dominuje neanalytický termín, i keď v generácii +2 nie je táto dominancia zďaleka taká silná.

38 DUPANOVIĆ, E.: *Kinship Loanwords in English, Croatian and Bosnian*. In: AKBAROV, A.: *Linguistics, Culture and Identity in Foreign Language Education*. Sarajevo 2014, s. 596.

39 MOROZOVA, M. S.: *Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro*. *Journal of Language Contact* XII, 2019, č. 2, s. 309.

40 MARJANOVIĆ, A. – SAVIĆ, S.: *Usvajanje i razumevanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod školske dece*. Prilozi proučavanju jezika XVIII, 1982, č. 18, s. 1 – 4.

41 Časové zaradenie tejto zmeny je v jazykoch veľmi rôzne. Napr. Nerozlišovanie príbuzenstva manželky a manžela v českom prostredí nastalo už v 15. storočí. Viď NĚMEC, I.: *Slova a dějiny*. Praha 1980, s. 88.

42 Tamtéž, s. 79.

43 ŽIGO, P.: *Pomenovania príslušníkov rodiny a rodinných vzťahov v predpisovnej slovenčine*. *Forum Historiae* VI, 2012, č. 1, s. 11.

Termíny na označenie ženských príbuzných sú v korpusoch všeobecne menej zastúpené, čiastočne zrejme kvôli tomu, že mužský termín ako súčasť gnómického mužského rodu je najmä v písanej, oficiálnej komunikácii možné využiť pre obe pohlavia. V niektorých prípadoch sme natrafili aj na rôznu preferenciu určitého termínu v mužskom a ženskom rode.

Vo všeobecnosti sme narazili na malé množstvo deminutív, tie sa objavujú často len v označení najbližších príbuzných. Výnimkou je čeština, ktorá disponuje omnoho širším fondom variant k rôznym termínom ako ostatné skúmané jazyky. Tiež napríklad pri termíne *babička* je zdobnenie výraznejšie ako v iných jazykoch.

Určité zlomové línie vidno aj medzi chorvátčinou a srbčinou, a to napríklad pri termínoch *punac* vs. *tast*, či *prapradjed* vs. *čukundjed*.

Bibliografia

- DŁUGOSZ-KURCZABOWA, K.: *Dawne nazwy pokrewieństwa i powinowactwa*. [online]. [Cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/dawne-nazwy-pokrewieństwa-i-powinowactwa;746.html>.
- DOKULIL, M.: *Domáce podoby rodných a príbuzenských jmen na -i (y)*. Naše řeč LIX, 1976, č. 1, s. 13 – 20.
- DUPANOVIĆ, E.: *Kinship Loanwords in English, Croatian and Bosnian*. In: AKBAROV, A.: *Linguistics, Culture and Identity in Foreign Language Education*. Sarajevo 2014, s. 593 – 598.
- DUPANOVIĆ, E.: *Typological Determination of Bosnian Kinship Terminology in Comparison with English*. Istraživanja XIII, 2018, č. 1, s. 133 – 149.
- ĐUKANOVIĆ, M.: *Sakovega tasta sestrična je moja mala teta*. In: SMOLE, V. – LIMON, D.: *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana 2011, s. 29–37.
- FRĄCKIEWICZ, M.: *Stopnie pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w języku młodzieży: (część III), nazwy członków dalszej rodziny w linii bocznej*. Studia nad Rodziną XVII, 2013, č. 2, s. 113 – 126.
- HRASTE, M.: *Nazivi za rodbinu i svojtu*. Časopis za kulturu hrvatskoga knjiženog jezika V, 1956, č. 1, s. 1 – 4.
- KOLLÁROVÁ, P.: *Pomenovanie príbuzenských vzťahov v slovenských nárečiach*. In: GAJDOŠOVÁ, K.: *Varia XXV*, Bratislava 2017, s. 117 – 128.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Dvěře jazyků odevřené*. Praha 2003.
- KRESA, M.: *Babka cioteczna, stryjeczna, wujeczna*. [online]. [Cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/babka-cioteczna-stryjeczna-wujeczna;15222.html>.

- LEŚNIAK, E.: *Nazwy stopni pokrewieństwa w gwarze najstarszych mieskańców Przyszowej*. Małopolska XX, 2018, č. 1, s. 307 – 319.
- LOTKO, E.: *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Ostrava 1986.
- MAGDA-CZEKAJ, M.: *Historyczne a współczesne nazwy relacji rodzinnych*. Język Polski XVII, 2012, č. 3, s. 212 – 218.
- MAJTÁN, M.: *O slovenskej príbuzenskej terminológii*. Kultúra slova V, 1971, č. 8, s. 279 – 280.
- MARJANOVIĆ, A. – SAVIĆ, S.: *Usvajanje i razumevanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod školske dece*. Prilozi proučavanju jezika XVIII, 1982, č. 18, s. 27 – 32.
- MILOŠ, I.: *Rodu i svoji o jeziku*. Hrvatski jezik III, 2016, č. 3, s. 11 – 12.
- MOROZOVA, M. S.: *Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro*. Journal of Language Contact XII, 2019, č. 2, s. 305 – 343.
- NĚMEC, I.: *Slova a dějiny*. Praha 1980.
- PARKIN, R.: *The Contemporary Evolution of Polish Kinship Terminology*. Sociologu XLV, 1995, č. 2, s. 140 – 152.
- PLEŠE, I.: *Neki aspekti hrvatske terminologije srodstva*. Etnološka tribuna XXVIII, 1998, č. 21, s. 59 – 78.
- VÁŽNÝ, V.: *Niektoré význačné slová v nárečiach slovenských a zmpisné určenie baníc ich upotrebovania*. Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literárnu históriu II, 1924, č. 3, s. 100 – 111.
- ŽIGO, P.: *Pomenovania príslušníkov rodiny a rodinných vzťahov v predpisovnej slovenčine*. Forum Historiae VI, 2012, č. 1, s. 1 – 13.
- ŽIGO, P.: *Pomenovanie rodinných vzťahov v slovenčine z hľadiska etnokultúrnej identity*. In: PEKAROVIČOVÁ, J. – VOJTECH, M.: *Studia Academica Slovaca IX*, 2010, č. 1, s. 269 – 282.
- БЈЕЛЕТИЋ, М.: *Беле пчеле*. Кодови словенских култура VI, 2001, č. 6, s. 106 – 118.
- БЈЕЛЕТИЋ, М.: *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику*. Јужно-словенски филолог I, 1994, s. 199 – 207.
- ФЕЈСА, М.: *Родбинска терминологија у русинском и српском језику*. Филолог – часопис за језик књижевност и културу VII, 2016, č. 14, s. 197 – 207.
- СПАСОВ, С.: *Структурата на семантичното поле на роднинските назвања в български и полски език*. In: МЛАДЕНОВА, М. (eds.): *Славистиката в глобал-ния свят – предизвикателства и перспективи*. Благоевград 2012, s. 1 – 10.

Mgr. et Mgr. Jana Demelová (* 1990) pod vedením doc. Mgr. Bohumila Vykypěla, Ph.D., připravuje disertaci na téma *Diachrónnne porovnanie príbuzenských terminológií v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch*. Ve své odborné činnosti se věnuje příbuzenským terminologiím a systémům v západoslovanských a jihoslovanských jazycích. E-mail: *demelova@phil.muni.cz*.

NEJSTARŠÍ LŽIDIMITRIJOVSKÁ DRAMATA V ZÁPADNÍ EVROPĚ A VLIV NÁBOŽENSTVÍ NA JEJICH UCHOPENÍ

Zuzana Dupalová

The Earliest False-Dmitry Plays in Western Europe and the Influence of Religion on Understanding Them

The study deals with a brief description of some of the False Dmitry plays (i.e., plays with a plot that describes a part of the life of the first False Dmitry, or Dmitry Samozvanets) written in Western Europe—specifically in Italy, Spain and England—before the end of the Baroque period. Apart from the selected plays and their interpretations, the paper also focuses on various sources studied by the playwrights to get to know the theme and figure of the False Dmitry. Last but not least, the paper focuses on the authors' religions and any potential impact their religious affiliations may have had on forming the authors' views of (the False) Dmitry. A major role was played by Jesuit sources, which were studied predominantly by authors from Catholic countries (Italy and Spain), whereas in England, which was Protestant, various travelogues and information from people who had been to Moscow were available, which resulted in a different approach to the theme by the playwrights.

Key words: false Dmitry I; Pseudo-Demetrius I; the Pseudo-Demetrius theme plays; the pretender; Lope de Vega; John Fletcher

LŽIDIMITRIJ I. je velmi pozoruhodnou osobností – byl prvním z dlouhé řady ruských samozvanců a jediným z nich, kterému se nakonec podařilo usednout na carský trůn (1605–1606), není tedy divu, že jeho osudy vzbudily zájem nejen v jeho vlasti, ale i po celém zbytku Evropy. Nebyl to však jen jeho nečekaný úspěch, co k němu přitahovalo pozornost – nejasnost původu, mnišská kutna, útěk, otázka pravosti jeho nároků a konečně i přítomná milostná zápletka, to vše poskytovalo dostatečně lákavý a bohatý materiál pro čtivé historické i beletristické dílo. Události kolem záhadného vzkríšení careviče a jeho fenomenálního úspěchu se přirozeně velmi rychle roznesly po celé Evropě a svou fantaskností k sobě přitahovaly čtenáře. Kvalita tištěných příběhů se různila – některé více či méně odpovídaly historickým realitám, jiné předkládaly vybájený čtivý příběh. Knihy byly ovlivněny jednak propagandou vydavatele (např. ty vydané jezuity se snažily čtenáře přesvědčit o pravosti Dimitrije), jednak i dobovým literárním vkusem. Často na sebe braly podobu zábavné beletrie, tomu nezřídka odpovídal i název (např. *Moskevská krvavá svatba*, *Moskevská tragédie* atd.).¹ Krátce po pádu Lžidimitrije I. se začala objevovat i dramata o jeho osudech, přístup autorů k postavě Dimitrije se ale různil. Následující studie se zabývá tematikou prvních lžidimitrijovských dramát v západní Evropě, konkrétně v Itálii, Španělsku a Anglii. Kromě popisu některých z nich (především drama Lope de Vegy a Johna Fletchera) se studie věnuje i pramenům, které autoři studovali a hrály tak pro sepsání dramatu zásadní roli, přičemž nahlížen je možný vliv náboženského přesvědčení dramatika na uchopení látky.

Italská lžidimitrijovská dramata v 17. století

Prameny od katolíků a především od jezuitů pobývajících v Polsku putovaly hojně do Itálie, tudíž zde vznikly i jedny z prvních literárních děl na toto téma. Dobrý Dimitrij v italském pojetí a čistě v souladu s jezuitskými prameny v nich bojoval proti prohnanému Borisovi, kterému zde mnoho prostoru ale dramatici obecně obvykle nevěnovali.² Svá dramata o Dmitriji v Itálii vytvořili např. Bianco Bianchi (*Demetrio*, 1645, jedná se spíše o drama druhořadého významu) či Giuseppe Teodoli (*Il Demetrio moscovita*, 1651), ta se ale úspěchem nemohla srovnávat s románem Maiolina Bisaccioniho *Il Demetrio Moscovita* (1639).³

Do Itálie vedly z Polska přímé informační kanály od jezuitů, kteří v oblasti severovýchodní Evropy výrazně působili během livonských válek (1558–1583). Jednou z hlavních postav mírových jednání na konci této války se stal papežský nuncius Antonio Possevino, autor spisu *Moscovia* (1586). Podle mnohých má tento jezuita zároveň co do činění

1 АЛЕКСЕЕВ, М. П.: *Пушкин и мировая литература*. Ленинград, 1987, s. 362–364.

2 Tamtéž, s. 376.

3 DOTI, J.: *Il mito del Demetrio moscovita nell'Italia del Seicento. Dal romanzo di Maiolino Bisaccioni alle tragedie di Bianco Bianchi e Giuseppe Teodoli*. Studi Slavistici XV, 2018, č. 1, s. 62.

s dílem anonymního autora (podepsáno Barezzo Barezzi) *Relatione della segnalata, et come miracolosa conquista del paterno imperio, conseguita dal Serenissimo Giovine Demetrio Gran Duca di Moscovia, in questo Anno 1605* [...]. Ač v době smuty Possevino již v Moskvě nepůsobil, o událostech kolem vzestupu Dimitrije měl podrobné zprávy od jezuitů Ławického a Czyrzowského, kteří doprovázeli Dimitrije při cestě na Rus. Sám Possevino nadšeně Dimitrije podporoval a viděl v něm budoucí naději na unifikaci dávno rozdělené církve.⁴ Tento domnělý Posseviniův spis se pomocí brožury Španěla Juana de Mosquery, která z něj výrazně čerpala, dostal ve známost i v dalších zemích (přeložena byla do francouzštiny, němčiny, latiny). Ačkoliv i kvůli podpoře jezuitů se nám dnes již může zdát, že Dimitrije podporovala bezmezně celá katolická církev, její vztah k němu byl spíše skeptický, na jeho účet papež Klement VIII. napsal, že to bude další vzkríslený portugalský král.⁵ Papeže podrobně o Dimitriji a událostech kolem něj informoval papežský nuncius v Krakově Claudio Rangoni.⁶

V románu Bissacioniho je Dimitrij vylíčen jako nešťastný, ale pozitivní hrdina, silná je zde role předurčení a osudu. Dimitrijův pád je způsoben jeho politickou nezkušeností a je od počátku nevyhnutelný. Příběh ale nelze vnímat jako propagandu, jeho stavba je spíše podřízena potřebám vypravování.⁷ V Bianchiho dramatu *Demetrio* je děj i počet postav poněkud okleštěn. Z reálných historických postav v díle vystupují tři – Demetrius, Eunice (Irina Godunova, Borisova sestra) a Královna matka (Marfa Nagaja), v předmluvě se pak setkáváme se stínem pomstychtivého Borise Godunova pod jménem Borizio. Drama představuje jezuitské pojetí událostí, nová je ale milostná zápletko – Borizio přemluvil svou sestru Eunice, aby se vdala za Theodora (Fjodor), a dostal se tím blíže k moci. Eunice však chovala něžné city k Demetriovi a on je opětoval. Demetrio žil u moskevského dvora, odkud byl Boriziem vyhnán, úkladně vraždě sice unikl, ale jeho matka Marfa předstírala, že zemřel. Demetrio v Polsku vyjeví svůj původ a získá polskou podporu, ruku Eleny, sestry polského krále, i ruskou korunu, Borizio je mezitím zabit. Děj dramatu začíná po počátku hrdinova panování. Demetrioova tragédie nastává v okamžiku, kdy se sice chce vdát za Eunicí, ale musí ji opustit kvůli Eleně, Eunice se z toho psychicky zhroutí a při hledání vysvětlení začne pochybovat o Demetrioově identitě, vnímá jej jako samozvance a tyrana a Demetrio končí zabit šlechtici.⁸

Drama Giuseppe Theodolihho *Il Demetrio moscovita* bylo poprvé publikováno roku 1651 v Ceseně, bylo též uvedeno na scénu a setkal se s poměrně vřelým ohlasem. Samotnému psaní předcházelo roku 1649 třetí vydání Bissacioniho *Il Demetrio Moscovita*,

4 Tamtéž, s. 62.

5 Tím odkazoval na čerstvou historii s Portugalskými Lžišebastány.

6 DOTI, J.: *Il mito del Demetrio moscovita nell'Italia del Seicento. Dal romanzo di Maiolino Bissacioni alle tragedie di Bianco Bianchi e Giuseppe Teodoli*. Studi Slavistici XV, 2018, č. 1, s. 63, 64.

7 Tamtéž, s. 65–66.

8 Tamtéž, s. 68–71.

kteřé patrně Theodolihovi ponouklo k výběru tohoto tématu.⁹ Děj tragédie, dodržující trojí jednotu (jako i dílo Bianchiho), se odehrává v Moskvě krátce po začátku panování Demetria a začíná v den jeho svatby s Mariannou (Marina). Vylíčení Demetrioovy minulosti je omezeno na minimum. Z historických figur jsou zde zpodobněni krom naivního a idealistického Dimitrije a jemu oddané Mariny také prohnaná Marfa Nagaja, Jiří Mniszek, věrný Basmanov, nedobry Šujskij a patriarcha Iov. Tyto postavy obklopují hrdinu, zásadní roli v díle hraje především politický boj a dvorské intriky. Basilio (Šujskij) obviní Demetria ze samozvanectví a tyranství a snahy zavléct do Moskvy katolickou víru. Ač si Demetrius vede ve své roli nového panovníka dobře, zásadní chybou se stane to, že chystá svatební den na církevní svátek, což je vykládáno jako akt rouhačství a svěhlaví. Dimitrij tím ztrácí na své přitažlivosti mladého cara a je usmrčen otráveným ostrým během revolty. Zatímco u Bianchiho jsou Demetrioovy poslední myšlenky věnovány Eunice, u Theodolihovi jsou projevem křesťanské víry, kdy umírající hrdina prosí Boha o odpuštění pro své vrahy. Co obě dramata spojuje, je postava pomstychtivého Borisova stínu v prologu.¹⁰

Od dramatu už je jen krok k libretu, svou operu na toto téma v Itálii napsal Carlo Pallavicino (*Demetrio*, 1666). K italským dramatickým lžidimitrijovským dílům pak můžeme zařadit i harlekynádu G. B. Boccabadatiho *Arlequin Demetrius* (1717) založenou na existenci více Dimitrijů. O přesnějším historickém znázornění událostí však ani zde nemůže být řeč.¹¹

Španělsko a Lope de Vega

Vůbec prvním v Evropě, kdo si za hlavního hrdinu své hry zvolil tohoto dobrodruha, byl proslulý dramatik Lope de Vega (1562–1635) v dramatu *El gran Duque de Moscovia y Emperador perseguido*.¹² Vega se v některých momentech obdivuhodně přesně přidržuje skutečných historických událostí, v jiných si dějiny upravuje dle svého. Dimitrij je v jeho hře nositelem čistě kladných vlastností, ideálním hrdinou a křesťanem a je opravdu synem Ivana Hrozného – představuje zde jezuitské pojetí Dimitrije.¹³ Vega byl zaujat tímto tématem pro jeho aktuálnost a spojitost s Polskem jako katolickou vyspělou zemí.

9 Tamtéž, s. 73–74.

10 Tamtéž, s. 74–78.

11 АЛЕКСЕЕВ, М. П.: *Пушкин и мировая литература*. Ленинград, 1987, s. 377–380.

12 Přesný rok vzniku ani prvního provedení není známý, existovaly domněnky, že drama napsal autor ještě za Lžidimitrijova života, jelikož se konec díla tak zásadně liší od reality, nebo že čerpal informace z pramenů, ve kterých lžicarův konec ještě není zachycen (případně že o neslavném konci samozvance věděl a rozhodl se skutečnost ignorovat), taktéž ho mohlo zmást vystoupení Lžidimitrije II. Vznik díla se tudíž datuje mezi lety 1605 a 1613, přičemž nejpravděpodobnější se zdá být právě rok 1613. BRODY, E.: *The Demetrius Legend and Its Literary Treatment in the Age of the Baroque*. Cranbury (New Jersey), 1972, s. 55–56, 60, 65, 67, 70.

13 АЛЕКСЕЕВ, М. П.: *Пушкин и мировая литература*. Ленинград, 1987, s. 367–372.

Informace pro svou hru pravděpodobně čerpal z několika pramenů: z brožury španělského jezuita Juana Mosquera, zmíněného díla vycházejícího ze spisu Barezza Barezziho (Antonia Possevina), z historicko-náboženské příručky *Histórica pontifical y católica*, jejímž autorem byl španělský historik Luis de Bavía, ze spisu Antonia Possevina *Moscovia* a pravděpodobně i z anonymního díla *Tragoedia Moscovitica* popisující události kolem Dimitrije až do jeho smrti, využít mohl i ústního vyprávění o těchto událostech.¹⁴

Na začátku *El gran Duque de Moscovia y Emperador perseguido* je vylíčena ponurá atmosféra a teror v Moskvě za vlády Basilia (tj. Ivana Hrozného), po jeho smrti má na trůn nastoupit jeho syn Teodoro (Fjodor), který je ale po pokusu o vraždu neschopen vlády. K moci se dostává ctižádostivý Boris Godunov. Boris se rozhodne zbavit se Teodorova syna, careviče Demetria,¹⁵ aby tak získal trůn pro sebe. S pomocí sluhů Demetrio unikne, odchází do kláštera a poté do Polsko-litevského soustátí, Boris žije v přesvědčení, že vražda byla vykonána. Poté se děj přesouvá do sousední země za Demetriem, zde Vega popustil uzdu fantazii – Polsko je vylíčeno jako snová země. Palatinus (Wiśniowiecki a Mniszek v jedné postavě) a jeho krásná dcera Margarita (Marina) se na lovu připojí k oslavě zni, kde se náhodně setkají s Demetriem, který se rozhodne odejít s palatinem. Když se Demetrio dozví, že moskevský lid věří, že se careviči podařilo uprchnout, a je připraven přijmout ho jako pravého cara, rozhodne se se vším se svěřit palatinovi. Demetrius pak od krále Zikmunda úspěšně vyžádá podporu pro vojenskou výpravu do Moskvy. Margarita a král Zikmund se po začátku války rozhodnou odejít do boje za Demetriem, Demetrio poráží ruskou armádu a po konfrontaci s Borisem ruský car prchá a s celou rodinou spáchá sebevraždu. Demetrio se stává novým vládcem Rusi a nabízí Zikmundovi vojenskou podporu při boji se Švédskem, zde celá hra končí.¹⁶

Lope de Vega zde v zásadě dělí postavy do dvou skupin – dobré Poláky a Rusy darebáky. Zlí ruští carové, Ivan a Boris, jsou motivováni svými vášněmi a dopouští se různých zločinů (Ivan neboli Basilio způsobí svým sobectvím zkázu celého svého rodu, Boris se zpočátku jeví kladným hrdinou, tyranem se stává až po uzurpování moci).¹⁷ Polský král a palatinus jednají zodpovědně a dle nejlepšího svědomí pro dobro země. Proto pak ruští carové končí neslavně a Poláci vítězí. Katolický král Zikmund je navýsost idealizovanou postavou dramatu, a to v souladu s informacemi z pramenů, které spisovatel používal. Demetrio potom představuje boží nástroj, kdy je prozřetelností veden na každém kroku

14 BRODY, E.: *The Demetrius Episode in a Drama of Lope de Vega*. The Polish Review XIII, 1968, č. 1, s. 26, 27; BRODY, E.: *The Demetrius Legend and Its Literary Treatment in the Age of the Baroque*. Cranbury (New Jersey), 1972, s. 54–64.

15 Omyl, že byl Dimitrij Ivanovým vnukem a ne synem, převzal Vega ze svých zdrojů (Barezziho a Mosquery), ač sám pravděpodobně o jejich pomýlení věděl. Tamtéž, s. 83.

16 BRODY, E.: *The Demetrius Episode in a Drama of Lope de Vega*. The Polish Review XIII, 1968, č. 1, s. 27–32.

17 BRODY, E.: *The Demetrius Legend and Its Literary Treatment in the Age of the Baroque*. Cranbury (New Jersey), 1972, s. 80–82.

až k vítězství.¹⁸ Rozdíl mezi dobrými a zlými postavami lze vnímat i z náboženského hlediska, kdy negativní charaktery používají slovo Bůh pouze jako frázi, kdežto postavy kladné nevzývají Boha lehkovážně, nýbrž vroucně a s citem.¹⁹

Přítomnost surového feudála nebyla u Vegy žádnou novinkou (*Fuenteovejuna*), stejně jako nevinný pronásledovaný hrdina, i když s tématem vraždy následníka se u něj téměř nesetkáme.²⁰ Zajímavá je zde i otázka náboženství. Ač Lope de Vega byl sám katolík a katolicismu nakloněn, v díle není zmíněná konverze Ditmitrije ani katolicko-pravoslavné střety. Vysvětlením může být to, že na rozdíl od protestantismu a mohamedánství s expanzivními rysy nevnímal autor pravosláví, pěstované a chráněné uvnitř Rusi, jako hrozbu, v jedné replice se dokonce Boris prohlašuje za katolického vládce, Rus je v díle tudíž vnímána jako katolická země.²¹ Autorovy sympatie ke katolické víře a odsouzení protestantismu jsou dosti patrné i díky šťastnému konci dramatu, kdy nový ruský car nabízí pomoc polskému králi v boji proti silně protestantskému Švédsku (události kolem vzestupu Lžidimitrije se odehrály krátce po konci švédské války proti Zikmundovi a Polsku, náboženské napětí poté eskalovalo do třicetileté války).

V dramatu se nachází mnoho historických nepřesností, je tedy pravděpodobné, že i jako i jiná Vegova dramata bylo toto dílo napsáno velmi rychle bez snahy o historické vybroušení děje.²² Nutná je zde ještě jedna poznámka – vyličené ruské události se staly nedlouho poté, co se ve Španělsku a Portugalsku odehrály velmi podobné události. Po smrti krále Sebastiána I. Portugalského (1578) v bitvě proti Maurům v Africe, kde nikdy nebylo nalezeno jeho tělo, se objevili čtyři Lžišebastiánové usilující o portugalský trůn. Všichni z nich byli veřejně označeni za samozvance a portugalský trůn připadl španělskému králi Filipu II. O nepravosti těchto Sebastiánů nebylo pochyb a nezpochyboval ji ani dramatik, na druhé straně nepochyboval ani o pravosti ruského samozvance.²³

Ač dnes není toto Vegovo drama z nejoblíbenějších, ve své době se pravděpodobně těšilo velké oblibě. Jeho vizitku totiž můžeme najít ve hrách dalších španělských autorů, konkrétně v dramatu *El principe perseguido. Infeliz Juan Basilio* (1650), jejímiž autory byli Luis de Belmonte, Augustin Moreto a Antonio Martines, tato hra se však kvalitou nedá srovnávat s Vegovou. Další pravděpodobně lžidimitrijovskou hrou ve Španělsku pak byla *Hados y Lados hacen dichosos y desdichosos, Parecido de Rustia* vydaná anonymně v 17. století. O úspěchu dramatu *El Grand Duque* svědčí adaptace v Nizozemí. Stopy tohoto díla můžeme nalézt i o staletí později, inspiroval se u něj Lessing ve svém dramatu *Das Horoskop* (fragment, 1758), F. Grillparzer ve hře *Ein treuer Diener seines Herrn*

18 Tamtéž, s. 83–84.

19 Tamtéž, s. 106.

20 Tamtéž, s. 52–53.

21 Tamtéž, s. 75.

22 Tamtéž, s. 91–92.

23 Tamtéž, s. 129–131.

(1826, autor stejnou měrou čerpal z Fletcherova *The Loyal Subject*) a zřejmě i A. Suvorin u dramatu *Царь Дмитрий Самозванец и царица Ксения* (1905).²⁴

Anglie – John Fletcher

Je překvapivé, že se v Anglii tohoto tématu nezmocnilo více dramatiků – o tom, že moskevské události k sobě poutaly obecný zájem, být sporu nemůže, stejně tak ani o tom, že zisk moci pomocí zločinu a následný trest si dokázaly najít místo na jevišti (*Hamleta* spatřilo poprvé obecnstvo roku 1603, tedy jen chvíli před osudnými událostmi v Rusku, podivuhodná podobnost pak spojuje ruské události s dějem dalšího Shakespearova dramatu *Macbeth*, 1606), nicméně jako jediný z významných tamních alžbětinských dramatiků se pro zpracování ruských událostí rozhodl John Fletcher v díle *The Loyal Subject* (1618).

Fletcher napsal své drama *The Loyal Subject* v roce 1618. Děj se točí kolem moskevského dvora, kde je vévoda nucen do boje proti Tatarům znovu přijmout jím propuštěného generála Archase, jelikož vojáci bez něj odmítají bojovat. Kvůli falešnému udání rádce Boroskia je Archas uvězněn. Archasův syn Theodore vtrhne do paláce, osvobodí svého otce a vévoda, který nyní celou situaci pochopil, potrestá Boroskia. Vzbouření vojáci se rozhodnou přidat na stranu Tatarů, usmířený a věrný Archas je zastaví a je i připraven popravit vůdce vzpoury Theodora, svého vlastního syna, k čemuž ale na zásah vévody nedochází. Nakonec se odhalí, že služebnice vévodovy sestry Alinda je ve skutečnosti Archasův mladší syn, který se takto skrýval před vévodou kvůli své bezpečnosti.²⁵

Jak je vidět, přímo ve hře se nachází jen málo událostí ze života Lžidimitrije I. Pro pochopení tragikomedie je však klíčovým odhalení úlohy Alindy / generálova syna. Hlavní ideou příběhu se jeví otázka, jak daleko může věrný a dobrý poddaný zajít proti monarchovi. Ukazuje se, že je těžké najít správnou cestu z dilematu, kdy jedna postava je věrným služebníkem, ale stává se špatným otcem, a druhá je špatným poddaným a dobrým synem. Střední cesta je v hře ukázána státníkem Burresem (Boris Godunov), moudrým politikem, který je trpělivý a obratný, stejně tak i dalšími Archasovými dětmi, které jsou schopny se dočasně poddat cizí vůli, aby nakonec dosáhly svého.²⁶ Drama autor zřejmě založil na příběhu italského renesančního spisovatele Mattea Bandella *Ariobarzane seniscalco del Re di Persia quello vuol vencer di cortesia ove vari accidenti intervengono* (1554) převyprávěným v angličtině Williamem Painterem ve sbírce povídek *The Palace of Pleasure* (1566–1567) a na dramatu Thomase Heywoodse *The Royal King and the Loyal Subject* (přesný rok vzniku neznámý, poprvé publikováno až 1637), které taktéž vzniklo na základě Bandellova

24 Tamtéž, s. 131–132.

25 Tamtéž, s. 141.

26 Tamtéž, s. 145–147.

příběhu.²⁷ Podobné téma se objevuje i v dramatu *El Duque de Visco* od Lope de Vegy, je tudíž pravděpodobné, že Fletchera inspirovala alespoň částečně i tato hra. V některých rysech je také možno nalézt podobnosti mezi tímto Fletcherovým dílem a zmiňovaným Vegovým dramatem *El gran Duque di Moscovia y Emperador perseguido*.²⁸ Množství přesných faktů z dění v Moskvě v dramatu ukazuje na to, že autor použil historické/cestopisné zdroje, jedním z nich mohl být zakázaný spis *Of the Russe Commonwealth* (1591) napsaný spisovatelovým strýcem Gilem Fletcherem po návštěvě Moskvy roku 1588. Fletcher odsud odjížděl značně rozčarován tamními poměry. Popisoval Borise jako nebezpečného ctižádostivce, predikoval občanskou válku i nebezpečí smrti pro Dimitrije. Jen těžko dnes odhadneme, nakolik se jeho popis zakládal na osobních zkušenostech a nakolik na vyslechnutých pomluvách. Tento obraz Borise ale jeho synovec naprosto obrátil, na vině mohly být praktické důvody (Anglie s Ruskem obchodovala a Rusové by neradi slyšeli o šíření zvěstí o neslavných událostech, z podobného důvodu byl spis Gila Fletchera zakázán), dost možná se tak rozhodl na základě cestopisů a vypravování od lidí, kteří Moskvu taktéž navštívili a s Godunovem se setkali – takovým zdrojem bylo dílo Sira Jeroma Horseyho *A Relacion or Memoriall Abstracted out of Sir Jerom Horsey, His Travels, Imploiments and Negociaciones*. Horsey strávil v Moskvě téměř dvacet let, poznal se i s Gilem Fletcherem a poskytl mu mnoho informací pro jeho pozdější dílo. I když Horsey ke konci svého pobytu v Moskvě (1591) upadl v nemilost, popisoval Borise s velkou úctou jako moudrého a zkušeného politika a dobrého přítele. Zde se také můžeme setkat s psaním Borisova jména jako „Burris“. Horsey popsal ruský lid jako aktivní sílu s plány na zničení Ivana Hrozného a s pozitivním vnímáním tatarské invaze, kdežto u Gila Fletchera šlo o pasivní trpící sílu.²⁹ Podobný popis Borise, jaký se vyskytuje u Horseyho, můžeme nalézt i u dalšího cestopisu té doby, anonymního *Sir Thomas Smith's Voiage and Entertainment in Rushia* (1605), kde je Boris popsán jako ideální vládce. Lze předpokládat, že Fletcher četl řadu dalších cestopisů o Rusku či si vyslechl mnohá vypravování cestovatelů.³⁰

Dimitrijovské téma je v příběhu zastřeno a je poměrně nevýrazné. Fletcher v dramatu vylíčil počáteční nebezpečí, kdy se carevič skrýval v převlečení mnicha, na příkladu Alindy (ve skutečnosti Briskie, převlečený Archasův bratr). Archasovu rodinu připodobnil k rodině Nagajů, Dimitrijově přízni z matčiny strany, která měla být v neustálém ohrožení života. Alinda slouží u vévodovy rodiny, jako sloužil Dimitrij u Palatina ve Vegově dramatu. Alinda tedy zjevně představuje Dimitrije. Fletcher pravděpodobně o lživém původu Dimitrije věděl, na rozdíl od Vegy ani neměl důvody ji nevyjevit. Zřejmě se rozhodl nejmenovat historické osobnosti přímo, ale skrýt je za závoj dvojí identity, aby

27 Tamtéž, s. 142–143, 149.

28 Tamtéž, s. 147–155.

29 Tamtéž, s. 156–162.

30 Tamtéž, s. 165–166.

tak vznikl příběh zábavný spíše než historicky přesný, ač pod drobnohledem vykazují v dramatu vykreslené události až neuvěřitelnou podobnost historickým skutečnostem. Jak vypadala první verze dramatu, už pravděpodobně nikdy nezjistíme – rukopis se ztratil a poprvé dílo vyšlo až roku 1647, dvacet dva let po autorově smrti. Oproti původnímu znění došlo ke změnám, dost možná kvůli cenzuře, pro větší blízkost královskému vkusu, nebo kvůli samotným Rusům, kteří navazovali s Anglií politické styky.³¹

V Anglii se Lžidimitrijem potom více a zcela odkrytě zabývala Mary Pix v dramatu *The Czar of Muscovy*, které vyšlo roku 1701, několik desítek let po hře Fletcherově.³² V tomto díle děj začíná chystanou svatbou falešného Dimitrije, nového ruského cara, s Marinou. Dimitrij se nechá uprosit, aby propustil z vězení Zariannu (Xenie, dcera Borise), Zueskiho (Šujskij) milou, je však k Zarianně sám mocně přitahován, chce se nechat rozvést a oženit se s ní. Vyhrožuje jí, že se jí zmocní násilím, pokud nebude souhlasit, pod hrozbou smrti nutí Marinu k rozvodu. Tyranský falešný car je nakonec zabit, Sophia, matka careviče, před lidem prohlašuje, že nešlo o jejího syna, a novým vládcem se slavnostně stává Zueski. Dimitrij zde představuje zápornou postavu tyрана a násilníka, je tedy vykreslen tak, jak ho můžeme nalézt i v mnoha pozdějších ruských dramatech.

Další osudy lžidimitrijovských dramat

V Rusku se ihned po pádu samozvance zformoval pohled na Lžidimitrije I., který překonal staletí – o jeho lživém původu zde nebylo pochyb a téměř ve všech historických zdrojích byl popisován jednoznačně negativně, jako Antikrist a kacíf, boží trest seslaný na ruský lid. Lžidimitrij byl neziřídka srovnáván s Julianem Apostatou, římským císařem (360–363), který se odvrátil od křesťanství. Bez zajímavosti není ani to, že se postupem času objevily historiky, podle kterých Lžidimitrij ne nepodoben Faustovi prodal svou duši za moskevský trůn ďáblu.³³ První lžidimitrijovské drama zde naspal až Alexandr Petrovič Sumarokov (1717–1777). Jeho hra *Димитрий Самозванец* (1771) se odehrává během posledních dní samozvance, ten je zde popsán silně negativně. Zastoupen je v díle i didaktický prvek, kdy je v dramatu charakterizován ideální vládce.³⁴ Žeň dramat s tímto tématem nastala v 19. století, autorem nejznámějšího z nich byl A. S. Puškin

31 Tamtéž, s. 183–202.

32 АЛЕКСЕЕВ, М. П.: *Пушкин и мировая литература*. Ленинград, 1987, s. 364–367.

33 ВАСИЛИК, В. В.: *Образ самозванца в нарративе первой трети XVII в.: Лжедмитрий как Юлиан Отступник и Антихрист*. In: ФИЛЮШКИН, А. И. (ред.): *Смутное время в России: Конфликт и диалог культур*. Материалы научной конференции. Санкт-Петербург, 2012, s. 30–32.

34 ЛАЗУТКИНА, М. Г.: *Формирование художественного образа самозванца Лжедмитрия I в русской литературе XVII–XIX веков*. Москва, 2003, s. 38–39.

(*Борис Годунов*), Lžidimitriji I. se ve svých hrách dále věnovali např. Chomjakov, Lobanov, Ostrovskij a mnoho dalších.³⁵ Za hranicemi Ruska toto téma nejsilněji rezonovalo v Německu, kde se Schillerův fragment dramatu *Demetrius* (1815) stal pro mnohé spisovatele hozenou rukavicí a dost možná i ovlivnil Puškinova *Borise Godunova*,³⁶ stejně tak byl pro mnohé německy píšící autory lákavý nedokončený Hebbelův *Demetrius* (1864). Tato látka se objevila i v českém prostředí – na základě Schillerova fragmentu napsal svou hru *Dimitr Ivanovič* Ferdinand Břetislav Mikovec (premiéra 1855), tato hra posloužila jako základ pro libreto Marie Červinkové-Riegrové k opeře *Dimitrij* Antonína Dvořáka (1882).

Závěr

Z předešlých řádků je patrné, že témata ze života Lžidimitrije I. se stala v Evropě velmi rozšířenou literární látkou, a to prakticky ihned po tom, co se události v Moskvě odehrály. Zajímavé ve lžidimitrijovských dramatech je ovšem rozličné uchopení látky a konečně i samotné postavy Dimitrije/Lžidimitrije, které je v zásadě dvojí. Vnímání Lžidimitrije nejen v katolických zemích bylo silně ovlivněno jezuitským pohledem na něj – ti jej chápali jako vyvoleného, který má znovu sjednotit dvě odlučené církve a šířit vliv Vatikánu. V jejich pojetí byl Dimitrij nevinným carevičem, který jako zázrakem unikl vraždě (výsledek boží vůle) a dlouho nespravedlivě strádal, aby pak znovu povstal a dospěl k mučednické smrti.³⁷ Později se dokonce objevily domněnky, že za celou lžidimitrijovskou intrikou stojí právě jezuité.³⁸ Jezuitské prameny se staly jedním z nejzásadnějších i nejrozšířenějších zdrojů informací o postavě Dimitrije i o dění kolem něj, silně se proto podepsaly na zpracování látky a charakteristice hlavního hrdiny – tyto prameny putovaly mj. přímo do Itálie, odkud se pomocí různých zpracování šířily do dalších zemí, velký vliv potom projevil právě v katolické Itálii a Španělsku. Ve zmiňovaných dramatech vzniklých v těchto zemích je Dimitrij vykreslen v souladu s jezuitským pohledem, tedy jako nevinný hrdina. Oproti tomu v Anglii se hlavním zdrojem informací staly především cestopisy Angličanů, kteří pobývali v Moskvě a osobně se znali např. s Godunovem, obecně se zde nedá náboženská tematika považovat za příliš silnou a vliv jezuitského pohledu není patrný. Fletcherova hra se v mnohém vymyká – drtivá většina her s látkou ze Lžidimitrijeva života se soustředila na popis jeho vzestupu, vlády a neslavného konce,

35 Podrobněji se ruským lžidimitrijovským dramatům věnuje ve své závěrečné práci Marija Lazutkina. Tamtéž.

36 OSTERWALD, B.: *Das Demetrius-Thema in der russischen und deutschen Literatur / dargestellt an A. P. Sumarokovs „Dimitrij Samozvanec“, A. S. Puškins „Boris Godunov“ und F. Schillers „Demetrius“*. Münster, 1982. *Studia slavica et baltica*; Band 5, s. 260.

37 DOTI, J.: *Il mito del Demetrio moscovita nell'Italia del Seicento. Dal romanzo di Maiolino Bisaccioni alle tragedie di Bianco Bianchi e Giuseppe Teodoli*. *Studi Slavistici* XV, 2018, č. 1, s. 80.

38 BRODY, E.: *The Demetrius Legend and Its Literary Treatment in the Age of the Baroque*. Cranbury (New Jersey), 1972, s. 40.

Fletcher si v tomto směru zvolil na první pohled nezajímavou kapitolu Lžidimitrijova života, kdy hrdina tiše přežíval v úkrytu pod „cizí“ identitou mnicha, a postavil ji do ústraní. Zřejmě zde netřeba hledat zvláštní důvody, proč se tak rozhodl, pravděpodobně pouze vyšel vstříc dobovému vkusu, kdy „převlékání“ hrdinů bylo populární, snažil se tedy napsat spíše drama zábavné než čistě historické. Otázka ideálního vládce je v díle sice nadnesena, ale ne na osobě, kterou můžeme s Dimitrijem spojovat, stranou tudíž zůstává problematika jeho identity, která jiné dramatiky tak dráždila. Sami Rusové po svržení Lžicara téměř nezapochoybovali o nepravosti jeho původu, což bylo částečně dáno i svatořečením careviče roku 1606 založeném na jeho mučednické smrti. Jeho svatořečení za vlády Vasilije Šujského, bývalého bojara a nepřítel Godunova, mělo dokázat lidu především to, že skutečný carevič byl zabit v útlém mládí, za jeho smrt nesl vinu Godunov a dospělý Dimitrij byl podvodníkem (pravděpodobně tak chtěl nový car zároveň předejít dalším podobným vzestupům samozvanců pod identitou Dimitrije). Výrazně se zde projevil faktor náboženský, kdy zpochybnění takto vylíčených událostí by se rovnalo možnému zpochybnění autority církve. Náboženství jako tehdejší eminentní součást života a prostředek identifikace s určitou sociokulturní sférou a světonázorem mělo na autory nezpochybnitelný vliv, ať už vědomý či nevědomý, záměrný nebo neúmyslný, vliv, který se následně odrážel v jejich vnímání historických skutečností, a tedy i v dílech těmto událostem věnovaných. Bylo by chybou při rozboru děl z dob, kdy náboženství hrálo primární úlohu, nevnímat jej jako důležitý podtext tvorby, zároveň ale nesmí být zapomínáno, že hlavním tvůrcem děl je autor sám a s látkou může nakládat, jak jen mu jeho fantazie, současná politická či společenská situace a diktát dobového vkusu dovolí. Ve starších lžidimitrijovských dílech se můžeme setkat ještě s jedním zajímavým jevem, kdy často osoba samozvance splývá s osobou tyрана – nekrálovská krev a atribut lži se spojovaly v jeden celek s jinými charakterovými vadami (patrně nejen u Lžidimitrije, ale i u Godunova), kdy vznikla charakteristika v kruhu: samozvanec/uzurpátor musí být od podstaty zlý právě proto, že není právoplatným následníkem. Monarchismus a lojalita k panovníkovi byla tedy (podobně jako náboženství) silně zakořeněnou součástí života.

Bibliografie

- BRODY, E.: *The Demetrius Episode in a Drama of Lope de Vega*. The Polish Review XIII, 1968, č. 1, s. 20–38.
- BRODY, E.: *The Demetrius Legend and Its Literary Treatment in the Age of the Baroque*. Cranbury (New Jersey), 1972.
- DOTI, J.: *Il mito del Demetrio moscovita nell'Italia del Seicento. Dal romanzo di Maiolino Bisaccioni alle tragedie di Bianco Bianchi e Giuseppe Teodoli*. Studi Slavistici XV, 2018, č. 1, s. 61–86.

OSTERWALD, B.: *Das Demetrius-Thema in der russischen und deutschen Literatur / dargestellt an A. P. Sumarokovs „Dimitrij Samozvanec“, A. S. Puškins „Boris Godunov“ und F. Schillers „Demetrius“*. Münster, 1982. *Studia slavica et baltica*; Band 5.

АЛЕКСЕЕВ, М. П.: *Пушкин и мировая литература*. Ленинград, 1987.

ВАСИЛИК, В. В.: *Образ самозванца в нарративе первой трети XVII в.: Лжедмитрий как Юлиан Отступник и Антихрист*. In: ФИЛЮШКИН, А. И. (ред.): *Смутное время в России: Конфликт и диалог культур*. Материалы научной конференции. Санкт-Петербург, 2012, s. 29–33.

ЛАЗУТКИНА, М. Г.: *Формирование художественного образа самозванца Лжедмитрия I в русской литературе XVII–XIX веков*. Москва, 2003.

Mgr. Zuzana Dupalová (* 1993) pod vedením PhDr. Petra Kaliny, Ph.D., zpracovává disertaci na téma *Postava Lžidimitrije I. ve vybraných dramatických dílech 19. století* (obor Filologicko-areálová studia) a pod vedením prof. PhDr. Miloše Štědroně, CSc., disertaci *Kapitoly z dějin česko-ruských hudebních vztahů* (obor Hudební věda). Ve své odborné činnosti se zabývá rusko-českými hudebními vztahy a lžidimitrijovskou dramatickou literaturou. E-mail: dupalova.zuzana@email.cz.

VZNIK ROMANTICKÝCH NÁRODNÍCH EPOSŮ: SRBSKO-FINSKÉ PARALELY

Eliška Jiráňová

The Origin of Romantic National Epics: Serbian and Finnish Parallels

The desire for freedom is typical of the period of Romanticism; even the nations that were in the thrall of other countries started to develop their own national literatures, which were flourishing. Romanticists and their interest in the Balkans and the Orient marked the principal period when a connection between Serbian and Finnish literatures was formed. The two seemed to be totally different at first; however, there are many shared elements and influences especially in the area of Romantic literature. *Serbian Folk Songs* written by Vuk Stefanović Karadžić was translated to German and German men of letters were captivated; they brought the songs to the attention of Swede Johann Ludwig Runeberg, the Finnish national revivalist. Recognition of the Serbian epic was a sentiment shared across the Finnish-Swedish intelligentsia. Elias Lönnrot took charge of the idea to prepare a similar Finnish epic consisting of folk songs. The collection of folk songs and the creation of national epics drew the attention of the European intelligentsia of the period to small European nations, and these areas became a source of interest. Both epic works were studied by Czech scholar and translator Josef Holeček.

Key words: romantism; literature; comparative literature; epic poetry; Serbia; Finland

KOŘENY romantismu jako uměleckého a intelektuálního směru jsou umísťovány do Anglie a Francie, odkud tyto vlivy prostřednictvím německé kulturní sféry přicházely do okrajových oblastí, jako je balkánská či skandinávská kulturní sféra. Jeho kořeny je třeba hledat v rozvinutých západoevropských literaturách koncem 18. století a ve způsobech německého zprostředkování. Romantismus můžeme vnímat jako rizomatickou strukturu ve smyslu tzv. meziliterární sítě, v níž hybridně koexistuje řada disperzních prvků. Primárně se jednalo o projevy v literatuře, později ve filozofii, a vliv na jeho utváření měli zejména bratři August Wilhelm a Friedrich Schlegelové. Romantismu předcházeli v polovině 18. století tzv. preromantismus, tedy období nesoucí prvky vášně, citu a mnohdy i nadpřirozena; v literatuře je prezentována komplikovanost osobnosti a také souboj dobra i zla, který lze vnímat jako paralelu nespokojenosti s feudálním zřízením státu a voláním po demokracii – hrdinové jsou proto vyzýváni ke vzpouře proti společnosti, většinou však ale končí tragicky. Hlavním motivem je touha po svobodě, boj s bezprávím a nemorálnost tehdejší společnosti. Tuto tendenci lze spatřit zejména v dílech hnutí Sturm und Drang, jmenovitě J. Ch. F. von Schillera a J. W. von Goetha.¹

Krom německého prostředí však sílil vliv romantismu také v anglickém – v díle Thomase Carlyla – a francouzském prostředí, postupně se prosazoval také v dalších literaturách. Hlavní ideje směru byly emoce, představivost a svoboda. Zdůrazňována také byla úloha přírody, spirituálního světa a temné stránky lidského bytí. Obdivovány byly heroické skutky individuí; německý raný romantismus však tíhl k filozofické stránce.²

Romantismus, široké umělecké hnutí, vznikl na přelomu 18. a 19. století a v umění se projevoval zejména v první polovině 19. století. Vznikl jako protiklad klasicismu, a zejména řádovosti neoklasicismu, a jako reakce na hluboký rozpor reality a humanistických ideálů. Původ pojmu romantismus lze spatřovat v románu, literárním útvaru, v němž obraznost a citovost převládala nad rozumovostí. Pojem romantismus je však složité uchopit, neboť může označovat mnohé. Přestože význam pojmu není jednoduché definovat, mnozí badatelé se o přesné vymezení pojmu pokusili a pokoušejí dodnes. Již v roce 1824 se literární nadšenci Cotonet a Dupuis poprvé pokusili sestavit soubor definic tohoto uměleckého směru, avšak nepodařilo se jim najít společného jmenovatele. Nejen oni, také americký literární historik Arthur O. Lovejoy upozorňoval na nejednotnost pojmu: „Očividná nesouvislost významů, v nichž se tento termín používá, rostla zároveň s jejich počtem.“³ Na disparitu pojmu upozorňuje v současnosti několik literárních vědců, ať už Hrbata či Procházka, tak Pospíšil, který uvádí, že pojem můžeme vykládat jako umělecký a literární směr, ale můžeme jej uchopit i jako umělecký jev či způsob chápání

1 VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha 1984, s. 292–293.

2 BEISER, F.: *The Romantic Imperative: The concept of early German Romanticism*. Cambridge 2003, s. 1–3.

3 LOVEJOY, A. O.: *Pluralita romantismů a komparativní přístup*. In: HRBATA, Z. – PROCHÁZKA, M.: *Romantismus a romantismy*. Praha 2005, s. 10.

světa vycházející z trubadúrských tradic vznikajících k opozici k antické strohosti, směřujících od normativnosti k živosti.⁴ Více pojetí romantismu nabízí také *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*.⁵ a. životní postoj protikladný k realismu, b. sloh prosazující se v umění na konci 18. a v první polovině 19. století, c. klíčový směr prosazující se v mnoha odvětvích umění, zejména v literatuře, kde poskytuje základ širším romantickým hnutím a proudům, souhrnně označovaným jako romantické umění. Pro literaturu je zásadní, že představuje únik od reálného do imaginativního, vysněného světa.

Pro potřeby této studie se zaměříme právě na vnímání romantismu na poli literatury. Romantismus jako významný evropský směr pronikl do literární tvorby národních literatur, primárním směrem pro tuto práci je literatura srbská a finská. Přestože obě literatury mají své vývojové paradigma, vyvstává zde otázka tzv. hodnotové spravedlnosti. V obou literaturách figurují mnohé jevy světové úrovně, nicméně fakt, že jsou psány minoritním jazykem, způsobuje, že jsou díla často opomíjena v přehledech světové literatury a jejich hodnoty jsou přehlíženy, neboť díla nejsou psána tzv. velkými jazyky, tedy těmi, jejichž prostřednictvím byla zpracována díla považovaná za nejvýznamnější. K tomu se vyjadřuje literární komparatista Dorovský: „Domnívám se, že dějiny světových literatur mohou být zpracovány a chápány jako soubor esteticky nejlepších děl, jež vznikla v jednotlivých deseti kulturních okruzích (zónách) v průběhu staletí. Přitom kánon nejlepších děl napsaných ve všech jazycích dané kulturní zóny objektivně určují výhradně nebo především příslušníci jednotlivých národních literatur dané zóny. Z těchto zonálních dějin literatur by pak mohly vzniknout dějiny světové literatury jako součást světové kultury a civilizace.“⁶ A právě snaha dokázat světu, že „kultura národů na periférii Evropy není o nic méně hodnotná než kultura známých evropských center“⁷ vyústila v obrozeneckém snažení obou národů v romantické pojetí vlastního národa.

Ve druhé polovině 19. století můžeme vysledovat zvýšený zájem romantiků o Orient a Balkán, což souviselo s existencí různých učitelských a vědeckých stipendií a rozšiřujícími se možnostmi cestování. Badatelé a romantici přestávali vnímat Osmanskou říši jako jednolitou entitu a pozornost byla soustředována na jednotlivé národy obývající Balkánský poloostrov, a to v souvislosti s protitureckými povstáními a vznikem samostatných politických celků. Angličtí romantici, ovlivnění dílem Richarda Knolla *The Generall Historie of the Turkes*,⁸ považovali Balkán za místo hodné objevení, obdivovali jej a vzhlíželi k tamním hrdinům. Balkánské národy v područí Osmanské říše se dostaly

4 POSPÍŠIL, I.: *Významová disperznost pojmu „romantismus“ jako klíč k jeho podstatě*. In: VARGOVÁ, Z. – ZELENKA, M. (eds): *Literární romantizmus*. Nitra 2011, s. 10.

5 PAVELKA, J. – POSPÍŠIL, I.: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*. Brno 1993, s. 169.

6 DOROVSKÝ, I.: *Slovanské meziliterární sbody a rozdíly*. Brno 2004, s. 49. Cit. dle POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin*. Slavica litteraria, 2009, roč. 12, č. 1, s. 119–120.

7 JUTIKKALA, E. – PIRINEN, K.: *Dějiny Finska*. Praha 2001, s. 280.

8 Poprvé vydáno 1603 v Londýně, kde vzbudilo velkou vlnu zájmu; znovuobjeveno na počátku 19. století.

do centra zájmu, mnozí badatelé osobně podnikali objevné cesty; vnímání jednotlivých entit narušilo dosud jednotný charakter orientálního světa.⁹ Vlna zájmu zahrnovala jihoslovanské národy, Rumuny a Řeky, kteří byli vzhledem k tehdejšímu zájmu o klasické obory – klasickou archeologii a filologii – označováni za potomky antických Řeků.

Zaměříme-li se na pojetí romantismu v prostředí srbském a finském, směr se začal prosazovat později, což může být dáno několika faktory, mezi něž patří umístění obou zemí na okraji Evropy, oslabení národního povědomí vlivem setrvávání v područí jiného státu, potlačování národního jazyka a působení národní inteligence v jiném než národním prostředí – v srbském případě většina inteligence působila za hranicemi Osmanské říše, pod kterou tehdy srbské území spadalo, ve finském případě mezi inteligenci patřili převážně mluvčí švédského jazyka. V obou zemích byl také značný ruský kulturní vliv.

Preromantismus do finského prostředí nijak silně nezasahoval a nebyl dlouho schopen konkurovat osvícenství. Představitel preromantismu Henrik Gabriel Porthan však inicioval zájem o finskou lidovou slovesnost a také byl první, kdo se o folklór začal systematicky zajímat; nicméně pojem romantismus byl v 1. polovině 19. století značně přehnaný vzhledem k tomu, že romantický byl především pohled na národ a lidovou kulturu, romantismus však zcela nepřehlušil osvícenské a neoklasicistní ideály.¹⁰ Preromantismus v srbském prostředí byl ve znamení tvorby podle evropského vzoru, avšak tato aplikace unifikovaných metod neodpovídala rytmu a melodii srbského jazyka. Navíc užívaný jazyk – církevněslovanský – byl do značné míry ovlivněn ruštinou a prostému lidu byl nesrozumitelný, proto se stále častěji prosazovala potřeba psát jazykem srozumitelným všem; zároveň však bylo třeba udržet evropskou formu.¹¹

Z historického hlediska byl v obou prostředích počátek 19. století významným milníkem. Pro počátek století bylo celoevropsky typické rozdělení mocenského vlivu, kdy části kontinentu buď podléhaly vlivu Napoleona, nebo Alexandra I. Vývoj na počátku století v mnoha ohledech determinovala rozhodnutí velmocí,¹² které zformovaly protinapoleonskou koalici – do níž patřilo Rusko, Rakousko i Švédsko, pod které tehdy Finsko spadalo.¹³ Ruský car Alexandr I. se po porážce u Slavkova 1805 a u Frýdlantu

9 CLARK, S. – CONNOLLY, T.: *British Romanticism in European Perspective: Into the Eurozone*. Palgrave MacMillan, 2015. [online]. [cit. 15. 4. 2020]. Dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=CKzhCgAAQBAJ&pg=PT178&lpg=PT178&dq=romantism+balkan+interest&source=bl&ots=bTtbo7mDG7&sig=ACFu3UIdXFfjSrUHTaysCzoYDZWFDNzHzg&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjEyqnsrjrpAhWFZxUIHSyDwIQ6AEwAHoECAGQAQ#v=onepage&q=romantism%20obalkan%20interest&f=false>>.

10 JUTIKKALA, E. – PIRINEN, K.: *Dějiny Finska*. Praha 2001, s. 281.

11 DERETIĆ, J.: *Kratka istorija srpske književnosti*. [online]. [cit. 12. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_06.html>.

12 SKŘIVAN, A.: *Kapitoly z dějin 19. století*. Plzeň 2013. [online]. [cit. 12. 1. 2020]. Dostupné z: <https://khv.zcu.cz/export/sites/ffkhv/ihistud/texty/Kapitoly_z_dejin_19stoleti_tisk_na_CD.pdf>.

13 Švédsko původně usilovalo o kontakty s Napoleonem, po počátečních neúspěších se však přiklonilo na stranu protinapoleonské koalice.

1807 sešel v kaliningradské Tylži s Napoleonem a měl se pokusit získat švédského krále na stranu Francie, to se však nepodařilo, a proto ruská vojska zaútočila na finské území. Ruská armáda dosáhla vnitrozemí a po krvavé bitvě u Oravainen 1808 se finská vojska, kterým nedorazila na pomoc švédská síla, vzdala a bylo uzavřeno příměří. Od roku 1809 finské území spadalo pod Ruskou říši, vyznačovalo se však rozsáhlou autonomií, která zpočátku napomohla rozvoji finské svébytné kultury. Pro Srbsko byl významný zejména rok 1804, kdy využil krize Osmanské říše Jiří Petrovič, který se postavil do čela srbského povstání – původně zaměřeného proti krutým správcům tehdejšího srbského území. Srbové viděli naději v ruské pomoci, kdy doufali v zajištění bezpečnosti před Turky, ruská strana se do akce nezapojila právě kvůli napoleonským válkám a bojům proti Osmanům, přestože původně chtěla Srby podporovat výměnou za jejich loajalitu a spojenectví. Výsledkem povstání byl vznik svobodného území nacházejícího se mimo efektivní pravomoc Osmanů. Právě po skončení rusko-turecké války Turkové plánovali znovuzpacifikování Srbska, plány však byly prozrazeny a vypuklo další povstání, tentokrát již čistě protiturecké, v jehož čele stál Miloš Obrenović, jež byl po vojenských úspěších uznán Osmany vrchním knížetem Srbů a vznikla tak srbská autonomie.¹⁴ Obě země tedy na počátku 19. století dosáhly autonomie, v obou se však začal postupně projevovat silný ruský vliv.

Ruský vliv je patrný zejména v oblasti rozvoje spisovného jazyka – jak Srbové, tak Finové čelili stejným problémům. Národní jazyk byl považován za nehodný umění, navíc oba národy byly pod silným ruským vlivem, který působil na mnoho oblastí, zejména na jazyk. Ve Finsku hovořily vzdělané vrstvy švédsky a ruština se po roce 1809 používala zpočátku jen v úřadu generálního gubernátora – dosazeného Ruskem – avšak prostý lid nerozuměl a mluvil finsky. Také školy byly švédskojazyčné, pouze kázání byla finsky, avšak se silnou příměsí švédštiny. Když se začaly prosazovat myšlenky romantismu,¹⁵ které se do Finska dostaly kolem roku 1810 z Německa, finští obrozenci pochopili, že země se stane národním státem pouze za předpokladu, že se úředním jazykem stane finština; bylo tedy třeba užívat jazyk i pro jiné než pouze církevní účely. Tyto myšlenky se projevovaly naplno zejména po přesunutí univerzity z Turku (pod silným švédským vlivem) do Helsinek. Obrozenci prosazovali, aby si vzdělaní Finové osvojili finštinu jako mateřský jazyk. Tento přístup se však setkal s podezřívavým, až opovrhlivým postojem zastánců švédštiny, a také s hrozbou silné rusifikace. Na rozdíl od srbského vývoje finský jazykový boj vyvrcholil až po hlavní vlně romantismu, která položila základ moderní finské kultuře a literatuře a po vzestupu finsky psané literatury v 60. letech 19. století. Po revolučním evropském roce 1848 totiž carský režim zpřísnil cenzuru, a dokonce bylo roku

14 PELIKÁN, J.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013, s. 167–177.

15 Evropské národy bojující za osvobození od Napoleonovy nadvlády, myšlenky národních států; každý národ má vlastní a jedinečný charakter založený na rasovém původu a jeho pokladem je hlavně jazyk. Národní tradice tak nežije pouze v živém a užívaném jazyce.

1850 zakázáno vydávat finské tiskoviny jiné než náboženské. Vše se změnilo až s nástupem cara Alexandra II. na trůn.¹⁶ Car provedl řadu reforem a 1863 byl za jeho vlády podepsán výnos zrovnoprávňující finštinu se švédštinou, čímž byla stanovena jako druhý úřední jazyk, krom švédštiny. Období nezávislosti jazyka však bylo ohroženo záhy po nástupu cara Mikuláše II.,¹⁷ kdy byl na sklonku 19. století vydán výnos značně omezující finskou autonomii a jazykem vyšších úřadů se stala ruština.¹⁸ Plné prosazení finštiny nastalo až na počátku 20. století, spolu s úpadkem ruské nadvlády a postupného osamostatnění Finska.¹⁹ I na vývoj srbského spisovného jazyka měla po dlouhou dobu vliv ruština. Od 15. století, kdy se srbské země dostaly do osmanského područí, byly centry písemnictví kláštery a pro církevní účely byla používána církevní slovanština srbské redakce, která však byla postupně obohacována o místní nářeční prvky. Vznikající literatura byla převážně církevní. V ojedinělých památkách lze na konci 17. století vysledovat vliv ruské redakce církevní slovanštiny, převládá však redakce srbská, zejména po přesídlení Srbů do Uher. Přesto se objevili autoři, kteří implementovali do svých děl prvky lidového jazyka; nesnažili se však o vytvoření spisovné normy či úplné nahrazení srbskoslovanšského jazyka. Poté co byla kulturní střediska Srbů přesunuta na sever, do Nového Sadu a Sremských Karlovců,²⁰ bylo docíleno lepších podmínek pro národní a kulturní rozvoj, i přes mnohé politické ústrky a omezení. V novém prostředí však chyběly školy i tiskárny, proto se metropolita Mojsej Petrovič obrátil s žádostí o pomoc na cara Petra I., který vyslal Srbům učitele. I přes vznik škol v uherském prostředí pokračovala řada studentů ve vzdělání v Rusku, což znamenalo přinášení prvků místního jazyka, a formoval se tak tzv. ruskoslovanský jazyk.²¹ Pro toto období je příznačné míšení jazykových kódů.²² Jazyk se však srbizoval a docházelo k postupnému vytvoření nového jazykového útvaru, tzv. slavenosrbského jazyka, který postupně vytlačoval jazyk ruskoslovanský.²³ Další vývoj slavenosrbského jazyka se přibližoval mluvenému jazyku vojvodinských Srbů a docházelo k formování moderního srbského spisovného jazyka²⁴ založeného striktně na lidové srbštině, tedy na nejrozšířenějším východohercegovském dialektu; pod vlivem

16 Vládl v letech 1855–1881.

17 Vládl v letech 1894–1917.

18 JUTIKKALA, E. – PIRINEN, K.: *Dějiny Finska*. Praha 2001, s. 179–208.

19 Nezávislost vyhlášena 6. prosince 1917.

20 Stěhování Srbů (*Seoba Srba*) proběhlo ve dvou vlnách. První vlna proběhla z obavy před pomstou Turků, kteří – přestože byli poraženi u Vídně 1683 –, stabilizovali svá vojska; 1690 se přesunulo do jižních Uher na 40 000 rodin pod vedením pravoslavného patriarchy Arsenije III. Druhá vlna následovala 1739 po porážce Habsburků Turky a mířila také do jižních Uher (ŠESTÁK, M.: *Dějiny jiboslovanských zemí*. Praha 2009, s. 127, 157 a 387).

21 80. léta 19. století.

22 Ruskoslovanský, slavenosrbský, srbský lidový a spisovný ruský jazyk.

23 KREJČÍ, P.: *Přehled vývoje jiboslovanských spisovných jazyků (od 9. do počátku 19. století)*. Brno 2014, s. 120–138.

24 Do 70.–80. let 19. století.

Bělehradu a Nového Sadu docházelo ještě ke korekci jazyka.²⁵ Silný vliv Ruska a ruštiny na obě prostředí je shodným jmenovatelem, na rozdíl od Finska však bylo šíření jazyka v srbském prostředí zapříčiněno žádostí o pomoc, nejednalo se jako ve finském případě o cílené potlačování místního jazyka a násilné zavádění ruštiny. Shodným momentem je také počáteční odmítání lidového národního jazyka částí inteligence; ten byl v obou případech vnímán jako jazyk nižší vrstvy, nevhodný pro inteligenci a kulturu; byl vnímán jako dehonestace umění. Postupné přiblížení se lidové normě a její přijetí však zapříčinilo zájem nižší vrstvy o vzdělání a kulturu, která byla dostupná a srozumitelná.

Studium národního jazyka a ústní lidové slovesnosti v obou prostředích vyústilo ve vznik velkých epických celků, které jsou čtené a citované dodnes a jsou základními pilíři obou kultur. „Otcem“ myšlenky národního obrození a zaměřením se na lidovou slovesnost byl Johann Gottfried Herder²⁶ – byl přesvědčen, že tato poezie a národní jazyky jsou neprávem opomíjeny, a zadal tak impuls ke změně pohledu na tuto literaturu a k národnímu obrození.²⁷ Nejvýznamnějším Srbem zabývajícím se touto literaturou je Vuk Stefanović Karadžić.²⁸ Působil ve Vídni, kde se pro jeho život stalo zásadní seznámení se s Jernejem Kopitarem,²⁹ na jehož rady se začal věnovat literární činnosti. Po několika cestách do Srbska, Dalmácie, Černé Hory a dalších oblastí za účelem literární práce se roku 1823 vydal do Německa kvůli studiu medicíny a seznámil se s Goethem a Grimmem a rozšířil své literární styky a poté žádal o pomoc pro své práce na Rusi. Po žádosti knížete Miloše se vrátil do Srbska, aby se stal členem komise, která skládala zákoník pro Srbsko; vláda Miloše a jeho tyranství jej znechtivilo, navíc byl osočen jako rakouský a katolický agent, a vrátil se do Vídně. Na Kopitarovo vyzvání sestavil první sbírku *Mala prostonarodna slavenoserbska pesnarica* (1814), následovala *Narodna srbska pesnarica* (1815) shromažďující písně od národních pěvců (T. Podgurović, F. Višnjic), zaznamenané neupravené. „Kopitar byl jeho sbírkou nadšen a upozornil na ni Jakuba Grimma a Goetha, kteří písně uvítali s velikou pochvalou“,³⁰ což jej povzbudilo k dalšímu sbírání lidových písní a pojednávání o statutu srbské poezie. Právě moment, kdy se se srbskými písněmi seznámili němečtí literáti, znamenal zásadní moment pro finskou literaturu, protože právě oni na písně upozornili Švéda Runeberga.³¹ Ten výběr z Karadžićova díla přeložil a vydal švédsky: *Serviska folksånger* (1830) a o dva roky později seznámil místní

25 KREJČÍ, P.: *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků (od 9. do počátku 19. století)*. Brno 2014, s. 120–122.

26 1744–1803.

27 ČERMÁK, J.: *Kalevala Eliase Lönnrota a Josefa Holečka v moderní kritické perspektivě*. Praha 2014, s. 13.

28 1787–1864.

29 Jernej Kopitar (1780–1844), slovinský buditel, jazykovědec, slavista, zastánce austroslavismu.

30 MÁCHAL, J.: *Slovanské literatury: Díl 2*. Praha 1925, s. 183.

31 Joan Ludvig Runeberg (1804–1877), finsko-švédský básník, svým dílem značně přispěl k národnímu obrození finského národa a kulturnímu uvědomění. Zabýval se lidovou poezií, sestavil veršované eposy psané v duchu poetického realismu.

inteligenci s karelskou bardskou tradicí v díle *Elgskytarne*.³² Runebergovo uznání srbské epiky bylo sdíleno i filologem a filozofem Axelem Gabrielem Sjöströmem;³³ v této době se již projevovala myšlenka studia finské ústní lidové slovesnosti, míra významu však signifikantně stoupala. Henrik Gabriel Porthan³⁴ se tématu věnoval ve své disertaci *De Poësi fennica (I–V)* (1766–1778), a upoutal pozornost svých žáků Adolfa Iwara Arwidssona, Carla Axela Gottlunda a dalších; právě Gottlund vyslovil myšlenku sestavení eposu z lidových zpěvů a vydal krátké sbírky *Pieniä runoja suomen pojille ratoxi* (1818, 1821)³⁵. Reinhold von Becker vydal několik run a následně vedl disertaci Eliase Lönnrota³⁶ *De Väinämöine priscorum Fennorum numine* (1827),³⁷ tvůrce finského literárního jazyka a nejvýznamnější postavy finského a kulturního života 19. století. S Karadžićem jej spojuje nejen zájem o ústní lidovou slovesnost a sběr písní a jejich následné publikování, ale také zájem o medicínu, vystudoval ji v Turku.³⁸ O zájmu sestavit z lidových písní epos se poprvé zmínil v roce 1833 – v té době již podnikl první cesty za účelem sběru poezie. Začal pracovat v Kajaani jako lékař³⁹ a odtud podnikal další cesty a sbíral zpěvy. Stejně jako Karadžić se osobně seznámil s pěvci (A. Perttunen, O. Malinen, V. Kieleäinen), zapsal písně, zpracovával a doplňoval je do většího celku. 1835 vydal první verzi *Kalevaly*, následně podnikal další cesty a definitivní verzi vydal roku 1849.⁴⁰

Díky sběru písní se i malé evropské národy dostaly do popředí pozornosti tehdejší evropské inteligence, která ve slovesné tvorbě právem spatřovala vysoké umělecké hodnoty, a dala tak podnět ke studiu těchto oblastí. Díky tomu se národy Balkánského poloostrova a Čuchonska (tehdejší název Finska), jejich bohatá ústní lidová slovesnost a jejich stará

32 KENT, N.: *Helsinki: A cultural and literary history*. Oxford 2004, s. 122–123. [online]. [cit. 15. 1. 2020]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=JYIFZEzGoBMC&pg=PA122&lpg=PA122&dq=runeberg+lonnrot+karadzic&source=bl&ots=To_a4mF-HC&sig=ACfU3U15e8ik3FrcGpCQ2fwvchvlfkTEJA&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjzUSpkl7nAhXFolwKHcZtCPcQ6AEwAHoECAaQAQ#v=onepage&q=runeberg%20lonnrot%20karadzic&f=false>.

33 KLINGE, M.: *Runeberg och Universitetet. Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finland årsbög-tid den 5 februari 1990*. In: BJELOBABA, S.: Översättning i nationens tjänst J. L. Runeberg och de centralsydslaviska folksångerna. Göteborg 2014, s. 43.

34 H. G. Porthan (1739–1804), humanista, „otec finského dějepisectví“, autor mnoha studií o finské historii, poezii, mytologii a dalších oblastech umění.

35 Malé zpěvy synů Finska.

36 1802–1884.

37 O Väinämöinenovi, božstvu dávných Finů. Väinämöinen je postava z *Kalevaly*, moudrý a rozvázný pěvec.

38 Pozice lékaře vyžadovala časté cestování za venkovskými pacienty, což napomáhalo poznávání jednotlivých krajů, místních písní a jejich sběru.

39 Zajímavostí je, že díky reportování zdravotnické dokumentace došlo ke zmapování zdraví finského lidu, navíc Lönnrot překládal lékařské postupy a zkompiloval knihu zabývající se domácí zdravotnickou péčí (PENTIKÄINEN, J. Y.: *Kalevala Mythology*. Bloomington 1999, s. 69. [online]. [cit. 17. 1. 2020]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=NwCDdSmFJPEC&pg=PA68&lpg=PA68&dq=lonnrot+medicine+studies&source=bl&ots=kEx7_mnyon&sig=ACfU3UoGL2hxBGcIDiCMFukO5iIXvZRgzw&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwj_s_qQko7nAhVyQUEAHU92Bf8Q6AEwAHoECAYQAQ#v=onepage&q=lonnrot%20medicine%20studies&f=false>.

40 HARTLOVÁ, D. – ČERNÍK, Z.: *Slovník severských spisovatelů*. Praha 2014, s. 332.

i novější literatura a kultura staly součástí Evropy a evropské kultury.⁴¹ Josef Holeček,⁴² badatel, se zajímal o národní poezii a tvorbu malých národů, vnímal jejich boj s mocnějšími a většími nepřáteli.⁴³ Holečkovi učarovala klasická plastičnost a stručnost písní, jejich pravdivost, svéráznost a původnost.⁴⁴ Zajímal se prvně o jihoslovanskou tvorbu, zejména srbskou, a vydal velkou sbírku *Srbská národní epika* (1909). Již v úvodu k této sbírce Holeček zmiňuje pohnutky překladu i finskou poezii: „Je tomu více než dvacet let, co jsem si vytkl za část úkolu svého života poříditi české literatuře překlady některých národních poesí, které jsou právem počítány k pokladům poesie světové. K pojmutí toho úmyslu vedla mne nejen vrozená láska k poesii přirozené, nýbrž i mnohé vážné úvahy, týkající se tehdejšího stavu české poesie umělé i jazyka. Abych o těch úvahách svých vykládal, nezdá se mi ještě včasným. Práci tuto začal jsem převodem poesie finské, z níž ‚Kalevala‘ vyšla r. 1895 a ‚Kanteletar‘ (národní finská lyrika) r. 1905. Nyní přistupuji k přirozené poesii druhého národa, jenž se jí proslavil, k poesii národa srbského.“⁴⁵ Do té doby v české literatuře nebyl komplexnější překlad, jednalo se pouze o ukázky z bohatého fondu srbské národní poezie. Holeček vnímal neustálý zájem o srbskou poezii, která byla v době vydání překladu stále sbírána a zapisována. Všiml si neutuchajícího zájmu o srbskou básnickou tvorbu, která byla doplněna hrou na gusle – z hráčů na gusle se stávali profesionální hudebníci, kteří vynikali velikou pamětí a uměleckým přednesem písní. Důležité pro Holečka bylo, že „poesie národu dodávala nové síly, síly nejen ke snášení muk, nýbrž také k junácké obraně svého krbu rodinného, své i svých příslušníků cti [...], dávala duchu porobeného národa vzlet, ideál osobní i národní a pěstila v něm junácké ctnosti, učíc jej bojovat ‚za krst časi i slobodu zlatnu‘; poesie okrašlovala mu pouta i smrt na kůle, a smrt na bojišti líčila mu jako přežádoucí vyvrcholení života.“⁴⁶

Zájem Holečka o slovanskou otázku dokládá také jeho dcera ve svých vzpomínkách vydaných v krátké publikaci *O Josefu Holečkovi, mém tatínkovi*. Vzpomíná na práci otce, jak si dělal poznámky o všem, co ho zajímalo, výpisky z různých publikací a z tisku; pro potřeby této práce je však zajímavá poznámka, že u Holečků se ruská a srbská otázka probírala velmi často, odebíraly se noviny, děti se učily azbuku i rozumět srbsky a rusky. Navíc se běžně hrály písně jihoslovanské i finské, které byly otištěné s notami ve svazcích (a Holeček z nich čerpal pro *Kanteletar*).⁴⁷ Holečková dále zmiňuje návštěvy mladých

41 DOROVSKÝ, I.: *Studia balkanica et slavica II*. Brno 2016, s. 47.

42 Josef Holeček (1853–1929), ústředním bodem jeho zájmu byly slovanské literatury.

43 VAVERKOVÁ, I.: *Cesty českých spisovatelů do Ruska na konci 19. století (J. Holeček, a V. Mrštík)*. Magisterská práce. Brno 2017, s. 26.

44 HOLEČEK, J.: *Předmluva*. In: HOLEČEK, J.: *Srbská národní epika*. Praha 1909, s. I.

45 Tamtéž.

46 Tamtéž, s. IV.

47 HOLEČKOVÁ-DOLANSKÁ, J. – SOUKUPOVÁ, H.: *O Josefu Holečkovi, mém tatínkovi: Výbor ze vzpomínek*. Vodňany 2008, s. 19–23.

Jihoslovanů, kteří se k jejímu otci v Praze hlásili, přinášeli pozdravy z domova, seznamovali se s jeho literární prací a učili jej svému jazyku. Navíc došlo k několika jednotlivým návštěvám jihoslovanských přátel, kteří přijížděli do Prahy, Mile Pavlovič či Svetozar Pribičević.⁴⁸

Holečkova láska a obdiv k národní poezii ho přivedly k práci na překladech různých národních eposů, mj. právě Kalevaly a srbské národní epiky. Národní poezii se věnoval kvůli její kráse, byl jí naprosto okouzlen. Opěvoval zejména jihoslovanskou poezii, se kterou se seznámil jako s první. Sám o ní uvedl: „Nikdy jsem neměl tak čistých hlubokých a mohutných dojmů poetických, jako z těch jihoslovanských národních písní. Jejich klasická plastičnost a stručnost, jejich pravdivost a žár působily na mne tak, že mi dnes je skoro stydno se přiznati. [...] hlava mi hořela a srdce rozvlnilo city, které mne naplňovaly nevýslovnou rozkoší, božskou blažeností.“⁴⁹ Holeček zastával názor, že je třeba, aby malé národy „držely při sobě“, nazýval to tzv. sociální otázkou národů: „Malí národové bez ohledu na svůj původ musejí se poznávati, sblížovati a vzájemných predsudků se zhostovati, jež jim namnoze národy velké za svými účely vnukly. Zvláště jest pro nás důležité, abychom se blíž obeznamovali s těmi z malých národů, které jako my žijou v rámci velkých a jinorodých států.“⁵⁰

Lze tedy předpokládat, že mimo Holečkovo zaujetí její poezii jej upoutaly také historické okolnosti národů, o jejichž písně se zajímal. Jak srbský, tak finský národ musel čelit nadvládě jiného státu; v případě Srbska se jednalo o osmanské Turky a jejich říši, v případě Finska šlo o Švédsko a, od 19. století, Rusko. A právě národní poezie byla v době romantického optimismu a obrozeneckého vlastenectví tím, co sjednocovalo národ, měla pro rozvoj jeho a země klíčový význam. Poukazovala také na určitý vzdor vůči vládnoucím elitám jiné etnické skupiny, uchování duchovních a kulturních tradic daného národa. Národní poezie tedy byla klíčová pro etablování národního státu a je to nezbytná součást národního obrození. A právě to může být důvodem, proč se Holeček daným národním poeziím věnoval. Jako správný překladatel se pokoušel získat co nejvíc informací o daném národě a jeho literatuře, zásobil se knihami a studoval kulturní realie. O tomto procesu píše Voborník, soustřeďuje se zejména na jihoslovanskou poezii: „Tu se Holečkovo nadšené srdce arci lásce slovanské otevřelo dokořán. Bulharští a srbští jinoši, mezi nimi Kosta Taušanovič, potomní srbský státník, se mu stali bratry. Rozumí se, že ho také do mateřských svých jazyků i do literatury zasvětili a knihami se zásobiti pomáhali. Tak se dostal Holeček na dráhu studia slovanské, hlavně jihoslovanské, potom i finské národní poesie, jež se stalo přední radostí a láskou celého jeho dalšího života.“⁵¹

48 Tamtéž, s. 44.

49 HOLEČEK, J.: *Rozmanité čtení*. Řada druhá. Praha 1886, s. 211.

50 *Předmluva*. In: Kalevala. Praha 1984, 1985, s. VI.

51 VOBORNÍK, J.: *Josef Holeček*. Praha 1913, s. 21.

Co se týče právě finské poezie, Holeček byl okouzlen krásou národního eposu, protože Kalevala je jedním z nejkrásnějších děl poetických, jak uvádí Aubrecht (a samozřejmě nejen on, jedná se o často zmiňovaný fakt): „Literатурná věda vykazuje *Kalevale* třetí místo v řadě národní poesie světové, před ní klade pouze *Mahábháratu* a básně homerovské.“⁵² Sám Holeček vnímal překlad *Kalevaly* jako obohacení českého národa o skvost světové literatury. Voborník ve svém díle věnovaném Holečkovi uvažuje o druhotném motivu pro překlad *Kalevaly*. Podnětem mohla být i studie V. B. Nebeského, která vyšla v Časopise Českého Musea roku 1866 a pojednávala o finském eposu.⁵³ Navíc je nutno zmínit, že jeho překlad finského eposu byl na svou dobu tak kvalitní, že je považován za jeden z nejlepších na světě. Potvrzuje to i osobní dopis prvního finského prezidenta Ståhlberga, který v Holečkově pozůstalosti objevila Fárová, kde se prezident pochvalně vyjádřil k překladu a ocenil jeho krásu.⁵⁴

Z filologického hlediska je zajímavý jak dodatek ke *Kalevale*, tak předmluva ke *Kanteletar*. Holeček zde vyhledal slova, která „jsou buď finskému a ruskému anebo vůbec slovanskému jazyku společná, nebo z jednoho do druhého kulturními styky převzata byla.“⁵⁵ Výčet slov je velmi dlouhý, ale pro ukázkou postačí následující:

f. <i>pohatta</i>		č. <i>bobata, bobatec</i>
f. <i>kita</i>	r. <i>kit</i>	č. <i>velryba</i>
f. <i>koroli</i>	r. <i>korolj</i>	č. <i>král</i>
f. <i>melkiä</i>	r. <i>mělký</i>	č. <i>drobný</i>
f. <i>orehki</i> ⁵⁶	r. <i>orech</i>	
f. <i>pasmakka</i>	r. <i>bašmak</i>	č. <i>bačkora</i>
f. <i>polttina</i>	r. <i>poltina</i>	č. <i>půl ruble</i>
f. <i>rukkabaiset</i>	slv. <i>rukavice</i>	
f. <i>rumentsainen</i>	slv. <i>ruměnc</i>	
f. <i>saiikka</i>	r. <i>sajka</i>	č. <i>houska, země</i>
f. <i>sopottaa</i>	slv. <i>šeptati</i>	
f. <i>suutia</i>	r. <i>sudit</i>	č. <i>soudit</i>
f. <i>valta</i>	r. <i>vlast</i>	č. <i>vláda</i>
f. <i>vietro</i>	slv. <i>vědro</i> ⁵⁷	

52 *Kalevala: národní epos Finů*. Praha 1999, s. 7.

53 VOBORNÍK, J.: *Josef Holeček*. Praha 1913, s. 24.

54 FÁROVÁ, L.: *Josef Holeček a jeho překlady finské „lidové“ poezie*. In: RIEDLBAUCHOVÁ, T. – MACURA, O.: *Jaroslav Vrchlický a Josef Holeček (1853–2003): sborník ke 150. výročí narození dvou protichůdci: (památku prof. PhDr. Alexandru Sticha, CSc.)*. Praha 2004, s. 179.

55 HOLEČEK, J.: *Předmluva*. In: HOLEČEK, J.: *Kanteletar*. Praha 1904, s. IV.

56 Běžně se však používá slovo *päbkinä*.

57 HOLEČEK, J.: *Předmluva*. In: HOLEČEK, J.: *Kanteletar*. Praha 1904, s. IV–VI.

Holeček má také svůj podíl na překladu *Kalevaly* do srbštiny, o který se zasloužil Ivan Šajković a který byl vydán roku 1935. Holeček, který se se Šajkovićem seznámil v době jeho studií v Praze, mu představil finskou poezii, která jej velmi zaujala. Bylo mu jasné, že by nebylo reálné navštívit Finsko osobně, nicméně během rusko-japonské války pobýval v Moskvě a Petrohradě a kontaktoval překladatele *Kalevaly* do ruštiny, Leonida Petroviče Bělského. Toto setkání jej utvrdilo v práci na překladu, který pojal velmi detailně a precizně, začal se učit finsky, aby byl schopen překládat z originálu – samozřejmě s přihlédnutím k překladům do jiných jazyků. Po prvotním nadšení se projevila skepse; čím více pronikal do tajů *Kalevaly* a jejího metra, tím více pochyboval o přeložitelnosti díla. Obdivoval skvostnou strukturu díla a vnímal, že jeho překlad není ani zdaleka tak úchvatný jako originál, nicméně i přesto pokračoval ve své práci. Práce na překladu mu trvala 27 let. Jeho překlad je velmi umělecký a, jak sám uváděl, při vytváření překladu jej inspirovala právě srbská národní epika, jazykově bohatá a rozmanitá.⁵⁸ Překlad *Kalevaly* vyšel srbsky roku 1935.

Holeček byl okouzlen národní poezií a oceňoval ji, vnímal ji jako součást národního uvědomění. Byl si vědom života obou národů v „cizím“ státě a vnímal proto potřebu zaznamenání ústní lidové slovesnosti, což mělo napomoci k uchování tradic a jazyka daného národa. Holeček také vnímal Finy jako národ duchovně blízký Slovanům, i když si uvědomoval fakt, že jsou jak jazykově, tak původem různí. Nicméně ve své knize *Národní moudrost* srovnával pokojný charakter väinämöinenské moudrosti s tzv. holubičí povahou Slovanů.⁵⁹

Na základě výše uvedeného lze říci, že i přes geografickou vzdálenost jsou si oba národy jistým způsobem v mnoha aspektech podobné a lze provádět srovnávání, nicméně dosud se komparaci srbské a finské národní poezie nikdo podrobněji nevěnoval. Holeček však v tomto případě působí jako jakýsi spojovací prvek českého prostředí s prostředím srbským i finským, a proto je výjimečnou postavou a badatelem v českém prostředí. Historie (a literární historie) obou národů čítá obdobné prvky, mezi něž patří osvobození národů z po staletí trvajících područí jiného státu, postupné šíření ruského jazyka v 18. a 19. století (ať už dobrovolné, či nedobrovolné) a s tím související potlačování národního jazyka, který nebyl vnímán jako hoden literatury a umění a který bylo složité standardizovat. Částečná inspirace finského národního eposu tím srbským jen dokazuje málo probádané srbsko-finské vztahy, jež mohou zčásti vycházet z paralel, s nimiž se oba národy po staletí setkávaly.

58 ŠAJKOVIĆ, I.: „*Kalevalan serbokroatiannos*“ – *Kalevalaseuran vuosikirja 17*. Helsinki: WSOY, 1937. [online]. [cit. 17. 1. 2020]. Dostupné z: <<http://kalevalamaailmalla.kalevalaseura.fi/sajkovic-ivan/>>.

59 FÁROVÁ, L.: Josef Holeček a jeho překlady finské „lidové“ poezie. In: RIEDLBAUCHOVÁ, T. – MACURA, O.: Jaroslav Vrchlický a Josef Holeček (1833–2003): sborník ke 150. výročí narození dvou protichůdů: (památce prof. PhDr. Alexandra Sticha, CSc.). Praha 2004, s. 176.

Bibliografie

- BEISER, F.: *The Romantic Imperative: The concept of early German Romanticism*. Cambridge 2003.
- CLARK, S. – CONNOLLY, T.: *British Romanticism in European Perspective: Into the Eurozone*. [online]. [cit. 15. 4. 2020]. Dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=CK2hCgAAQBAJ&pg=PT178&lpg=PT178&dq=romantism+balkan+interest&source=bl&ots=bTtbo7mDG7&sig=ACfU3U1dXFfjStUHTaysC2oYDZWFdN2Hzg&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKewjEyqjnsrjpAhWFZxUIHS5yDwIQ6AEwAHoECAgQAQ#v=onepage&q=romantism%2obalkan%2ointerest&f=false>>.
- ČERMÁK, J.: *Kalevala Eliase Lönnrota a Josefa Holečka v moderní kritické perspektivě*. Praha: 2014.
- DERETIĆ, J.: *Kratka istorija srpske književnosti*. [online]. [cit. 12. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_06.html>.
- DOROVSKÝ, I.: *Studia balkanica et slavica II*. Brno 2016.
- FÁROVÁ, L.: *Josef Holeček a jeho překlady finské „lidové“ poezie*. In: RIEDLBAUCHOVÁ, T. – MACURA, O.: Jaroslav Vrchlický a Josef Holeček (1853–2003): sborník ke 150. výročí narození dvou protichůdčů: (památce prof. PhDr. Alexandra Sticha, CSc.). Praha 2004.
- HARTLOVÁ, D. – ČERNÍK, Z.: *Slovník severských spisovatelů*. Praha 2014.
- HOLEČEK, J.: *Kanteletar*. Praha 1904.
- HOLEČEK, J.: *Srbská národní epika*. Praha 1909.
- HOLEČEK, J.: *Rozmanité čtení*. Řada druhá. Praha 1886.
- HOLEČKOVÁ-DOLANSKÁ, J. – SOUKUPOVÁ, H.: *O Josefu Holečkovi, mém tatínkovi: Výbor ze vzpomínek*. Vodňany 2008.
- JUTIKKALA, E. – PIRINEN, K.: *Dějiny Finska*. Praha 2001.
- Kalevala*. Praha 1984, 1985.
- Kalevala: národní epos Finů*. Praha 1999.
- KENT, N.: *Helsinki: A cultural and literary history*. [online]. [cit. 15. 1. 2020]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=JYIFZE2GoBMC&pg=PA122&lpg=PA122&dq=runeberg+lonnrot+karadzic&source=bl&ots=To_a4mF-HC&sig=ACfU3U15e8ik3FrcGpCQ2fwwhvlfkTEJA&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKewjzuYSpkI7nAhXFolwKHcZtCPcQ6AEwAHoECAgQAQ#v=onepage&q=runeberg%2olonnrrot%2okaradzic&f=false>.
- KLINGE, M.: *Runeberg och Universitetet. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 1990*. In: BJELOBABA, S.: Översättning i nationens tjänst J. L. Runeberg och de centralsydslaviska folksångerna. Göteborg 2014.
- KREJČÍ, P.: *Přebled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků (od 9. do počátku 19. století)*. Brno 2014.

- LOVEJOY, A. O.: *Pluralita romantismů a komparativní přístup*. In: HRBATA, Z. – PROCHÁZKA, M.: *Romantismus a romantismy*. Praha 2005.
- MÁCHAL, J.: *Slovanské literatury: Díl 2*. Praha 1925.
- PAVELKA, J. – POSPÍŠIL, I.: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*. Brno 1993.
- PELIKÁN, J.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013.
- PENTIKÄINEN, J. Y.: *Kalevala Mythology*. [online]. [cit. 17. 1. 2020]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=NwCDdSmFJPEC&pg=PA68&lpg=PA68&dq=lonnrot+medicine+studies&source=bl&ots=kEx7_inyon&sig=ACfU3UoGLzhxBGcIDiCMFUkO5iIXvZRg3w&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKewj_s_qKko7nAhVyQUEAHU92Bf8Q6AEwAHoECAYQAQ#v=onepage&q=lonnrot%20medicine%20studies&f=false>.
- POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin*. *Slavica litteraria*, 2009, roč. 12, č. 1, s. 117–126.
- POSPÍŠIL, I.: *Významová disperznost pojmu „romantismus“ jako klíč k jeho podstatě*. In: VARGOVÁ, Z. – ZELENKA, M. (eds): *Literární romantizmus*. Nitra 2011.
- SKŘIVAN, A.: *Kapitoly z dějin 19. století*. [online]. [cit. 12. 1. 2020]. Dostupné z: <https://khv.zcu.cz/export/sites/ffkhv/ihistud/texty/Kapitoly_z_dejin_19stoleti_tisk_na_CD.pdf>.
- ŠAJKOVIC, I.: „*Kalevalan serbokroatiannos*“ – *Kalevalaseuran vuostikirja 17*. [online]. [cit. 17. 1. 2020]. Dostupné z: <<http://kalevalamaailmalla.kalevalaseura.fi/sajkovicivan/>>.
- ŠESTÁK, M.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2009.
- VAVERKOVÁ, I.: *Cesty českých spisovatelů do Ruska na konci 19. století (J. Holeček, a V. Mrštík)*. Magisterská práce. Brno 2017.
- VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha 1984.
- VOBORNÍK, J.: *Josef Holeček*. Praha 1913.

Mgr. Eliška Jiráňová, DiS., (* 1989) zpracovává pod vedením doc. PhDr. Václava Štěpánka, Ph.D., disertační práci s názvem *Srbsko-finské vztahy od 19. století po současnost* a své bádání orientuje zejména na srbskou a finskou literaturu, překlady děl a kulturu obecně. E-mail: 341768@mail.muni.cz.

STROSSMAYEROVA JIHOSLOVANSKÁ KNIHOVNA

Kateřina Kolářová

Strossmayer's South Slavic Library

Based on the materials of the period and available information from Prague libraries, the author of the article tries to capture the formation and development of Strossmayer's South Slavic Library—the Czechoslovak-South Slavic League cultivated mutual Czechoslovak-Yugoslavian relationships in inter-war Czechoslovakia. The focus is on its functioning, goals, and generally on its development—which was not always ideal. It also maps its acquisitions, reading rooms and other activities, and tackles the limits and issues it was facing and which hindered its further development and full functionality. The author also outlines the story of the library before and after the WWII and also how—probably by accident—it served well its original goal: deepening the Czechoslovak-Yugoslavian or Czech-Bosnian relationships.

Key words: Strossmayer's South-Slavic Library; Czechoslovak-South Slavic League; Czechoslovak-Yugoslavian relationships; culture; society library; inter-war period

Již před první světovou válkou měly zejména české historické země poměrně rozsáhlou síť knihoven.¹ Po roce 1918 společenskou funkci knihoven budovaných na spolkovém základě začaly postupně přebírat v daleko větší míře než dříve veřejné knihovny, které měly po dobu první republiky nejširší společenskou působnost.² Rozvoj knihovnictví, zejména veřejných knihoven, byl v novém československém státu těsně spjat s pojetím vzdělání a výchovy dospělých i mládeže mimo školy, s lidovými hnutími. Právě v důsledku vytvoření samostatného Československa u širokých vrstev lidu velmi zesílil hlad po kultuře a tvůrčí síly občanů.³

Zaměříme-li se na knihovny spolkové, jejich obsah a náplň činnosti samozřejmě souvisel s cíli a zájmy organizací a spolků – takovýchto knihoven a knihovniček nejrůznějších spolků bylo nespočet. Mít svou vlastní sbírku knih, to byla téměř nezbytnost každého spolku.⁴

Svoji spolkovou knihovnu chtěla vybudovat také Československo-jihoslovenská liga.⁵ Šlo o spolek, který se snažil o posilování československo-jugoslávské vzájemnosti a podporu vzájemných styků.⁶ V praktické rovině se tyto úkoly a cíle naplňovaly prostřednictvím organizování činnosti osvětové (pořádáním jazykových kurzů, vzájemnou výměnou studentů, přednáškovou činností), kulturní (pořádáním nejrůznějších akcí – výstav, společenských večírků, promítání filmů, exkurzí apod.), činností překladatelskou či podporou rozvoje turismu, především na Jadran. Jednou z významných aktivit spolku bylo vydávání časopisů.⁷

1 V Čechách bylo v roce 1910 4 451 všeobecně přístupných lidových knihoven, dalších 2 139 knihoven bylo budováno na spolkovém principu (sokolské, hasičských sborů, dělnických spolků apod.). Více: *Výsledky soupisu lidových knihoven na Moravě a ve Slezsku*. Česká osvěta 15, 1919, s. 163–168; ŠINDELÁR, K.: *Dějiny knihoven v českých zemích do roku 1918*. Praha 1989.

2 CEJPEK, J. a kol.: *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha 2002, s. 182. Více: FRIDRICH, F.: *Veřejné knihovny v Československu 1919–1929. Knihovní zákon, jeho provádění a výsledky*. Praha 1931, s. 40–52.

3 Více např. NOVOTNÝ, F.: *Československé knihovnické zákonodárství. Cesta k zákonu o jednotné soustavě knihoven a jeho uskutečňování*. Praha 1962, s. 24–30.

4 První českou národní organizací, která se pokusila sjednotit dosud roztržštěnou osvětovou činnost nejrůznějších spolků a organizací, byl Svaz osvětový, jež vznikl už v roce 1905 z tradic českých vzdělávacích spolků a stal se pro ně iniciativním ústředím. Tamtéž, s. 189.

5 Více SKOUPÝ, A.: *Československo-jihoslovenská liga a její význam v kulturních stycích s Jugoslávií 1918–1938*. Kandidátská diplomová práce. Brno 1984; též: *K československo-jugoslávským kulturním stykům v letech 1918–1930*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouc. Historica* 21, Olomouc 1981, s. 45–57;

6 Více např. KOLÁŘOVÁ, K.: *Působení Československo-jihoslovenské ligy na Moravě v meziválečném období*. Rigorózní práce. Brno 2019; též: *Působení Československo-jihoslovenské ligy na jižní Moravě v meziválečném období*. In: ŠTĚPÁNEK, V. – MITÁČEK, J.: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca III: Příspěvky přednesené na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016*. Brno 2017, s. 397–409; též: *Československo-jugoslávské vztahy v meziválečném Brně*. *Kulturní dějiny* 7, č. 2, s. 217–256; též: *Odbor Československo-jihoslovenské ligy v meziválečném Přerově*. In: ŠTĚPÁNEK, V. – HLADKÝ, L.: *Od Moravy k Moravě III. Z historie česko-srbských vztahů*. Brno 2017, s. 309–322.

7 Obě periodika (Československo-jihoslovenská liga, Československo-jihoslovenská revue) sledovala činnost ligy, která se orientovala na vysílání studentů o prázdninách do Československa, připravovala i uvítání hostů, oslavovala účastníky společného boje za první světové války, podporovala stavbu pomníků, rozvíjela

První léta Strossmayerovy jihoslovanské knihovny

Před vznikem Československo-jihoslovanské ligy o navázání aktivních přátelských styků s Jugoslávií u nás neoficiální cestou však ještě usilovala hned po válce Jihoslovanská komise, ustanovená v Praze v březnu roku 1919.⁸ Skupina pražských intelektuálů, už z dřívějšíka zájmově i odborně orientovaných na Jihoslovany, reagovala založením komise na otevřenou otázku rozvoje československo-jihoslovanských vztahů v budoucnosti a na okamžité vnější podněty.⁹ Předními členy komise byli tři vysokoškolská profesori – Jiří Daneš,¹⁰ Viktor Dvorský¹¹ a Karel Domin.¹² Komise zorganizovala řadu akcí a aktivit pro posílení československo-jugoslávského spojení, ale v popředí jejího zájmu byla také právě snaha zřídit knihovnu – ovšem knihovnu, která by se svým způsobem vymykala z úzkého rámce obvyklých spolkových knihoven.

Na jednu stranu se tak otevíralo nové pole působnosti odborným schopnostem členů Jihoslovanské komise, avšak přípravná jednání byla současně poslední fází činnosti komise jako takové. Tu formálně ukončil v roce 1921 vznik na ni navazující Československo-jihoslovanské ligy.

Po dlouhých přípravných pracích členové tohoto spolku přistoupili v září 1923 ke zřízení Strossmayerovy jihoslovanské knihovny v Praze (dále jen SJK) a ve svém spolkovém časopisu uvedli, že hlavním důvodem pro její vznik měla být skutečnost, že: „[...] dosavadní zkušenosti československých vědeckých i jiných kulturních pracovníků, jichž zájem týče se jihoslovanských věcí, ukazují, že vážnou překážkou zdárné práce je nedostatek knihovny, která by měla zřetel nejen k věcem jihoslovanským a včas opatrovala zejména publikace týkající se aktuálních otázek.“¹³

---

spolupráci v oblasti školství, kultury, umění a turistiky. Časopisy také pečlivě informovaly o činnosti ligy, jejích odborů a činnosti sesterských organizací, jelikož i v Jugoslávii vznikaly analogické Jihoslovensko-československé ligy – od roku 1921 nejdříve ve slovinském prostředí, o rok později v Bělehradě. Tyto jednotlivé ligy se pak roku 1925 spojily do Svazu Jihoslovensko-československých lig. Více: KO-LÁROVÁ, K.: *Časopisy Československo-jihoslovanské ligy: sonda do pramenů k dějinám meziválečných československo-jugoslávských styků*. Porta Balkanica 7, 2015, č. 1, s. 47–62; táž: *Československo-jihoslovanská revue: bibliografie a komentovaná analýza*. Bakalářská diplomová práce. Brno 2011.

- 8 Více viz PÁRA, O.: *Počátky čsl.-jihoslovanské komise. (Osobní vzpomínka)*. ČJL IX, 1929, s. 14; PAUL, K.: *Jihoslovanská komise v Praze. (K desátému výročí jejího založení)*. ČJL IX, 1929, s. 13–14.
- 9 Byly jimi kritiky na stránkách chorvatského a hlavně slovinského tisku, odsuzující opatrnícký postoj českých politiků k probíhajícímu jugoslávsko-italského územního sporu jako zradu společných zájmů.
- 10 Jiří Václav Daneš (1880–1928) byl český geograf a cestovatel, který mj. s Jovanem Cvijičem a Viktorem Dvorským podnikl společnou expedici po nově dobytých územích po balkánských válkách. Také je autorem několika odborných knih o Bosně a Hercegovině.
- 11 Viktor Dvorský (1882–1960) je považován za zakladatele české antropogeografie. Znalosti získával studiem reálií při svých cestách na Balkán a do alpských zemí. Byl jmenován členem Slovanského ústavu a dopisujícím členem Srbské geografické společnosti v Bělehradě.
- 12 Karel Domin (1882–1953) byl významný český botanik a politik. Mezi lety 1933–1934 byl rektorem Karlovy Univerzity. V letech 1935–1939 byl poslancem Národního shromáždění za pravicově-nacionální Národní sjednocení a politicky se angažoval i v době tzv. druhé republiky.
- 13 *Československé veřejnosti*. ČJL III, 1923, s. 69.

Podobná situace měla panovat i v kulturních centrech Království SHS, zejména v Bělehradu, Záhřebu, Lublani a Mariboru, a proto si jako další cíl SJK vytyčila shromáždování českých a slovenských knih pro československé knihovny v Srbsku, Chorvatsku a Slovinsku, budované především pod záštitou tamních sesterských organizací.¹⁴ Pokud jde o nějakou vizi, jak bude knihovna fungovat, tak to měla být veřejná knihovna s čítárnou, která by obsahovala moderní srbskou, chorvatskou i slovinskou beletrii, dále vědeckou literaturu, především z oboru historie, zeměpisu, literatury, jazyka, filozofie, národního hospodářství, vojenství a školství a zároveň by v ní měly být obsaženy i české a zahraniční knihy zabývající se srbskou, chorvatskou a slovinskou tematikou.

Počátky knihovny byly velice skromné. Jako první se ve fondu objevilo několik desítek knih a brožur týkající se první světové války a následných mírových jednání, které darovala Jihoslovenská komise. Samozřejmě před konstituováním knihovny, jejího kuratoria i samotným otevřením bylo potřeba opatřit větší množství knih, a tak se tehdejší přípravný výbor obracel s prosbami na různé příznivce s žádostí o darování knih. Tato akce měla poměrně dobrý ohlas, takže za několik měsíců už vidina otevření knihovny měla realističtější obraz.

Oficiálně pak knihovna, sídlící v Panské ulici v Praze, začala fungovat na jaře 1924. Karel Paul¹⁵ o knihovně mj. řekl, že: „[...] má sloužiti všem vrstvám našeho národa, aby ony se mohly z knih seznámiti se všemi obory kulturního, politického a literárního života jihoslovenských národů, počítaje v to i Bulhary. Tím vytčeno zároveň i místo naší knihovny v řadě ostatních veřejných knihoven pražských, neb obor jejich působnosti jest mnohem širší než u naší knihovny, ale v nich právě pro množství oborů nelze docíliti úplného zásobení knihami jednoho oboru. Jest tedy jejím úkolem soustřediti v sobě všechny díla, knihy, spisy různého obsahu, noviny, časopisy, brožury atd., z nichž by mohl čerpati poučení člověk vědecky pracující nebo pouhý čtenář, který se chce jen poučiti ne pobaviti.“¹⁶

Během přípravných prací, i později po samotném otevření knihovny, členové kuratoria knihovny – Karel Domin, Viktor Dvorský, Jan Dvořáček,¹⁷ Milan Hodža,¹⁸

14 To se SJK částečně dařilo a takovéto knihovny v Jugoslávii skutečně vznikaly – například Šafaříkova československá knihovna v Bělehradě nebo česko-slovenská informační knihovna v Záhřebu (ta měla k roku 1938 2 996 svazků).

15 Karel Paul (1883–1963) byl český literární historik, slavista. Zabýval se problematikou literárních a kulturních československo-jihoslovenských styků a také se zaměřoval na dílo Pavla Josefa Šafaříka.

16 PAUL, K.: *Strossmayerova jihoslovenská knihovna*. ČJL VII, 1927, č. 8–9, s. 4–5.

17 Jan Dvořáček (1887–1956) byl československý politik, meziválečný ministr a poslanec Národního shromáždění za Československou národní demokracii.

18 Milan Hodža (1878–1944) byl československý politik a státník, novinář a publicista, v letech 1918–1938 vůdčí představitel agrární strany na Slovensku, v meziválečné době byl mj. ministrem zemědělství, ministrem školství či předsedou vlády.

Josef Holeček,¹⁹ Jaroslav Kvapil,²⁰ Branko Lazarević,²¹ Matija Murko,²² Lubor Niederle,²³ a generální konzul Království SHS Jovan Vučković – opakovaně žádali veřejnost o spolupráci a podporu projektu, který dle jejich slov má mít důležitou úlohu při organizaci a prohloubení československo-jugoslávských styků, tím, že lidé darují nějaké knihy.²⁴

Na tomto místě bychom mohli zmínit zapojení Dragutina Prohasky,²⁵ který nejen, že ze své soukromé sbírky věnoval SJK 668 knih!, ale navíc se mu podařilo pro knihovnu získat i 150 knih od Matice Srbské z Nového Sadu.

Samozřejmě, že knihovna se nemohla rozrůstat jen na základě nepravidelných darů, takže kuratorium přikročilo k programové práci, na základě které se nové knihy získávaly nadále darem (především od Srbů, Chorvatů či Slovinců žijící v Československu nebo studentů), ale i výměnou²⁶ či koupí.²⁷ Jedním z významných darů byla také finanční výpomoc ve výši 60 000 Kč od prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka.

-
- 19 Josef Holeček (1853–1929) byl český prozaik, básník, novinář, publicista a překladatel lidové poezie. Je mj. známý jako autor próz a naučných spisů z jihoslovanského prostředí (*Za svobodu, Černohorské povídky, Černá hora v míru, Junácké kresby černohorské, Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku, Bosna a Hercegovina za okupace, V Jugoslávii roku 1924*).
- 20 Jaroslav Kvapil (1868–1950) byl český literát a režisér a je považován za zakladatele české moderní režie. V letech 1921–1928 působil jako umělecký šéf a režisér vinohradského divadla.
- 21 Branko Lazarević (1883–1968) byl jugoslávský diplomat, literární kritik a spisovatel původem z Vidinu, v meziválečném období působil na vysokých diplomatických postech v USA, v Berlíně, Vídni, Praze (1926–1929), Varšavě a Bruselu.
- 22 Matija Murko (1861–1952) byl slovinský literární historik, etnolog, slavista, pedagog a redaktor. Byl prvním profesorem jihoslovanských jazyků a literatury v letech 1920–1931 na Karlově univerzitě. Byl mj. jedním ze zakladatelů Slovanského ústavu, který se utvářel v rozmezí let 1932–1941. Patřil k poslední generaci „renesančních“ slavistů, jakým byl např. v 19. století Pavel Josef Šafařík nebo Lubor Niederle. Více např. *Matija Murko. Život po životě*. <<https://www.zivotpozivote.cz/profil-matija-murko-510/>>. [online]. [cit. 28. 10. 2020].
- 23 Lubor Niederle (1865–1944) byl český slavista, antropolog, etnolog, archeolog a muzejník. Je považován za zakladatele české moderní archeologie. Stál u zrodu Národní společnosti československé a jeho zásluhou byl založen Státní archeologický ústav i Společnost československých prehistoriků. Jeho jméno je spjato s časopisem *Anthropologie* a sborníkem *Byzantinoslavica*, který vychází ve Slovanském ústavu dodnes. Stál také u vzniku Slovanského ústavu v Praze. Více např. *Lubor Niederle – Muzeum Prahy*. <<http://www.muzeumprahy.cz/lubor-niederle/>>. [online]. [cit. 28. 10. 2020].
- 24 PAUL, K.: *Strossmayerova jihoslovanská knihovna*. ČJL VII, 1927, č. 8–9, s. 4–5.
- 25 Dragutin Prohaska (1881–1964) byl chorvatský literární historik a kritik. Působil jako středoškolský profesor v Záhřebu, od roku 1920 jako kulturní atašé jugoslávského velvyslanectví a lektor srbochorvatštiny na Karlově univerzitě. V době svého působení v Československu se mj. zabýval dějinami srbské, chorvatské a slovinské literatury a otázkami československo-jihoslovanských kulturních styků. Více např. *Prohaska, Dragutin. Hrvatska Enciklopedija*. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50561>>. [online]. [cit. 28. 10. 2020].
- 26 Ta probíhala dvojí formou – jednak se s jinými knihovnami vyměňovaly duplikáty, jednak se vyměňovaly české a slovanské knihy za knihy srbské, chorvatské a slovinské v podobné finanční hodnotě.
- 27 Darem knihovna také například získala od správy Vydrový továrny poslední výtisky jinak již tehdy vůbec nedostupných ročníků časopisu *Srpsko cvijeće*, *Domači prijatelj* a *Sijelo*, které svého času vydávala

Tyto první roky (tj. 1923–1926), kdy se sháněly všemožné prostředky a knihy, kterých bylo ke konci roku 1926 asi 4 000 svazků, můžeme považovat za „první etapu“ ve vývoji SJK.

Fond knihovny

Katalog knihovny, na kterém bylo nejlépe vidět, která odvětví jsou v knihovně jak zastoupena, byl (podle výroční zprávy z roku 1926) rozdělen do jednotlivých oborů – největší procento tvořily knihy zábavné a dále knihy zabývající se politickou historií, zeměpisem a turistikou. Více zastoupeny byly také knihy s obsahem národohospodářským, filologickým, literárně historickým. Naopak v menší míře knihovna vlastnila knihy z oboru lékařství, filozofie a technických věd.

Svoje speciální místo měla tři oddělení – oddělení vojenské literatury, která se povětšinou týkala balkánských válek nebo vojenských strategií,²⁸ oddělení řecké (tj. obsahovalo knihy vztahující se jakýmkoliv způsobem k Řecku) a vzhledem k tomu, že se při knihovně utvořil albanologický kroužek, tak vzniklo také oddělení albánské, které mělo asi 160 titulů a údajně mělo k dispozici téměř všechna závažná díla o Albánii, která nevlastnily ani větší veřejné knihovny. O albánském oddělení je ve spolkovém časopise zmíněno mj. následující: „[...] bylo v poslední době rozmnoženo cennými publikacemi, například vzácnou knihou Hahnovou: *Albanesische Studien*, a zajímavými cestopisy generálního konzula CH. Pouquevilla, který byl zástupcem Napoleona I. u proslulého Ali Paši v Janině a procestoval celý západní Balkán od Řecka až do chorvatských hranic.“²⁹ Kuratorium knihovny chtělo výhledově založit ještě oddělení bulharské a rumunské, ale není zpráva, že by se to kdy povedlo.

Knihovna si stanovila ještě jeden speciální úkol – chtěla být také knihovnou dokumentární, chtěla shromažďovat různé dokumenty tehdejšího vzájemného kulturního snažení „obou národů“. Tím se mj. myslely srbské, chorvatské či slovinské knihy tištěné u nás. Údajně jich byla celá řada, v pramenech je uvedena například sbírka veršů Stanislava Vraza *Gusle i tambura*, kterou nechal roku 1845 vydat v Praze či knihovna „[...] obsahuje dva exempláře jedné knihy, jsou to Srpske narodne pjesme sa prevodom českijem a časti polskijem izdala Jugoslavenska mladež [...]“³⁰ – ty vyšly roku 1852 a výtěžek z knihy byl tehdy věnován českému Národnímu divadlu, čímž měli autoři knihy vyjádřit

v Praze Vydrova továrna pro svoje slovinské, chorvatské a srbské odběratele, další dary poskytl například bělehradský univerzitní profesor Vladimír Čorović, spisovatel Jan Hudec, ministerstvo osvěty v Bělehradě aj., knihovně přicházely také peněžní příspěvky (zmiňme Ústřední banku československých spořitelén, Banku československých legií, apod.)

28 V roce 1927 dostalo oddělení darem od ministerstva vojenství Království SHS sbírku hlavně služebních předpisů (Služební řád, Cvičný řád pro péchotu, Polní řád, Sřelecké instrukce, atd.) a ministerstvem vydané vojensko-historické knihy. *Dar pro vojenské oddělení*. ČJL VII, 1927, s. 16.

29 PAUL, K.: *Strossmayerova jiboslovanská knihovna*. ČJL VII, 1927, č. 8–9, s. 4–5.

30 Tamtéž, s. 5.

českému národu vděčnost. Na druhou stranu knihovna shromažďovala také řadu knih českých a slovenských vědců a spisovatelů, kteří vydávali své rukopisy v jugoslávském prostředí – jednalo se především o důležité publikace a různé politické brožury, vydané hlavně v Záhřebu, věnující se období našich dějin před rokem 1848, které měly být mj. vzácným pramenem pro studium vzájemné spolupráce.

Knihovna však neměla mít jen archivní či dokumentární charakter, chtěla být knihovnou moderní, a proto chtěla veřejnost seznamovat s aktuálními problematikou, jako byly například politické spory (jihoslovansko-italský, srbsko-bulharský), různé národohospodářské problémy (například agrární reforma v Bosně a Hercegovině), makedonská otázka aj.³¹

Ve fondu měly své místo samozřejmě české knihy, které byly v jakémkoliv vztahu k jižním Slovanům – byly v ní tak zastoupeny práce všech našich významnějších badatelů zaměřených na Slovany – Hermenegilda Jirečka, Karla Kadlce, Konstantina Jirečka, Lubora Niederleho, Viktora Dvorského a řady dalších; dále zde byly uloženy četné překlady různých prací ze srbského, chorvatského a slovinského jazyka, nebo i původní práce českých a slovenských spisovatelů, kteří ve své próze a poezii zpracovávali látku čerpanou z jihoslovanského prostředí, tj. práce Elišky Krásnohorské, Gabriely Preissové, Josefa Holečka, K. J. Hořici a dalších. Zastoupena byla také literatura zaměřená na turismus, především do slovinských oblastí a dalmatské pobřeží.

Knihovna ve své době disponovala samostatnou čítárnou (původně sídlící v prostorách pražského odboru spolku), která rozhodně nebyla zanedbatelná, co do odběru množství druhů periodického i denního tisku – to se samozřejmě během let různě měnilo, ale kupříkladu v roce 1924 byly v čítárně k dispozici: týdeníky *Narodna prosveta*, *Ratni invalid*, *Dubrovački List*, *Hrvatske novine*, *Jugoslávští Čechoslováci*, *Koroški Slovenec*, *Pobeda*, *Slobodna Tribuna*, *Učiteljski Tovariš* a časopisy *Arhiv za pravne i društvene nauke*, *Bankarstvo*, *Carinski Glasnik*, *Comoedia*, *Dom in Svet*, *Glasilo Geometara*, *Glasnik Profesorskoga Društva*, *Hrvatska Prosvjeta*, *Ilustrovani List*, *Jadranska Straža*, *Jugoslavenska Njiva*, *Južna Srbija*, *Književna Republika*, *Ljubljanski Zvon*, *Meja*, *Misao*, *Mladost*, *Narodna Starina*, *Narodno Bogatstvo*, *Nastavni Vjesnik*, *Naša Deca*, *Naša Domovina*, *Naša krila*, *Naša muzika*, *Naša Otadžbina*, *Nova Evropa*, *Novi Život*, *Poljodeljski Vjesnik*, *Pučka Prosveta*, *Raskrsnica*, *Ratnički Glasnik*, *Ratnik*, *Revue économique et financière de Belgrade*, *Sokolski Vjesnik župe Zagrebačke*, *Sport*, *Srpski Književni Glasnik*, *Strojarski List*, *Sveta Cecilija*, *Šumarski List*, *Telegraf i Telefon*, *Trezvenost*, *Učitelj*, *Uzgjatelj*, *Uzorni Vrtlar*, *Venac*, *Vesele novine*, *Vijenac*, *Vojni Vesnik*, *Vojnički Glasnik*, *Zabavnik*, *Zemljoradnička Zadruga*, *Italo-Jugoslava*, *L'Europa Orientale*, *Svit*, *Čehoslovački Obzor*, *Kultura Slowiańska*.³²

³¹ Tamtéž.

³² *Čítárna Československo-jihoslovanské ligy*. ČJL 1924, IV, s. 92.

Další aktivity knihovny

Kuratorium knihovny nepravidelně také pořádalo odborné přednášky, například přednášku Vratislava Černého³³ o černohorské literatuře (resp. jeho sbírce knih), dále to byly přednášky s tématy vojenskými. Albanologický kroužek v prostorách knihovny často organizoval různé vzpomínkové akce.

SJK se také účastnila nejrozmanitějších expozic, které povětšinou pořádala turistická sekce pražského odboru spolku, takže se v meziválečné době pasovala do role „propagátorky jihoslovanské knihy a knih o Jihoslovanech.“ V roce 1931 knihovna uspořádala menší výstavu prací Jana Hudce, J. V. Raušara, Frana Govekara, Ivana Laha a Boža Lovriće, kteří v tomto roce slavili některé ze svých jubileí a roku 1936 se knihovna zúčastnila se svým souborem knih výstavy „Československé knihy“ v Lublani.

Zajímavou informací může být také skutečnost, že kuratorium knihovny poslalo v prvních letech svého působení několika odborům ligy návrh, aby v zájmu lepšího zabezpečení administrativy odbory nezakládaly samostatné spolkové knihovny, ale aby se snažily zřídít jihoslovanské oddělení v některé z místních veřejných knihoven, které by se k tomu hodily. Zda k tomu opravdu docházelo, nelze doložit, skutečností je spíše to, že knihovny, nebo spíše knihovničky, při odborech vznikaly.

Tak například odbor v Brně skutečně v roce 1923 odevzdal svoje knihy do místní veřejné brněnské knihovny, které v ní spravoval příznivec Jihoslovanů Jiří Mahen, ale ve třicátých letech rostl, zvláště zásluhou návštěvníků kurzů srbochorvatštiny, zájem o jihoslovanskou literaturu, a proto byla od roku 1932 v Brně zřízena vlastní spolková knihovna. Ta měla pro představu v roce 1933 celkem 364 srbochorvatských a slovinských knih, v roce 1938 se knihovna mohla pochlubit už více než 800 tituly. Navíc, od roku 1936 začala v Brně sloužit jako spolkové zařízení i jihoslovanská čítárna. Byly v ní soustředěny časopisy *Politika*, *Novoti*, *Slovenski Narod*, *Slovenec*, *Jugoslavenski Lloyd*, *Glasnik*, *Bulletin D'informations Economiques*, *Wirtschaftsnachrichten*, *Jugoslavija*, *Javnost*, *Nova Evropa*, *Pregled*, *Glas Matice Srpske*, *Slovo*.³⁴

Spolek v letech třicátých očividně změnil strategii – v Brně a Bratislavě měly být vybudovány knihovny na širším základě než spolkovém, asi jako je SJK. Za největší překážku rozvoje knihoven odborů byl považován nedostatek spolkových místností a samozřejmě nedostatečné finanční prostředky. Jako řešení (ale až v roce 1937) se nabízela myšlenka tzv. „putovních knihoven“ při ústředí, ovšem ani tu se kvůli financím nikdy nepodařilo realizovat.

33 Vratislav Černý (1871–1933) byl český politik, právník, předseda spolku Svatobor. Podnikal cesty do Černé Hory, byl jednatelem Všeslovanského sjezdu v Praze 1908 a v Sofii 1910.

34 MZA, fond B 26, spolkový spis, karton č. 2657, č. j. 3752/41. *Jednatelská zpráva za rok 1937*. VIII. výroční zpráva za rok 1937, s. 9. I další odbory měly své vlastní knihovny: moravskoostravská spolková knihovna měla asi 500 svazků, plzeňská 338, českobudějovická 209, knihovnu měli i v Pardubicích, Hradci Králové, Mladé Boleslavi, Táboře a Příbrami.

Vývoj knihovny v letech 1926–1937

Ve výročních zprávách z tohoto období se už začínají pravidelně objevovat informace o špatné finanční situaci knihovny, Karel Paul si konkrétně stěžoval, že kvůli ní nelze pomyslet na nějakou strategii, na plánované doplňování knihovny. I přesto byl o knihovnu zájem a třeba v roce 1928 přibýlo do knihovny 190 knih o 212 svazcích a bylo zařazeno celkem 56 ročníků různých časopisů a novin (ty byly většinou předplacené, málo z nich přicházelo výměnou).³⁵

Vývoj finanční situace knihovny souvisel mj. s tím, že SJK byla odkázána na subvence ministerstva osvěty v Bělehradě. Ačkoliv nelze dohledat, kdy o tom bylo rozhodnuto a proč hlavní podíl nebyl na československé straně, budou to právě potíže ze srbské strany, které budou způsobovat v dalších letech komplikace.

V roce 1929 panovala následující situace – knihovna byla otevřena 240×, ostatním odborům zaslala 810 duplikátů a bylo vypůjčeno 650 knih. Čítárna měla k dispozici 18 deníků a týdeníků a 52 časopisů. Pokračující neutěšená finanční situace měla za následek, že knihovna musela omezit hlavně svoje propagační aktivity, avšak po návštěvě Momčila Miloševiće³⁶ knihovna obdržela jako podporu z ministerstva osvěty v Bělehradě 25 000 dinárů a byla jí přislíbena velká zásilka knih.³⁷

Zdálo se, že v roce 1930 knihovna chytla druhý dech – hlásila neočekávaný zájem o srbské, chorvatské i slovinské knihy, časopisy i noviny a chlubila se nárůstem vypůjčených knih o 150 % (1 357 titulů). Knihovna v tomto roce získala také nové publikace – slíbených 799 svazků knih zaslalo ministerstvo osvěty v Bělehradě, československé ministerstvo školství a národní osvěty darovalo 47 svazků, darů jednotlivců a korporací bylo 90, koupeno bylo 109 svazků – suma sumárum, knihovna měla k roce 1930 asi 4 700 svazků.³⁸

Jenže přichází třicátá léta a chod knihovny, stejně jako fungování celého spolku, negativně ovlivňuje hospodářská krize a celá zahraničně-politická situace – některé státní subvence se zrušily nebo značně omezily a knihovna, v té době oficiálně odkázaná zcela na podporu z jugoslávské strany, se už roku 1933 (a i v roce 1934) ocitla bez jakýchkoliv prostředků. Její omezené fungování a služby, o které byl stále zájem (především díky jazykovým kurzům), se podařilo udržet jen díky posledním rezervám, které uvolnilo

35 *Valná hromada Československo-jihoslovanské ligy*. ČJL IX, 1929, s. 55.

36 Momčilo Milošević byl předseda bělehradské ligy, později předseda svazu lig.

37 BERINGER, A.: *Činnost ústředí Československo-jihoslovanské ligy v roce 1929 a program jeho pro rok 1930*. ČJR X, 1930, č. 1–2, s. 4.

38 *Organizační blůdka: Činnost Československo-jihoslovanské ligy v Praze a jejich odborů v roce 1930*. ČJR I, 1931, s. 334. Pro úplnost – v roce 1931 měla knihovna asi 4 800 titulů, zvýšil se počet vypůjček o 405, na 1742, a to především díky pořádání jazykových kurzů. Do odborů spolku putovalo 500 duplikátů. I kvůli opožděným subvencím byly problémy s nákupy knih, chyběla hlavně nejnovější literatura. *Činnost československo-jihoslovanské ligy a jejich odborů v roce 1931*. ČJR II, 1932, s. 285.

ústředí spolku.³⁹ I přesto se členové spolku v té době ještě nechtěli smířit s myšlenkou postupného úpadku a mluvili o nutnosti opatřit novou vhodnou spolkovou a společenskou místnost, v nichž by našla své nové místo i SJK se svou čítárnou, protože: „[...] k náležité organizaci osvětlné činnosti, která je předním úkolem Ligy, je zapotřebí soustředění agendy úřední i spolupráce členské; ústředí, redakci revue, Pražský odbor, knihovnu, čítárnu, schůze výboru a sekcí, ale také místnosti reprezentační a společenské bude nutno prakticky spojit pokud možno v jeden komplex.“⁴⁰

V roce 1936 se ústředí spolku přestěhovalo do Washingtonovy ulice v Praze. Při té příležitosti bylo samozřejmě potřeba se postarat také o knihovnu, kterou nebylo možné přestěhovat do těchto nových místností, a proto: „[...] péčí místopředsedy Dr. P. Zenkla rozhodla se obec Pražská, že při zachování všech vlastnických práv Ligy vřadí Strossmayerovu knihovnu do systému městských knihoven pražských a opatří jí vhodnou místnost, uhradí režii, a dá k dispozici na občasnou službu odpolední svého úředníka, knihovně vzdělaného.“ Tak se také stalo, knihovna svou činnost na konci roku 1936 na dva měsíce přerušila a počátkem roku 1937 byla knihovna umístěna ve škole na Uhelném trhu.⁴¹

Jenže na základě dochovaných materiálů se dozvídáme, že SJK byla v roce 1937 uložena v Městské knihovně v Praze, od roku 1938 přešla i do jejího vlastnictví. Ovšem informace z tohoto období – například jak k tomu došlo, za jakých podmínek, nebo kdo u stěhování či předávání figuroval, nejsou k nalezení v žádných archiváliích Městské knihovny v Praze, ani v jakýchkoliv zdigitalizovaných dokumentech knihovny.

Další osud knihovny

Po druhé světové válce, resp. na přelomu let 1948–1949 byla jako dar celá předána Slovanské knihovně v Praze – bylo to v době, kdy Slovanská knihovna organizačně přecházela z podřízenosti ministerstva školství do samostatné působnosti.⁴²

Tím naše znalost v zásadě končí. K nalezení nejsou žádné tištěné materiály o činnosti knihovny či nějaké přehledy fondu. Je zajímavé, že tuto akvizici nikde ve svých

39 *Činnost Československo-jihoslovenské ligy a jejích odborů v roce 1933*. ČJR IV, 1934, s. 19.

40 *Z pražského odboru Československo-jihoslovenské ligy*. ČJR IV, 1934, s. 46.

41 *Jednatelská zpráva za rok 1936*. ČJR VII, 1937, č. 1–2, s. 24–25.

42 O tom pojednávají jen tyto články: *Slouží vědecké práci*. Praha. Týdeník Ústředního národního výboru hl. města Prahy, 26. II. 1948, č. 14, s. 5; podobné znění: *Jedna hodina kultury*. Lidová demokracie, 20. II. 1948, s. 2. Velice torzovitě o předání pak ČERMÁKOVÁ, Z.: *Městská knihovna v zrcadle století*. In: ČERMÁKOVÁ, Z. (ed.): *Městská knihovna v Praze 1891–1991*. Sborník ke stému výročí založení. Praha 1991, s. 48; *Československá slavistika v letech 1918–1939*. Praha 1977, s. 99. (Tyto texty však jen opakují to, co bylo uvedeno v prvních dvou titulech a neuvádějí ani žádný odkaz k pramenům, tudíž naše poznání nemohou nikam posunout.)

materiálech nezmiňuje ani Oton Berkopec,⁴³ ani Josef Strnadel⁴⁴ a ani Jiří Vacek,⁴⁵ což je docela zarážející.

SJK se neobjevuje ani v přírůstkových knihách Slovanské knihovny za rok 1949 a 1950, ani mezi původci přijímaných dokumentů. V archivu Národní knihovny se ani nic logicky nacházet nemůže – Slovanská knihovna pod ni začala spadat až od roku 1958. O SJK tak z této doby nejsou dostupné naprosto žádné archivní materiály.

Můžeme se domnívat, proč tomu tak bylo. Jedním z vysvětlení může být skutečnost, že SJK byla knihovnou veřejnou, takže je pravděpodobné, že z větší části jen duplovala fond Slovanské knihovny. Proto mohla být jen uložena a postupně časem tříděna. Můžeme si položit otázku, zda k pozdějšímu třídění nějak nepřispěly dobové zahraničně-politické okolnosti, kdy byly prakticky zpřetrhány vazby s jugoslávskými knihovnami a akvizice srbské, chorvatské a slovenské literatury byla značně ztížena.

Z výše uvedených důvodů nebyla sbírka s největší pravděpodobností uchována jako celek, tituly byly rozptýleny do fondu v souladu se svým obsahem. Menšina dokumentů – profilové (například dětská literatura) nebo ty, které Slovanská knihovna dosud neměla – byly postupně začleněny do fondu. Většina dokumentů, jako duplikáty či neprofilové věci, byla zařazena do duplikátního fondu knihovny a využívána k vzájemné výměně publikací s jinými knihovnami.

Tuto domněnku potvrzuje mj. vzpomínka jedné bývalé pracovnice Slovanské knihovny, která vzpomínala na polovinu devadesátých let 20. století, kdy celá Národní knihovna systematicky pomáhala s obnovou sarajevské Národní knihovny. Ve svých poznámkách našla toto: „pro NUB BaH v Sarajevu byl jako dar Slovanské knihovny vybrán značný počet bosniak, kroatik a serbik z duplikátního fondu Slovanské knihovny a to zejména z tzv. Strossmayerovy knihovny.“ Tato pracovnice si rovněž vzpomíná, že před lety jí Jiří Vacek ukazoval rukou psaný seznam knih SJK. Kde tento soupis je, není známo.⁴⁶

Závěrem

Spolková knihovna Československo-jihoslovenské ligy – SJK – měla sloužit jako propagátorka vzájemných československo-jugoslávských meziválečných vztahů, což se jí díky svým službám, tj. půjčováním knih, výměnou knih, zaslání duplikátů ostatním odborům a českých knih do knihoven sesterských organizací v Jugoslávii či pořádání

43 Oton Berkopec (1906–1998) byl slovenský akademik, překladatel, spisovatel, literární historik, lektor a publicista. V letech 1929–1946 byl knihovník ve Slovanské knihovně, poté v univerzitní knihovně a v letech 1958–1971 vědecký spolupracovník České akademie věd. Více např. DOROVSKÝ, I.: *Dvojdomy tvůrce Oton Berkopec*. Boskovice 2006.

44 Josef Strnadel (1912–1986) byl český spisovatel, literární kritik a v letech 1956–1978 ředitel Slovanské knihovny.

45 Jiří Vacek (1939–2017) byl český literární historik, knihovník, slavista, v letech 1978–1992 ředitel Slovanské knihovny a posléze odborný pracovník oddělení doplňování fondu.

46 Na tomto místě se sluší poděkovat za informace řediteli Slovanské knihovny Lukáši Babkovi.

přednášek a výstav a poměrně bohatě vybavenou čítárnou, dařilo. Během své existence však narázela na permanentní nedostatek financí, což ji brzdilo v rozvoji, který by měl jasnější strategii. Její fond byl po druhé světové válce zařleněn do fondu Slovanské knihovny a až o několik desítek let později mohla napomoci rozvoji česko-bosenských styků, když některé její knihy putovaly do Bosny na obnovu válkou postižené sarajevské Národní knihovny.

Bibliografie

- CEJPEK, J. a kol.: *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha 2002.
- ČERMÁKOVÁ, Z.: *Městská knihovna v zrcadle století*. In: ČERMÁKOVÁ, Z. (ed.): *Městská knihovna v Praze 1891–1991*. Sborník ke stému výročí založení. Praha 1991, s. 48.
- Československá slavistika v letech 1918–1939*. Praha 1977.
- Československo-jihoslovansk liga I–IX*. 1921–1929.
- Československo-jihoslovansk revue I–IX*. 1931–1939.
- Československo-jugoslavska revue*. 1930.
- DOROVSKÝ, I.: *Dvojdomy tvurce Oton Berkopec*. Boskovice 2006.
- FRIDRICH, F.: *Veřejné knihovny v Československu 1919–1929. Knihovní zákon, jeho provádění a výsledky*. Praha 1931.
- Jedna hodina kultuře*. Lidov demokracie, 20. II. 1948, s. 2.
- Jednatelská zpráva za rok 1937*. (Moravský zemský archiv, fond B 26, spolkov spis, karton č. 2657, č. j. 3752/41)
- KOLŘOV, K.: *Časopisy Československo-jihoslovansk ligy: sonda do pramenů k dějin meziválečných československo-jugoslávských styků*. Porta Balkanica 7, 2015, č. 1, s. 47–62.
- KOLŘOV, K.: *Československo-jihoslovansk revue: bibliografie a komentovaná analýza*. Bakalrská diplomov práce. Brno 2011.
- KOLŘOV, K.: *Československo-jugoslávské vztahy v meziválečném Brně*. Kultúrne dejiny 7, č. 2, s. 217–256.
- KOLŘOV, K.: *Odbor Československo-jihoslovansk ligy v meziválečném Přerově*. In: ŠTĚPÁNEK, V. – HLADK, L.: *Od Moravy k Moravě III*. Z historie česko-srbských vztahů. Brno 2017. s. 309–322.
- KOLŘOV, K.: *Působení Československo-jihoslovansk ligy na jižní Moravě v meziválečném období*. In: ŠTĚPÁNEK, V. – MITÁČEK, J.: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca III*. Pspěvky přednesené na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016. Brno 2017. s. 397–409.

- KOLÁŘOVÁ, K.: *Působení Československo-jihoslovanské ligy na Moravě v meziválečném období*. Rigorózní práce. Brno 2019.
- Lubor Niederle – *Muzeum Prahy*. <<http://www.muzeumprahy.cz/lubor-niederle/>>. [online]. [cit. 28. 10. 2020].
- Matija Murko. *Život po životě*. <<https://www.zivotpozivote.cz/profil-matija-murko-510/>>. [online]. [cit. 28. 10. 2020].
- NOVOTNÝ, F.: *Československé knihovnické zákonodárství. Cesta k zákonu o jednotné soustavě knihoven a jeho uskutečňování*. Praha 1962.
- Probaska, Dragutin. *Hrvatska Enciklopedija*. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50561>>. [online]. [cit. 28. 10. 2020].
- SKOUPÝ, A.: *Československo-jihoslovanská liga a její význam v kulturních stycích s Jugoslávií 1918–1938*. Kandidátská disertace. Brno 1984.
- SKOUPÝ, A.: *K československo-jugoslávským kulturním stykům v letech 1918–1930*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouc, Historica* 21. Olomouc 1981, s. 45–57.
- Slouží vědecké práci*. Praha. Týdeník Ústředního národního výboru hl. města Prahy, 26. 11. 1948, č. 14, s. 5.
- ŠINDELÁŘ, K.: *Dějiny knihoven v českých zemích do roku 1918*. Praha 1989.
- Výsledky soupisu lidových knihoven na Moravě a ve Slezsku*. Česká osvěta 15, 1919, s. 163–168.

PhDr. Kateřina Kolářová, DiS., (* 1988) pod vedením doc. PhDr. Václava Štěpánka, Ph.D., zpracovává disertaci věnující se projektům a realizaci československo-jugoslávských kulturních meziválečných vztahů. Ve své odborné činnosti se mimo toto téma věnuje také balkánským literaturám a komunikační výchově. E-mail: katelinka@seznam.cz.

НОВОСИБИРСК В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Светлана Олеговна Михалкова

Novosibirsk in the Modern Russian Literature

The city is an important aspect when studying any kind of art, including literature. The city is different in the literatures of different peoples and eras, it is constantly changing like any other living organism. The city in literature is most often represented in two ways: “physical” city (buildings, streets, cultural monuments, climate, transport, etc.) and “psychological” city (atmosphere, the influence of the city on heroes, the experience of heroes as a way of describing the city and etc.). This article examines the depiction of Novosibirsk in modern Russian literature from its “physical” and “psychological” points of view. For different writers, different aspects have the key significance when describing its urban scenery. Some of the description items are the same, but the authors see them in a different way. On the contrary, some of the details in the writers’ work coincide. Most often this applies to the “physical” city, for example, to the description of some streets, climate, and movement in the city.

Key words: Novosibirsk; Novonikolayevsk; Novo-Nikolayevsk; the capital city of Siberia; Novosibirsk in literature; urban literature; text about the city; modern Russian literature

Город привлекает и вдохновляет людей искусства: музыкантов, художников, писателей... Жители разных стран воспринимают свой город многообразно, неодинаково: кто-то приветствует быстрое культурное, социальное, политическое и экономическое развитие страны, связанное с развитием городов, кто-то, наоборот, негодует по этому поводу. Писатели — не исключение. С момента своего возникновения город либо притягивает к себе, либо отталкивает их, заставляя писать о себе. Поэтому история города в литературе невероятно богата.

Что такое город? М. Вебер определяет город как место с ограниченной территорией, на которой дома примыкают тесно друг к другу, а жители не знакомы друг с другом близко. Город появился одновременно с потребительским обществом, когда у человека появилось некое имущество, которое нужно было защитить от врага. Изначально главная функция города была защитная, а с точки зрения экономики город — это центр ремесла и торговли.¹

В начале в городе было спокойно жить, горожане, и не только, могли сбывать здесь свою продукцию, начал формироваться особый городской образ жизни. Уже Платон и Аристотель писали об «идеальном» городе. Последний в своей концепции предлагает в том числе следующие критерии: необходимость эффективной обороны с моря и с суши, а также строительства приморских и речных городов для выгодной торговли; руководящая роль в социальной структуре города должна принадлежать военной элите и состоятельным людям, земледельцы и ремесленники должны им подчиняться.²

Позднее тему идеального города развивали английский гуманист Томас Мор («Утопия»), итальянский социолог и философ Томмазо Кампанелла («Город Солнца») и английский философ Фрэнсис Бэкон («Новая Атлантида»)³. Однако необходимо учитывать то, что город в их представлении, т. е. скорее большой населенный пункт, муниципалитет, организационная единица, нечто вроде города-государства, не был городом в современном подобию, его функции тоже были иными.

Однако, со временем город приобрел отрицательные, даже апокалиптические черты, соответственно появились два пути изображения города: гуманизированный (светлый, радостный город) и дегуманизированный (отчужденный, мрачный, враждебный). Второй характерен для конца XIX – начала XX века. Именно в этот период человек начинает ощущать одиночество, отчуждение, теряет оптимизм, связанные с утратой веры в идеальное государство, пониманием невозможности создания такого государства в современной реальности. К произведениям этого периода

1 ВЕБЕР, М.: *Город*. Москва 2017, с. 9–13.

2 ПОЛЯКОВ, Е. Н. – КРЮКОВА, Ю. Е.: *Концепция «идеального» города в трудах Аристотеля*. In: Вестник ТГАСУ, 2015, № 4, с. 20–21.

3 ЭММУС, К. В.: *Концепции «идеального города» в культурфилософской мысли Нового времени*. Культура и цивилизация, том 10, 2020, № 2А, с. 169–176.

относятся поэтический сборник «Города-спруты» Эмиля Верхарна, где бельгийский поэт рисует образ европейских городов, тянущих человечество в бездну, и роман Андрея Белого «Петербург», но не как прекрасный, а как отталкивающий от себя город.⁴

Среди мировых ученых, которые внесли вклад в изучение города, можно упомянуть Льюиса Мамфорда, Карла Шорске, Реймонда Уильямса, Малколма Бредбери, Ричарда Лихана, Освальда Шпенглера, Даниэлю Годрову и др.

Что касается русского литературоведения, здесь тема изучения города стала наиболее актуальной на рубеже XX–XXI веков, когда к ней обратились история, социология, филология, урбанистика, семиотика, феноменология, социология города, литература и другие гуманитарные науки. Для литературы вообще, а для русской в особенности, образ города является глубоко изученной проблемой, вместе с тем эту тему невозможно изучить до конца, потому что город меняется, не может быть завершенным объектом, каждый его видит по-своему в зависимости от среды, характера, времени и т. д. Наибольшее количество трудов, посвященных городу в литературе и в особенности т. н. городскому тексту, написано о Санкт-Петербурге. Одним из первых был Н. П. Анциферов, еще в начале прошлого столетия сделавший огромный вклад в изучение проблематики города в литературе и отметивший важность понимания языка города как живого существа. Благодаря такому подходу проявятся черты города, на основе которых города можно разделить на два типа: развивающиеся стихийно (Москва, Рим) и развивающиеся по строгому плану (Нью-Йорк, Санкт-Петербург). Подробно теорию петербургского текста разработал В. Н. Топоров, твердивший, что литература о северной столице объединяется в единый текст, не имеющий одного автора, жанра и времени. Несмотря на это можно утверждать, что В. Н. Топоров сотворил из петербургского текста кумир; на самом же деле — парафразируя Игоря Смирнова — текст лишь кажется единым благодаря текстуальной преемственности авторов. Другие исследователи образа Петербурга в художественной литературе — Ю. М. Лотман, В. Шмид, А. Б. Муратов, З. Г. Минц, В. И. Тюпа и др.

Москва, будучи столицей России и средоточием всех важных общественных процессов, привлекает внимание ученых не в меньшей мере, чем северная столица, однако не только как самостоятельный московский текст, но и как важная составляющая петербургского текста (диалог двух столиц), противоположность Петербурга. Назовем, однако, несколько имен, связанных с изучением именно московского текста, т. е. совокупности сюжетов, тем, образов, связанных со столицей: А. П. Люсьи́й, М. П. Одесский, Т. А. Алпато́ва, Ю. С. Шапошников и др.

⁴ НАБИЛКИНА, Л. Н.: *Образ города в мировой литературе*. Теория и практика общественного развития, 2014, № 3, с. 219–220.

Поскольку темой данной статьи является образ третьего по величине города России, Новосибирска, в современной русской литературе, обратимся сперва непосредственно к сибирскому городу в русской литературе. Начнем с того, что жители Сибири представляют собой отдельную культуру, имеющую свою историю, традиции и мировоззрение. Их объединяет территориальный фактор, климат, доступность природы, особый характер, связанный с «необходимостью выживания в суровых условиях любой ценой».⁵

Новосибирск, будучи центром «новой Сибири», отличается от других, старых сибирских городов. Он является «компромиссом мегаполисной культуры и более спокойного ритма жизни», он «столица Сибири», «вторая Москва», «сибирский мегаполис», что придает ему особый статус.⁶

Существует несколько мнений о том, когда был основан Новосибирск; зависит все от того, с какой точки мы будем начинать отсчет: если мы говорим о стройке транссибирской магистрали, которая соединяет два берега реки Оби железнодорожным мостом, то это 1893 год. Однако, городом Новосибирск стал позже, в 1903 году. Есть и другое мнение: Новосибирск основала на рубеже XVII и XIII веков «полуразбойничья ватага казаков под предводительством Фёдора Креницына по прозвищу Кривощёк».⁷

Город несколько раз переименовывался. Изначально это был поселок Кривошековский, в честь деревни Кривошеково, рядом с которой строилась транссибирская магистраль. В 1895 году Кривошековский переименовали на Ново Николаевск в честь святого Николая, который стал покровителем города. После революции 1917-го года название города стали писать слитно (Новониколаевск). И только в 1926 году город стал называться Новосибирском.⁸

В современном Новосибирске проживает 1,6 миллионов жителей. Центр города находится на правом берегу реки Обь. Главные достопримечательности города — это Новосибирский оперный театр (НОВАТ), основанный в 1945 году — самое большое здание театра в стране, часовня Николая Чудотворца, железнодорожный мост, «Дом с часами» на Красном проспекте, одной из главных улиц города, Собор Александра Невского, молодежный театр «Глобус», новосибирский метрополитен — самый длинный в мире, Академгородок, где находится большое количество НИИ и др.⁹

---

5 АНИСИМОВА, А. А. – ЕСЕВСКАЯ, О. Г.: *Сибирская идентичность. Предпосылки формирования, контексты актуализации*. Новосибирск 2012, с. 19, 26, 27, 69.

6 Там же, с. 30, 66.

7 МАРАНИН, И.: *Мифосибирск*. Новосибирск 2017, с. 3–4.

8 Там же, с. 23, 27–28.

9 *Зимний Новосибирск — заснеженный мегаполис в Сибири*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 3. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://gelio.livejournal.com/249536.html>>.

Сосредоточимся теперь на писателях, произведения которых важны при изучении литературного Новосибирска. Чаще всего авторы, пишущие об этом городе, являются представителями одновременно нескольких жанров. К историческому жанру можно отнести произведения Игоря Маранина «Мифосибирск» и книги из серии «Новосибирск. Пять исчезнувших городов», а также романы Михаила Щукина (например, «Конокрад и гимназистка» и «Черный буран»). Другой жанр — научная фантастика, сюда включим некоторые романы Михаила Щукина (например, «Морок»), роман-цикл новелл Александра Бачило «Академгородок», некоторые произведения Геннадия Прашкевича (например, сборник повестей и рассказов «Кот на дереве», роман «Стрела Аримана») и др. Произведения, которые относятся к третьему жанру — детективы: прозаические произведения Геннадия Прашкевича (например, «Цветы для Чирика», «Противогазы для Саддомы») и более старые, уже классические детективы Михаила Михеева («Запах Шипра», «Тайна белого пятна», «Поиск в темноте»).

Есть также писатели, творчество которых не посвящается непосредственно Новосибирску, но все же в их произведениях этот город встречается и играет не малую роль. Это, в частности, писатели: Роман Сенчин («Нубук»), Гурам Сванидзе («Другая любовь»), Марина Нота («Записки меломана»), Эдуард Майданюк («Весело грустно и нежно», «Не грусти не печалься о встрече...», «Се ля ви!»), Станислав Заречанский («Взгляд издалека»), Дмитрий Дубинин («Золотой Иероглиф»), Екатерина Садур («Праздник старух света») и др.

Последняя группа авторов, произведения которых были анализированы — писатели-непрофессионалы, чьи труды являются в основном онлайн публикациями, не имеющими печатного издания. Это, к примеру, Николай Остроумов («Вынужденная месть»), Роман Золотин («Фонтан Треви»), Олеся Жаркова («Секретарша для мистера Колдера») и некоторые другие.

Приступим к образу Новосибирска в литературе. Для этого необходимо ответить на вопрос «Что делает литературный текст урбанистическим?» Существуют разные мнения: некоторые ученые считают, что сам город — определяющая составляющая урбанистической литературы, другие исследователи полагают, что герои текстов не менее важны. Конечно, не может быть урбанистической литературы без города, но в то же время город в литературе выходит из героя и структурируется вокруг него. Урбанистический текст обуславливается отношением и ходом мыслей героя, условиями, созданными городскими декорациями. «Нервность города» способствует тому, что люди в метрополиях живут скорее головой, чем сердцем. В отличие от жизни в маленьких городах, или деревенской жизни, где чувственно-ментальное воображение работает медленно и «привычно», метрополия

дает людям стимул и воображение. В связи с этим растет интеллект и восприимчивость.¹⁰

Написано много работ о человеке в урбанистическом обществе. Значимыми в этой области являются труды Зигмунта Баумана; польский социолог пишет, что личность «урбанистического» человека эпохи постмодернизма принадлежит к одной из четырех схем. Первая из них это человек «гуляющий», который для многих является символом современного урбанистического существования. Он скрывается в толпе, чтобы быть невидимым, но при этом тщательно наблюдает все, что происходит вокруг и чувствует себя режиссером человеческих судеб, хотя сами «актеры» даже не знают, что они принимают участие в какой-то пьесе. Жизнь для него — прогулка и идеальная среда для такой жизни — это, например, шопинг-центры, сделанные как будто на заказ для «гуляющих». Второй тип «бродяга» — непривязанный ни к кому и ни к чему. Цель его жизни — поиск изменений, но сам при этом не знает, чего именно хочет. Третий тип — «турист» — так же, как и «бродяга», находится в постоянном движении, связанном с поиском новых впечатлений. Однако в отличие от «бродяги», у «туриста» есть свой дом, который для него является одновременно и символом спокойствия, и тюрьмой. Наконец четвертый тип — «игрок». Он играет в рискованные игры, где испытывает свое счастье. У него нет уверенности в том, что будет. Эти четыре типа являются «идеальными» отражениями характера человека в постмодернистском урбанистическом обществе.¹¹

Урбанистичность манифестируется через подчеркивание эмоционального и идеологического отношения персонажа, но городские декорации играют большую роль в психологической и социальной организации реальности персонажа вместе с историческими и географическими характеристиками текста. Город является географической структурой, в которой появляется культурная реальность и опыт людей.¹²

Тем не менее город настоящий и город литературный не всегда похожи, поскольку в литературном городе присутствует большая или меньшая доля вымысла и видения автора. Посмотрим на частые знаки/темы, которых касается урбанистическая литература на примере литературного Новосибирска. Есть два главных вида описания города в литературе: город «физический», т. е. город как географическая точка, его здания, улицы, культурные объекты, климатические условия, транспорт, люди и т. д. Этому противостоит описание психологических свойств города, т. е.

10 McKEOWN, D.: *The Image of the City and Urban Literature: A Comparative Study between James Joyce's Dubliners, Hanif Kureishi's The Buddha Of Suburbia, and Irvine Welsh's Glue*. 2004, с. 2, 3, 5.

11 BAUMAN, Z.: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 1995, s. 40–56.

12 McKEOWN, P. D.: *The Image of the City and Urban Literature: A Comparative Study between James Joyce's Dubliners, Hanif Kureishi's The Buddha Of Suburbia, and Irvine Welsh's Glue*. 2004, с. 10, 11.

того, какая здесь атмосфера, как город влияет на героев, описание города через опыт героев и т. п.¹³

Начнем с «физического» описания города. В литературе о Новосибирске одна из главных улиц — **Красный проспект**, огромный, шумный и суматошный: «Красный проспект бесконечно тянулся куда-то. // — Так совпадают пространство и время, — сказал он, взглянув на часы, а потом на перспективу Красного проспекта. — Известная мысль, что даль — это будущее»¹⁴; «Это от солнца. Плы-вешь как будто по проспекту солнц. В Новосибирске есть... // — Так и называется?.. Проспект солнц? // — А-а, нет. Красный проспект. У меня даже мелькнула мысль такая — написать его. Но было очень жарко»¹⁵; «Красный проспект, как всегда самая оживленная улица Новосибирска, шумел машинами и толпами людей»¹⁶; «Теперь он знал, что совсем недавно его сбила машина на самой оживленной трассе родного города — Красном проспекте»¹⁷, а также набережная реки **Обь** и сама река, как и Красный проспект необъятная, обладающая своей неповторимой атмосферой: «— Правда, красиво?.. — спросил он. — Обь, набережная... Мы ведь не где-то сидим, дядя Валя, а на берегу Оби... Великая река... Даже очень...»¹⁸; «И Обь разгулялась не на шутку: зелёные волны с белыми барашками, качка приличная. Бедному речному трамвайчику пришлось хлебнуть водицы, когда мы ездил за деталями в затон»¹⁹; «Обь осторожно трогала гранит набережной. // — Даже не верится — В голосе мистера Колдера слышалось неподдельное удивление. [...] — Кажется, я не был на набережной целую вечность. Уже забыл, как это красиво, особенно ночью, когда ходят баржи и фонари горят. Напоминает старую Прагу. Красивый город — Прага, вам бы понравился. И Влтава — красивая река. Особенно если смотреть с Карлова моста, вид превосходный».²⁰ В произведениях о Новосибирске можно также встретить Новосибирский театр оперы и балета, Собор Александра Невского, а также другие достопримечательности и просто интересные места города.

13 Там же, с. 21.

14 ГЕРМАКОВ, О.: *Холст*. Новый мир, 2005, № 4. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2005_4/Content/Publication6_2794/Default.aspx>.

15 Там же.

16 ОСТРОУМОВ, Н.: *Вынужденная месть*. Самиздат, 2001. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://samlib.ru/o/ostroumow/wmdoc.shtml>>.

17 ЗАРЕЧАНСКИЙ, С.: *Взгляд издалека*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2007/10/26/418>>.

18 ПРАШКЕВИЧ, Г.: *Красный сфинкс*. Новосибирск 2007. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/83374/gennadiy-prashkevich-krasnyy-sfinks.html>>.

19 МАЙДАНЮК, Э.: *Не грусти, не печалься о встрече...* Томск 2013, с. 95.

20 ЖАРКОВА, О.: *Секретарша для мистера Колдера*. Москва 2003. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://knigogid.ru/books/420519-sekretarsha-dlya-mistera-koldera/toread>>.

Действие также часто происходит не на конкретных улицах города, а на фоне совершенно обыкновенных зданий, которые для реального города не так важны, как для литературного Новосибирска в конкретных произведениях: *Инская улица, как гуляющая девка, имела в городе дурную славу. Несколько кварталов крепких, осадистых домов, которые тянулись вверх от речки Каменки, вроде бы ничем не отличались от иных прочих, стоящих на других улицах: срубленные без особых изысков, с двускатными крышами, с палисадничками, в которых реденько торчали где березка, где рябинка, — они, тем не менее, имели свою особинку»*²¹; *«На улице — ослепительно яркий в сумерках свет газовых фонарей, и в этом свете, взблескивая, проносятся редкие снежинки. Все сверкает, искрится, словно народилось заново. По-ребячески звонко скрипит снег, и шаги прохожан, возвращающихся по домам, их негромкие голоса слышны далеко-далеко — до самых окраинных улиц»*²²; *«Вот посреди этих, задуманных или уже осуществлённых чудес, была и наша площадь. Её название довольно прозрачно намекало на некую функциональную заданность. И действительно, она предназначалась для массовых театрализованных действий под открытым небом»*.²³

Кроме зданий и улиц для «физического» города в литературе свойственно описание передвижения по городу. Так писатели, изображающие Новосибирск, транспорт видят чаще всего набитым, а движение по городу плотным: *«Два часа ушло на дорогу. Тогда в Новосибирске метро не было, и городской транспорт работал плохо»*²⁴; *«О эти трамваи! Целый час ехал»*²⁵; *«Бравые ребята не очень-то беспокоились насчет плотного потока машин и вклинились в плотные ряды автомобилей с такой наглостью, под напором которой даже города сдаются»*²⁶. *«Выходя из своей „душки“, на Морской, профессор Косски, надеялся, что автобус до факультета, хоть сегодня не будет битком набит, все-таки едет он ко второй паре. Хотя со времени разрешения частного извоза и появилось множество частного*

21 ШУКИН, М.: *Конокрад и гимназистка*. Москва 2008. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/1027272/mihail-schukin-konokrad-i-gimnazistka.html>>.

22 ШУКИН, М.: *Чёрный буран*. Москва 2012. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <https://toyallib.com/book/shchukin_mihail/cherniy_buran.html>.

23 ДВОРЦОВ, В.: *Лебединое озеро*. [Электронные ресурсы]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.rospisatel.ru/lebedinoe%20zero.htm>>.

24 СВАНИДЗЕ, Г.: *Другая любовь*. Точка зрения. 2011. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 8. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://litoi.ru/sbornik/5977>>.

25 МАЙДАНЮК, Э.: *Весело, грустно и нежно*. Томск 2012, с. 85.

26 ОСТРОУМОВ, Н.: *Вынужденная месть*. Самиздат, 2001. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://samlib.ru/o/ostroumow/wmdoc.shtml>>.

транспорта, но пассажиропоток, как ни странно, растёт прямо пропорционально росту автотранспорта»²⁷.

Другим элементом при описании «физического» города являются его отличительные климатические условия. Зима в литературном Новосибирске чрезвычайно холодная, снежная и морозная: «Новосибирск, как ему и полагается по географическому положению, явил собою в иллюминаторе сплошь заснеженный ландшафт. // — Температура за бортом минус сорок два градуса, — нейтрально-вежливым голосом оповестила по внутренней связи стюардесса и велела всем оставаться на местах «до полной остановки винтов самолета»²⁸; «— В те дни стояли большие морозы. Антициклон лизнул нас сухим языком. Ртуть Реомюра падала до -40 . Записка Горького была не менее суха и его „пожалуй“ — даже сурово. Но почему-то все же казалось, что это не морозный, а теплый туман Тирренского моря залил мою новосибирскую улицу Максима Горького»²⁹; «— Я хронически замерз в нашем Новосибирске и даже за относительно теплое лето не успеваю отогреться. Все время кажется, что руки мерзнут. // — Это не Новосибирск виноват, — это нервы, сказал компаньон. — Тебе только з о-ть. Холостой. А нервы ни к черту!»³⁰ Лето здесь разные писатели видят неодинаково: могут быть частые дожди или, наоборот, невыносимая жара и засуха: «Дождь над Сибирью моросил всё лето. [...] Облака, облака, облака. Серые, низкие. На подъезде к плотине Новосибирской ГЭС вырубались вдруг придорожные фонари. Стало темнее, пошел дождь. На этот раз уверенный»³¹; «Дождь то совсем заливал ветровое стекло, то вдруг отступал, словно отбрасываемый светом фар, и тогда впереди мелькали мокрые стволы деревьев и низкорослые кусты»³²; «В этот субботний летний день, когда солнце уже миновало свою наивысшую точку, она гуляла по Новосибирску, ибо была твердо убеждена в том, что лучший способ для девушки хоть на короткое время отключиться от насущных проблем, это прогуляться по магазинам. [...] Ольга шла по Красному проспекту и радовалась теплым солнечным лучам, нежно ласкающим ее плечи. Редко когда так бывает,

27 ЛА, В.: *Территория грез*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 3. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2006/12/10-39>>.

28 НОТА, М.: *Записки меломана*. Точка зрения, 2006. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://litoi.ru/sbornik/3125>>.

29 ПРАШКЕВИЧ, Г.: *Красный сфинкс*. Новосибирск 2007. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/83374/gennadiy-prashkevich-krasnyy-sfinks.html>>.

30 ЗОЛОТИН, Р.: *Фонтан Треви*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://www.proza.ru/2002/01/04-73>>.

31 ПРАШКЕВИЧ, Г.: *Цветы для Чирика*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/84662/gennadiy-prashkevich-cvety-dlya-chirika.html>>.

32 БАЧИЛО, А.: *Академгородок*. Москва 2004. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/89654/aleksandr-bachilo-akademgorodok.html>>.

что выходной день совпадает с хорошей погодой, но сегодня погода приятно удивила ее своим прекрасным настроением»³³; «— Дальше жара воцарилась безобразная. Не знаю, как у вас там в Перми, а здесь в Новосибирске просто кошмар был, за два месяца ни одного дождя. В газетах потом писали, что старики от духоты умирали прямо на улице...»³⁴

Равным образом важна и культурная составляющая города. В Новосибирске, как и в любом большом городе, есть театры, кинотеатры, музеи и т. д., которые часто включены в описания текстов об этом сибирском городе: «Вот, наконец, и объект моего стремления. Театр! Невольный трепет охватил меня, зяблого театрала, уже при виде одного только здания оперного и афиш возле него. Просмотр репертуара, правда, несколько разочаровал: надо же было такому случиться, что именно в этот вечер в программе значился современный спектакль, а не что-либо из так любимой мною классики. [...] Но, что бы там ни было, а упускать такой уникальный для меня шанс, как знакомство с творчеством новосибирцев в стенах их родного театра, я не собиралась. Купила билет и только потом отправилась по раздобытому в аэропорту адресу, устраиваться на ночлег»³⁵; «Два года назад я побывал в Новосибирске, по-моему, это крупный культурный центр. Там находится знаменитая специальная музыкальная школа, где учились, в частности, Максим Венгеров и Вадим Репин. И потрясающий Театр кукол для детей»³⁶; «Лихоносов уехал из Новосибирска в момент и накануне глубочайших перемен в жизни города, когда там начиналось то, без чего уже невозможно представить современный Новосибирск: открылись консерватория, телестудия, хореографическое училище, Арнольдом Кацем создан симфонический оркестр, зрели решения о создании Академгородка и университета».³⁷

При описании Новосибирска с его «физической» точки зрения, нельзя забывать и о его жителях. Для некоторых авторов они «шумные, крепкотелые, закаленные путешественниками [...]»³⁸, для кого-то, наоборот, «новосибирцы — отличные

33 ОСТРОУМОВ, Н.: *Вынужденная месья*. Самиздат, 2001. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://samlib.ru/o/ostroumow/wmdoc.shtml>>.

34 СИБИРЯК, Б.: *Табачище*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://www.proza.ru/2008/03/26/238>>.

35 НОТА, М.: *Записки меломана*. Точка зрения, 2006. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://lito1.ru/sbornik/3125>>.

36 ФЕРНАНДЕЗ, Д.: *Экспедиция «Енисей»*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://magazines.gorky.media/october/2012/11/ekspediciya-enisej.html>>.

37 НИКИФОРОВ, В.: *Улицы нашего детства*. День и ночь № 5, 2016. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://magazines.gorky.media/din/2016/5/ulicy-nashego-detstva.html>>.

38 СЕНЧИН, Р.: *Нубук*. Новый Мир, 2002, № 11. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 8. 8. 2020]. Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2002/11/nubuk.html>.

люди, лучше их нет на всем белом свете»³⁹. Виталий Ла описывает новосибирцев следующим образом: «Вокруг него уже давно бурлил рабочий город Новосибирск. Люди спешили на свои рабочие места, приложить свои умения на благо своей семьи и общества, чтобы нести и далее высокий смысл существования человека — развитие. Кто-то шёл на работу с радостью, свысока поглядывая на окружающих трудяг из-за уверенности в собственном профессиональном превосходстве и большем интересе своей работы. Кто-то сонно кутался в собственную дублёнку, уверяя себя, что он должен терпеть эту ненавистную высокооплачиваемую работу, [...] Косски видел вокруг совершенно разных людей с совершенно особенными уклонами, направлениями и течениями их судеб»⁴⁰.

Другой способ описания города — это, как уже было сказано, влияние города на героев и, наоборот, восприятие героями города, т. е. город с «психологической» точки зрения. Еще Н. Анциферов в книге «Душа Петербурга» предложил изучение города через его душу, т. е. «единство всех элементов, составляющих городской организм, как индивидуальность»⁴¹. Сюда можно отнести атмосферу города, впечатления и эмоции.

Новосибирск в литературе описывается целым спектром эмоций: от **восторга** («Новосибирск просто восхитил меня. У него какая-то особая стать. Широкие улицы, не сдавленные небоскребами, что видел я в разных странах. К сожалению и у нас сейчас возникает такая тенденция. А в Новосибирске дышалось легко»⁴²; «Серый грациозный Новосибирск утопал в зелени, разноцветном беспорядке рекламных щитов, движении машин и людей»⁴³), **приятных эмоций** («Я лежал на полке, глядел то в доступную мне щель окна, на широкие, светлые улицы Новосибирска, то вниз, на разговаривающих мужиков,...»⁴⁴; «И вообще, как можно ссориться, когда весь Новосибирск покрыт яблоневым цветом?»⁴⁵) до **пустоты, неприязни** («Несколько дней, проведенных в Новосибирске, оказались вовсе не развлечением. Ничего бы не случилось, если бы он и не побывал здесь. Ничего, кроме пустоты в сердце. // Это,

39 ЕФИМКИНА, Р.: *Закономерности группового процесса*. 2014. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 8. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2014/02/12/189>>.

40 ЛА, В.: *Территория грез*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 3. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2006/12/10-39>>.

41 АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Пути изучения города как социального организма. Опыт комплексного подхода*. Ленинград 1926, с. 23.

42 ПРАШКЕВИЧ, Г.: *Красный сбinks*. Новосибирск 2007. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/83374/gennadiy-prashkevich-krasnyy-sfinks.html>>.

43 ЗАРЕЧАНСКИЙ, С.: *Взгляд издалека*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2007/10/26/418>>.

44 СЕНЧИН, Р.: *Нубук*. Новый Мир, 2002, № 11. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 8. 8. 2020]. Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2002/11/nubuk.html>.

45 МАЙДАНЮК, Э.: *Не грусти, не печалься о встрече...* Томск 2013, с. 134.

наверное, потому, равнодушно подумал Валентин, что мне сразу не понравился бескрайний серый город с громадным каменным, как цитадель, оперным театром, с таким же громадным небом над проспектами, с бесчисленными серыми невыразительными домами, с невероятным выбросом серых дымов из множества мощных труб, заполняющих темной мглой низкое сизо-серое небо над левобережьем, которое он только что проехал на машине...»⁴⁶) и **резкого отвращения** («Паскуды, паскуды и паскуды. Паскуда на паскуде. Город паскуд»⁴⁷).

Атмосфера, также как и эмоции, связанные с Новосибирском, различна у разнообразных писателей. Приведем лишь несколько примеров: **тягостная, беспокойная** атмосфера: «Как всегда в таких случаях по городу поползли слухи, один другого страшнее и нелепее; обыватели боялись после сумерек выходить на улицу, [...]»⁴⁸; «На правом берегу рассчитались с возницей, попрощались с неунывающим Менделем и скоро остались вдвоем посреди темноты, тишины и холода, которыми встречал их заснеженный город, судорожно бьющийся в цепких объятиях тифа и голодухи»⁴⁹), **зловещая, враждебная** («Тьма обняла город. Окутала его своим жестким одеялом холода. Луна отступила, забрав с собой свой волшебный свет, так красивший этот мир. Снег стал злым и колючим. Даже ему, столь похожему на неугомную вечно смеющуюся детвору, надоело веселить скучных, никчемных людишек. И он стал бросаться им в лица дикой кошкой. Холодными когтями цепляясь за кожу. Вселяя страх и холод. // Одинокий прохожий шел по темным улицам мертвого города, кутаясь в черное длинное пальто. Снег бросался на него со всей своей яростью. Бесясь от того, что на него совершенно не обращают внимание // А человек просто уходил в ночь...»⁵⁰), **чужая, незнакомая** («Трамвай укатил. Мы остались одни посреди неосвещенной улицы. Никогда раньше я здесь не был и даже не знал, что в городе есть такое место»⁵¹), «Под покрывалом или зонтиком будущего, в ночном небе светятся электронные панели незнакомого города в широком небытии, оранжевые артерии,

46 ПРАШКЕВИЧ, Г.: *Цветы для Чирика*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/84662/gennadiy-prashkevich-cvety-dlya-chirika.html>>.

47 Там же.

48 ШУКИН, М.: *Конокрад и гимназистка*. Москва 2008. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/1027272/mihail-schukin-konokrad-i-gimnazistka.html>>.

49 ШУКИН, М.: *Чёрный буран*. Москва 2012. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <https://royallib.com/book/shchukin_mihail/cherniy_buran.html>.

50 Паутина. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 14. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2001/03/27-60>>.

51 БАЧИЛО, А.: *Академгородок*. Москва 2004. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/89654/aleksandr-bachilo-akademgorodok.html>>.

белый звездный туман»⁵²), **веселая, позитивная, радостная** («В городе буйнула весна — широко, разгульно, весело. Приветствуя ее, не смолкали воробьи, пережившие зиму, собирались в стаи, облепляли деревья и устраивали такой галдеж, что звенело в ушах. Румяным масляным блином катилось по небу солнце, словно напоминание о недавней масленице, которая отшумела столь громко, что новониколаевцы, вступая в долгий Великий пост, только покачивали головами, вспоминая свои недавние застолья, винопитие и чревоугодие»⁵³), «После этого вышел на улицу и увидел такой яркий день, такое голубое небо, что сразу ожил. Сходил на центральную площадь и сфотографировал ёлку. Рядом оказалась лошадка, запряжённая в сани. Запечатлел и её»⁵⁴, Зеленые деревья мелодично шелестели на ветру, и теплое летнее солнце, смеясь, выпускало на свободу веселых и шустрых солнечных зайчиков»⁵⁵), **сказочная, волшебная** («Внезапно подул теплый ветер с Оби, снег отсырел и не подавал голося; в полдень с иных крыш на солнечной стороне даже затюкала реденькая капля, но уже ночью, словно спохватившись, мороз придавил с прежней силой — и утром в городе все хрустело, как свежая капуста, а деревья, окованные ослепительным куржаком, казались просто сказочными. Чудилось: дотронься до них рукой — и сверху осыплется серебряный звон»⁵⁶), «И царило во всем поднебесном мире волшебство рождественской ночи, нежно вступающей в свои права. // Трепетно затеплилась первая звезда в морозных сумерках, и темно-синее небо стало живым»⁵⁷), **мощная** («Ночью Новосибирск казался напоенным мощью всех сибирских рек, пропущенных сквозь турбины гидроэлектростанций»⁵⁸), **пустая** («Рассвет. Над городом разгорается заря. Улицы абсолютно пусты, как будто город вымер. Издалека слышны шаги бегущего человека»⁵⁹), «На улице никого не было, только ветер гонял снежинки и клочки

-
- 52 ДЖЕНСОН, Х.: *В свете пророчеств*. НЛО, 2013, № 6. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 14. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://magazines.gorky.media/nlo/2013/6/v-svete-prorochestv-novosibirsk.html>>.
- 53 ЩУКИН, М.: *Конокрад и гимназистка*. Москва 2008. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/1027272/mihail-schukin-konokrad-i-gimnazistka.html>>.
- 54 МАЙДАНЮК, Э.: *Не грусти, не печалься о встрече...* Томск 2013, с. 53.
- 55 ОСТРОУМОВ, Н.: *Вынужденная месть*. Самиздат, 2001. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://samlib.ru/o/ostroumow/wmdoc.shtml>>.
- 56 ЩУКИН, М.: *Конокрад и гимназистка*. Москва 2008. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/1027272/mihail-schukin-konokrad-i-gimnazistka.html>>.
- 57 ЩУКИН, М.: *Чёрный буран*. Москва 2012. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <https://goallib.com/book/shchukin_mihail/cherniy_buran.html>.
- 58 ГЕРМАКОВ, О.: *Холст*. Новый мир, 2005, № 4. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <http://www.nmi1925.ru/Archive/Journal6_2005_4/Content/Publication6_2794/Default.aspx>.
- 59 МАЙДАНЮК, Э.: *Се ля ви!* Томск 2016, с. 10.

*бумаги. Дмитрию нравилось когда никого не было, он бы даже еще прогулялся по ночному пустынному городу, но холодный ветер заставлял его поскорее идти домой»⁶⁰), **ленивая, сонная** («На улице стояла влажная, неподвижная жара, в транспорте толкались липкие, разморенные люди, которым даже ругаться друг с другом было лень. Когда Аня, наконец, добралась до места, то сама уже чувствовала себя вареной рыбой. Поэтому прохладный офис показался ей райским уголком. Минут пять она постояла в коридоре, приходя в себя, постепенно остывая и обретая способность мыслить»⁶¹, «Первые звезды, протирая свои заспанные глазки, начинали проглядывать сквозь грязно-серое пуховое одеяло неба. Ленивая полнобокая луна, сладко потягиваясь, тоже выплзала на небо, разбавляя сумрак города волшебным серебристым светом. Только сонный город, казалось даже не замечал этого. Он и не подумал улыбнуться им, поприветствовать их. Никто не обратил внимания на перемены, так изменившие весь мир вокруг и предвещающие скорый приход ночи»⁶²).*

Итак, мы рассмотрели лишь малую часть того, каким может быть Новосибирск в современной русской литературе. С «физической» точки зрения (дома, улицы, достопримечательности, движение по городу, жители и т. д.) есть сходные элементы описания города, например, изображение главной улицы, значительность набережной Оби, описание движения по городу и суровых климатических условий зимой. По разному же показаны, например, жители Новосибирска и культурная жизнь города. С «психологической» точки зрения город невероятно разнообразен. Эмоции и атмосфера в произведениях различных авторов резко отличаются друг от друга (от восторга до неприязни и отвращения, от волшебства к обыденности...). Однако, исследование любого города в литературе не может быть исчерпано лишь одной статьей. В связи с Новосибирском могут быть затронуты такие темы, как описание новосибирского Академгородка, образ Новосибирска как столицы Сибири, образ мистического Новосибирска и др., поэтому мои дальнейшие исследования будут в том числе посвящены именно этому городу.

60 *Хозяйка виртуального мира*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 14. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2002/06/23-77>>.

61 ЖАРКОВА, О.: *Секретарша для мистера Колдера*. Москва 2003. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://knigogid.ru/books/420519-sekretarsha-dlya-mistera-koldera/toread>>.

62 *Паутина*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 14. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2001/03/27-60>>.

Библиография

- АНИСИМОВА, А. А. – ЕСЕВСКАЯ, О. Г.: *Сибирская идентичность. Предпосылки формирования, контексты актуализации*. Новосибирск 2012, с. 19, 26, 27, 69.
- АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Пути изучения города как социального организма. Опыт комплексного подхода*. Ленинград 1926, с. 23.
- БАЧИЛО, А.: *Академгородок*. Москва 2004. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/89654/aleksandr-bachilo-akademongorodok.html>>.
- ВЕБЕР, М.: *Город*. Москва 2017, с. 9–13.
- ГЕРМАКОВ, О.: *Холст*. Новый мир, 2005, № 4. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2005_4/Content/Publication6_2794/Default.aspx>.
- ЕФИМКИНА, Р.: *Закономерности группового процесса*. 2014. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 8. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2014/02/12/189>>.
- ЖАРКОВА, О.: *Секретарша для мистера Колдера*. Москва 2003. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://knigogid.ru/books/420519-sekretarsha-dlya-mistera-koldera/toread>>.
- ЗАРЕЧАНСКИЙ, С.: *Взгляд издалека*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2007/10/26/418>>.
- ЗОЛОТИН, Р.: *Фонтан Треви*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://www.proza.ru/2002/01/04-73>>.
- ДВОРЦОВ, В.: *Лебединое озеро*. Электронные ресурсы. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.rospisatel.ru/lebedinoe%20zero.htm>>.
- ДЖЕНСОН, Х.: *В свете пророчеств*. НЛО, 2013, № 6. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 14. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://magazines.gorky.media/nlo/2013/6/v-svete-prorochestv-novosibirsk.html>>.
- Зимний Новосибирск — заснеженный мегаполис в Сибири*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 3. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://gelio.livejournal.com/249536.html>>.
- ЛА, В.: *Территория грез*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 3. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2006/12/10-39>>.
- МАЙДАНЮК, Э.: *Весело, грустно и нежно*. Томск 2012, с. 85.
- МАЙДАНЮК, Э.: *Не грусти, не печалься о встрече...* Томск 2013, с. 53, 95, 134.
- МАЙДАНЮК, Э.: *Се ля ви!* Томск 2016, с. 10.
- МАРАНИН, И.: *Мифосибирск*. Новосибирск 2017, с. 3–4, 23, 27–28.
- НАБИЛКИНА, Л. Н.: *Образ города в мировой литературе*. Теория и практика общественного развития, 2014, № 3, с. 219–220.

- НИКИФОРОВ, В.: *Улицы нашего детства*. День и ночь № 5, 2016. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://magazines.gorky.media/din/2016/5/ulicy-nashego-detstva.html>>.
- НОТА, М.: *Записки меломана*. Точка зрения, 2006. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://lito1.ru/sbornik/3125>>.
- ОСТРОУМОВ, Н.: *Вынужденная месть*. Самиздат, 2001. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://samlib.ru/o/ostroumow/wmdoc.shtml>>.
- Паутина*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 14. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2001/03/27-60>>.
- ПОЛЯКОВ, Е. Н. – КРЮКОВА, Ю. Е.: *Концепция «идеального» города в трудах Аристотеля*. In: Вестник ТГАСУ, 2015, № 4, с. 20–21.
- ПРАШКЕВИЧ, Г.: *Красный сфинкс*. Новосибирск 2007. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/83374/gennadiy-prashkevich-krasnyu-sfinks.html>>.
- ПРАШКЕВИЧ, Г.: *Цветы для Чирика*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/84662/gennadiy-prashkevich-cvety-dlya-chirika.html>>.
- СВАНИДЗЕ, Г.: *Другая любовь*. Точка зрения. 2011. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 8. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://lito1.ru/sbornik/5977>>.
- СЕНЧИН, Р.: *Нубук*. Новый Мир, 2002, № 11. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 8. 8. 2020]. Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2002/11/nubuk.html>.
- СИБИРЯК, Б.: *Табачице*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://www.proza.ru/2008/03/26/238>>.
- ФЕРНАНДЕЗ, Д.: *Экспедиция «Енисей»*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://magazines.gorky.media/october/2012/11/ekspediciya-enisej.html>>.
- Хозяева виртуального мира*. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 14. 8. 2020]. Режим доступа: <<https://proza.ru/2002/06/23-77>>.
- ЩУКИН, М.: *Конокрад и гимназистка*. Москва 2008. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <<http://www.e-reading.by/bookreader.php/1027272/mihail-schukin-konokrad-i-gimnazistka.html>>.
- ЩУКИН, М.: *Чёрный буран*. Москва 2012. [Электронный ресурс]. [Дата обращения: 4. 8. 2020]. Режим доступа: <https://royallib.com/book/shchukin_mihail/cherniy_buran.html>.
- ЭММУС, К. В.: *Концепции «идеального города» в культурфилософской мысли Нового времени*. Культура и цивилизация, том 10, 2020, № 2А, с. 169–176.

BAUMAN, Z.: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 1995, s. 40–56.

CORNIER MICHAEL, M.: *Introduction: Twenty-First-Century British Fiction and the City*. In: CORNIER MICHAEL, M.: *Twenty-First-Century British Fiction and the City*. Pittsburgh 2019, c. 4–5.

McKEOWN, P. D.: *The Image of the City and Urban Literature: A Comparative Study between James Joyce's Dubliners, Hanif Kureishi's The Buddha Of Suburbia, and Irvine Welsh's Glue*. 2004, c. 2, 3, 5, 10, 11, 21.

Mgr. Světlana Michálková (* 1996) pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., připravuje disertaci na téma *Obraz města v moderní ruské urbánní literatuře (konec 20. a 21. století)*. Ve své odborné činnosti se věnuje zkoumání města v moderní ruské literatuře. E-mail: 439878@mail.muni.cz.

RUSKO A ZÁPAD Z PERSPEKTIVY F. M. DOSTOJEVSKÉHO

Lenka Odehnalová

Russia and the West through the Eyes of F. M. Dostoyevsky

The author is concerned with the relationship between Russia and the West through the eyes of the Russian writer F. M. Dostoyevsky. In the 19th century, this issue was crucial for the Russian intellectuals and almost everybody was somehow concerned with it; besides F. M. Dostoyevsky, most notably N. M. Karamzin, A. S. Pushkin and all of the so-called slavophiles and westernists including I. S. Turgenev, N. J. Danilevsky or A. I. Hercen. The paper seeks to analyse and compare the attitudes of F. M. Dostoyevsky towards the so-called West by comparing two works—the essay *Winter Notes on Summer Impressions* and the multi-genre work *Diary of a Writer*. The author draws attention to the specific features of Dostoyevsky's perception of the West and the terminology used in these works. She accentuates the ambivalence in Dostoyevsky's perception of Western civilization, pointing at levels where the writer's critical thinking is manifested.

Key words: F. M. Dostoyevsky; Russia; the West; *Winter Notes on Summer Impressions*; *Diary of a Writer*

Rusko a Západ očima ruských spisovatelů 19. století

PROBLEMATIKA vztahů Ruska a západní civilizace oslovovala vícero spisovatelů 19. století, zejména spisovatele, kteří podnikali cesty do zahraničí (N. M. Karamzin, F. M. Dostojevskij, N. S. Leskov, I. S. Turgeněv aj.), spisovatele ve vyhnanství z politických důvodů (A. S. Gribojedov) a samozřejmě spisovatele žijící v emigraci (A. I. Gercen, N. P. Ogarjov aj.).

V souvislosti s Dostojevským nahlédneme na stěžejní autorské osobnosti a jejich díla, jež se stala dobovým dokumentem o tom, jak byla ve skutečnosti západní civilizace vnímána ruskou inteligencí. Rozhodně nemůžeme opomenout Alexandra Sergejeviče Gribojedova (1795–1829), který po povstání děkabristů v roce 1825 žil v politickém vyhnanství v Teheránu.¹ Problematice vztahu Ruska k západní civilizaci se Gribojedov věnoval okrajově v dramatu *Hoře z rozumu* (rus. orig. *Горе от ума*, 1824–1825),² jehož hlavní postava Čackij hledá „чувства уголок“³. V této souvislosti je důležité zmínit, že Dostojevskij v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech* posouvá interpretaci dramatu tak, že se Čackij vrací zpátky na Západ, tedy hledá „чувства уголок“ v západní civilizaci. Postavu Čackého Dostojevskij považuje za specifický typ Rusa, tzv. *ruské Evropy* (русская Европа), který na jedné straně podněcuje k návratu do vlasti, ale na straně druhé sám Rusko opouští a vrací se zpátky na Západ.⁴ V dramatu A. S. Gribojedova však není explicitně řečeno, ani v jeho první redakci,⁵ jestli se Čackij vrací na Západ nebo třeba do jiného města v Rusku. Ve 14. výstupu 4. dějství odjíždí se slovy:

„Вон из Москвы! сюда я больше не ездук.
Бегу, не оглянусь, пойду искать по свету,
Где оскорбленному есть чувству уголок!...
Карету мне, карету!“⁶

1 I když se spolupráce Gribojedova s tajnými spolky děkabristů neprokázala, byl samoděržavím vyslán do Persie, kde v letech 1827–1829 zastával post velvyslance. V roce 1829 byl spolu s ostatními zaměstnanci velvyslanectví zavražděn davem radikálů. Srov. *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001, s. 245.

2 Dílo *Hoře z rozumu* bylo publikováno až s odstupem 38 let od jeho vzniku, v roce 1862.

3 ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва 1956, s. 128.

4 Dostojevskij uvádí: „Чацкий — это совершенно особый тип нашей русской Европы, это тип милый, восторженный, страдающий, взывающий и к России, и к почве, а между тем все-таки уехавший опять в Европу, когда надо было сыскать [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград 1973, s. 61.

5 „Вон из Москвы! Сюда я больше не ездук. // Бегу, не оглянусь, пушусь искать по свету, // Где для рассудка есть и чувства уголок... // Карету мне, карету.“ ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва 1956, s. 142.

6 Tamtéž, s. 128.

Z ruských spisovatelů 19. století, kteří cestovali na Západ, připomeňme osobnost Nikolaje Michajloviče Karamzina (1766–1826). Svě nadšení a kladné dojmy vyjádřil na stránkách epistolárního cestopisu *Dopisy ruského cestovatele* (rus. orig. *Письма русского путешественника*, 1791). Karamzin vycestoval do západní Evropy v roce 1789, jeho cesta vedla přes východní Prusko, dále přes Berlín do Saska, Švýcarska, Francie a do Anglie, zpátky se vrátil lodí do Petěrburgu.⁷ Spisovatel byl uchvácen industrializací a rozvíjejícím se průmyslem v Anglii a Francii. O Karamzinovi se Dostojevskij zmiňuje v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* v souvislosti s tím, že si krásu rýnské katedrály uvědomil až na podruhé, přesně jako Karamzin v případě rýnského vodopádu.⁸

Přínos Ivana Sergejeviče Turgeněva (1818–1883), který na Západě prožil několik let, spočívá nejen v popularizaci Ruska a ruské literatury, ale i v navazování a udržování kontaktů s představiteli ruské emigrace v Paříži. Turgeněv se zasloužil také o vznik překladů klenotů ruské literatury do francouzského jazyka, což Dostojevskij nemohl opomenout na stránkách svého *Deníku*.⁹

Téma vztahu Ruska a Evropy dále rozvíjel Nikolaj Jakovlevič Danilevskij (1822–1885) v rozsáhlém spisu *Rusko a Evropa* (rus. orig. *Россия и Европа*, 1869). Z ruských emigrantů se tematikou vztahu Ruska k západní civilizaci zabýval Alexandr Ivanovič Gercen (1812–1870) v autobiografickém díle *Z druhého břehu* (rus. orig. *С того берега*, 1847–1850). V *Deníku spisovatele* najdeme v souvislosti s uvedeným Gercenovým dílem zmínku hned v *Úvodu*. Dostojevskému se dílo líbilo, protože je psané zvláštní formou – formou dialogu Gercena a jeho odpůrce: „Однажды, разговаривая с покойным Герценом, я очень хвалил ему одно его сочинение — «С того берега». [...] Эта книга написана в форме разговора двух лиц, Герцена и его оппонента. — И мне особенно нравится, — заметил я, между прочим, — что ваш оппонент тоже очень умен. Согласитесь, что

7 *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001, s. 306.

8 „[...] когда, возвращаясь из Парижа, я увидал собор во второй раз, я было хотел «на коленях просить у него прощения» за то, что не постиг в первый раз его красоту, точ в точ как Карамзин, с такою же целью становившийся перед рейнским водопадом.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград 1973, s. 48.

9 nepřátelský vztah mezi spisovateli pravděpodobně motivoval Dostojevského k posměšným vyjádřením o překladech manžela Pauline Viardot. Jednalo se o překlady děl N. V. Gogola do francouzského jazyka: „Я помню, в моей молодости, как ужасно заинтересовало меня известие, что г-н Виардо (муж знаменитой певицы, певшей у нас тогда в итальянской опере), француз, не знающий ничего по-русски, переводит нашего Гоголя под руководством г-на Тургенева. [...] Вышла из этого перевода такая странность, что я, хоть и предчувствовал заранее, что Гоголя нельзя передать по-французски, все-таки никак не ожидал такого исхода. [...] Гоголь исчез буквально. Весь юмор, всё комическое, все отдельные детали и главные моменты развязок [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и замски 1873–1878*. Ленинград 1973, s. 68–69.

он вас во многих случаях ставит к стене.¹⁰ Navíc uvádí, že se o něm pochvalně vyjádřil i Michail Petrovič Pogodin.¹¹

Co je nejdůležitější, problematika Ruska a Západu vystupuje do popředí v tvorbě Fjodora Michailoviče Dostojevského (1821–1881) publicistického charakteru, zejména v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* a polyžánrovém díle *Deník spisovatele*, v němž se autor k tématu ze *Zimních poznámek* vrací a zároveň jej rozvíjí. Cílem příspěvku bude poukázat na specifikum Dostojevského vnímání západní civilizace, na terminologii, kterou autor používá a srovnat evropské téma v uvedených dílech.

Dostojevskij a „západní Evropa“

Nejdřív bychom chtěli poukázat na specifikum Dostojevského terminologie, která se ve zkoumaných dílech *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Deník spisovatele* objevuje. V souvislosti se zeměmi západně od Ruska spisovatel používá termín *Západ*, jako synonymní výraz pro Západ používá dva pojmy – pojem *Evropa* a se satirickým odstínem pojem *civilizovaná Evropa* (цивилизованная Европа). Pro označení Rusů, kteří byli názorově blízcí západnímu myšlení (tzv. zapadnikům), používá pojem tzv. *civilizovaný Rus* (цивилизированный русский). V *Zimních poznámkách o letních dojmech* se v souvislosti se zapadniki a emigranty, ale také postavou z dramatu A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu*, objevuje termín *ruská Evropa* (русская Европа) nebo *evropský Rus* (европейский русский).¹² V esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* Dostojevskij v souvislosti s Evropou ještě používá frázi „страна святых чудес“¹³, v textu se tato fráze několikrát opakuje.

O střední Evropě se Dostojevskij nevyjadřuje, ani ji koncepčně nevymezuje, protože v jeho pojetí byla součástí západní Evropy, proto uvádíme západní Evropu v názvu této části v uvozovkách. Když spisovatel popisuje svoji cestu na Západ, v podstatě se jedná o cestu do střední Evropy. Ke středoevropskému prostředí Dostojevského přitahovala blízkost názorová (slovanofilství) i jazyková. Mohl se tady snadno domluvit, aniž by pocítoval jazykovou bariéru.

Co se týče přesnějšího vymezení střední Evropy, středoevropské prostředí reflektovali ruští spisovatelé, a nejen spisovatelé, více až na počátku 20. století, což souvisí s první emigrační vlnou. Čirikov, Ljackij, Averčenko, Slonim, Zajcev, Cvetajevová, Terlecký

10 Tamtéž, s. 8.

11 „Об этой книге, к величайшему моему удовольствию, с похвалой отнесся и Михаил Петрович Погodin в своей превосходной и любопытнейшей статье о свидании его за границей с Герценом.“ Tamtéž, s. 8.

12 Dostojevskij měl dílo A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu* rád, zajímala ho především postava Repetilova. Scénku z dramatu, v níž tato postava vystupuje, Dostojevskij rád před rodinou a známými předváděl.

13 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград 1973, s. 51.

a další v Československu žili a etablovali se. Důležité místo v životě emigrantů měla kromě reflexe nového prostředí zejména spolková činnost (např. Spolek ruských spisovatelů a novinářů v Československu) a vydávání časopisů v Praze a Bratislavě (např. *Русская мысль*, *Воля России*, *Студенческие годы*, *Своими путями*, ale především časopis *Центральная Европа*).¹⁴

Dostojevského cesty na Západ

První cestu za hranice Ruska Dostojevskij podnikl plný očekávání v létě roku 1861.¹⁵ Jak spisovatel uvádí, jeho první kontakt s Evropou přišel mnohem dřív, prostřednictvím anglické literatury, konkrétně románů Anne Radcliffové: „За границей я не был ни разу; рвался я туда чуть не с моего первого детства, еще тогда, когда в долгие зимние вечера, за неумением грамоте, слушал, разиня рот и замирая от восторга и ужаса, как родители читали на сон грядущий романы Радклиф, от которых я потом бредил во сне в лихорадке. [...] Господи, сколько я ожидал себе от этого путешествия!“¹⁶ Navštívil Německo (Berlín, Drážďany, Wiesbaden, Baden-Baden, Kolín), Švýcarsko (Luzern, Ženevu), Rakousko (Víděň), Anglii (Londýn) a Itálii (Florencii, Milán a Benátky). Jak Dostojevskij uvádí, cesta trvala přesně dva a půl měsíce.¹⁷ Další cesta spisovatele na Západ se uskutečnila v době, kdy jeho manželka Marija Dmitrijevna Isajevová ležela na smrtelné posteli. Rozhodl se ji opustit a odjet za milenkou Apollinarií Suslovovou, která na něj čekala ve Francii.¹⁸ Apollinarie však Dostojevského nakonec opustila, proto si myslíme, že negativní vnímání Západu mohlo v Dostojevském do určité míry způsobit i osobní zklamání.

Nejdelší Dostojevského cesta do zahraničí se uskutečnila v roce 1867, kdy se spisovatel společně se svojí manželkou rozhodl odjet z Ruska na tři měsíce, jejich původní záměr se

14 Blíže viz KOSTINCOVÁ, J.: *Autoři ruské emigrace a střední Evropa*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno 2015, s. 281–286.

15 Dostojevskij a Leskov podnikli cestu na Západ přibližně ve stejném čase: Leskov přijíždí na Západ jen o rok později, v roce 1862. Vybírá si však na tu dobu nezvyklou trasu: přes tehdejší Vilno, Białystok, Lvov, až nakonec přijíždí do Prahy a Paříže. Leskova sblízuje se střední Evropou pobyt v Kyjevě, kde přijel na pozvání svého strýce Alferjeva. V Kyjevě se postupně seznamoval s komunitou Poláků, Židů a Ukrajinců. Učil se několik slovanských jazyků, polsky, ukrajinsky i česky. Češtinu se učil od Emanuela Tonnera, profesora obchodní akademie. Na podnět Tonnera Leskov přeložil do ruštiny arabesku Martina Brodského *Od tebe to neboli*, otiskl ji v Petrohradě. Kromě toho ho velmi zaujala tvorba Boženy Němcové, do ruštiny přeložil její pohádku *O dvanácti měsíčkách*. Srov. KOSTŘICA, V.: *Studie z ruské klasické literatury*. Praha 1986, s. 125.

16 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград 1973, s. 46.

17 „Я был в Берлине, в Дрездене, в Висбадене, в Баден-Бадене, в Кельне, в Париже, в Лондоне, в Люцерне, в Женеве, в Генуе, во Флоренции, в Милане, в Венеции, в Вене, да еще в иных местах по два раза, и всё это, всё это я объехал ровно в два с половиною месяца!“ Tamtéž, s. 46.

18 Viz deníkové zápisky Apollinarie Suslovové: СУСЛОВА, А. П.: *Годы близости с Достоевским. Дневник — Повесть — Письма*. Москва 1991.

však změnil na čtyři roky. V této souvislosti bychom chtěli poukázat na Dostojevského obdiv k emigrantům. Tím, že spisovatel dokázal přežít v zahraničí nejdéle čtyři roky, měl vůči Rusům žijícím dlouhodobě v cizí zemi respekt. Na stránkách *Deníku spisovatele* vyjadřuje Dostojevskij svůj obdiv ke spisovateli Gercenovi (později i soustrast s úmrtím Gercenovy dcery Jelizavety), i když se s ním názorově rozcházel.¹⁹

Manželé Dostojevští navštívili Německo, Itálii, Švýcarsko i Česko. V zahraničí Dostojevskij pozitivně vnímal výtvarné umění, hudbu a literaturu, v Drážďanech navštívil světoznámou galerii Zwinger,²⁰ v níž obdivoval díla Rafaela (*Sixtinská Madonna*),²¹ Tiziana (*Daňový peníz*), Murilla (*Madonna s dítětem*), Battoniho (*Kající se Magdaléna*) a dalších²²; a také galerii v Bazileji, kde uviděl obraz Hanse Holbeina ml. (*Mrtvý Kristus*). Tento obraz v něm na základě vzpomínek manželky Anny Grigorjevny zanechal tíživý dojem až do takové míry, že před ním stál jako přikovaný.²³ Cizí prostředí na spisovatele zapůsobilo do takové míry, že o svých dojmech z Holbeinova obrazu promluvil prostřednictvím postavy Lva Myškina, obraz kající se Magdalény nám připomíná postava Nastasje Filipovny.

Negativně na Dostojevského působilo nevlídné počasí a jazyková bariéra v kritických situacích. Dostojevskij i jeho manželka v cizím prostředí citlivě vnímali vstřícnost nebo naopak neochotu lidí pomoci. Připomeňme v této souvislosti neschopnost Dostojevského domluvit se s lékaři, když na svět měla přijít dcera spisovatele Soňa.²⁴ Situace se zlepšila po příchodu manželů do Prahy, kde pro ně jazyková bariéra již problémem nebyla, nastaly však problémy s ubytováním. Dostojevského návštěva Prahy, která se

19 Svůj obdiv ke spisovateli A. I. Gercenovi Dostojevskij vyjádřil na stránkách *Deníku spisovatele* za rok 1873 v části *Lidé zaslých časů*, nazýváje jej reflexivním typem. Podle Dostojevského se Gercen projevoval jako Rus, i když žil v emigraci: „Это был художник, мыслитель, блестящий писатель, чрезвычайно начитанный человек, остроумец, удивительный собеседник (говорил он даже лучше, чем писал) и великолепный рефлектёр. Рефлексия, способность сделать из самого глубокого своего чувства объект, поставить его перед собою, поклониться ему и сейчас же, пожалуй, и насмеяться над ним, была в нем развита в высшей степени. Без сомнения, это был человек необыкновенный [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1973, s. 9.

20 Manželka Dostojevského Anna Grigorjevna ve svých memoárech uvádí: „Федор Михайлович очень любил Дрезден, главным образом за его знаменитую картинную галерею и прекрасные сады его окрестностей, и во время своих путешествий непременно заезжал туда.“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, s. 168.

21 V Zwingeru se Dostojevskému nejvíce líbil obraz *Sixtinská Madonna*: „Федор Михайлович выше всего в живописи ставил произведения Рафаэля и высшим его произведением признавал Сикстинскую мадонну.“ Tamtéž, s. 170.

22 Blíže viz Tamtéž, s. 170–171.

23 „Картина произвела на Федора Михайловича подавляющее впечатление, и остановился перед нею как бы пораженный. [...] Когда минут через пятнадцать — двадцать я вернулась, то нашла, что Федор Михайлович продолжает стоять перед картиной как прикованный. В его взволнованном лице было то как бы испуганное выражение, которое мне не раз случалось замечать в первые минуты приступа эпилепсии.“ Tamtéž, s. 186.

24 Blíže viz Tamtéž, s. 193–195.

uskutečnila na doporučení spisovatelova přítele A. N. Majkova, je pro nás důležitou z hlediska našeho prostředí. Podle Františka Kautmana by se Dostojevskij k tomuto kroku spontánně nerozhodl. Nakonec v Praze zůstal jenom několik dnů, protože nemohl najít vhodný byt pro sebe a svou rodinu. Dostojevského jedinou návštěvu Prahy a tím jeho přímý kontakt s českým prostředím považuje František Kautman za rozhodující moment v recepci osobnosti a tvorby spisovatele u nás.²⁵ Pro zajímavost uvedme, že Leskov české prostředí navštívil třikrát.²⁶ Na rozdíl od Leskova, který českému prostředí věnoval jednu povídku²⁷, Dostojevskij reflektuje české prostředí jen v zápiscích a dopisech, nenapsal tedy žádné umělecké dílo, které by odráželo zkušenost z pobytu v českém prostředí. Vladimír Kostřica poukazuje na to, že Dostojevského poznámky o Čechách, Leskovova povídka *Alexandrit* a Puškinovy *Zpěvy západních Slovanů* mají pro české prostředí srovnatelný význam.²⁸

Poslední cesty Dostojevského do zahraničí se vážou k 70. letům 19. století, kdy se jeho zdravotní stav postupně zhoršoval. V roce 1874 odjel do Berlína, aby svůj zdravotní stav konzultoval s tamními odborníky. Nadále se zhoršující zdravotní stav přiměl Dostojevského uskutečnit v letech 1876 a 1880 cesty do lázeňského města Ems.

O svojí cestě do lázní v Emsu Dostojevskij zpětně informoval také čtenáře na stránkách *Deníku spisovatele*, v němž ve stati *Cesty do zahraničí* (rus. orig. *Выезд за границу*)²⁹ cestu do lázeňského města Ems blíže popsal. Hned na začátku příslušné kapitoly uvádí: „Два месяца уже не беседовал с читателем. Выдав июньский No (которым заключилось полгода моего издания), я тотчас же сел в вагон и отправился в Эмс — о, не отдыхать, а затем, зачем в Эмс ездят.“³⁰ V textu nechybí slova omluvy čtenářům za dvouměsíční odmlku, a to tím, že deník není vždy zaměřen zcela na veřejnost, ale také na spisovatele samotného: „И уж конечно, все это слишком личное и частное, но дело в том, что я пишу иногда мой «Дневник» не только для публики, по и для себя самого [...]“³¹

25 KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha 1966, s. 10–11.

26 Ve srovnání s Dostojevským N. S. Leskov navštívil české prostředí celkově třikrát. Pobyt v českém prostředí se u spisovatele spojoval s pobytem v Mariánských Lázních. Na třetí cestu do Prahy zůstaly Leskovovi špatné vzpomínky – v hotelu nebyl spokojen, jeho pokoj byl příliš prosluněný. Navíc si na židli zapomněl sako a když se vrátil, zjistil, že mu chybějí peníze a doklady. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi*. Brno 1992, s. 12.

27 Vztah Leskova k českému prostředí se odráží v povídce *Alexandrit*, která vyšla v roce 1885 v petrohradském časopisu *Nov*. Vladimír Kostřica poukazuje na motivy patriotizmu, houževnatosti, nezdolnosti českého národa, které se v povídce zrcadlí: „Alexandrit je tedy jinotajným příběhem o odvěkém boji českého národa za národní svébytnost, v němž nemalou úlohu hraje i česká lidová víra v Rusko jako nejbližšího a největšího slovanského spojení.“ KOSTŘICA, V.: *Studie z ruské klasické literatury*. Praha 1986, s. 128.

28 Tamtéž, s. 132.

29 *Deník spisovatele* za červenec a august 1876, I. kapitola, 1. část.

30 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий. Дневник писателя за 1876 год. Май–октябрь*. Ленинград 1981, s. 54.

31 Tamtéž, s. 54.

V další stati *Co v lázních pomáhá: voda či dobrý tón?* (rus. orig. *Что на водах помогает: воды или хороший тон?*)³² se k pobytu ve městě Ems ještě vrací, ne však popisem města, protože, jak Dostojevskij uvádí, Ems již jednou podrobně popsán byl,³³ ale vzpomínkou na davy bohatých lidí a na svoji samotu: „[...] нельзя и теперь ничего представить лучше этой праздной толпы обеспеченных людей, которые, если б не толкались теперь на водах, то наверно не знали бы, что делать и как изломать свой день. Хорошие отдельные личности — это так, это еще можно найти и в этой толпе, но в целом — в целом она не стоит не только каких-нибудь особых похвал, но даже особого внимания!”³⁴

Zimní poznámky o západní civilizaci a evropské téma

Esejistické dílo *Zimní poznámky o letních dojmech* vnímáme jako pretext k *Deníku spisovatele*, zejména z hlediska zpracování tématu Ruska a Evropy. V *Zimních poznámkách o letních dojmech* pozorujeme ambivalenci ve vnímání Západu: na jedné straně obdiv k hodnotám – k francouzské a německé literatuře; na straně druhé se objevuje kritický pohled na soudobou společnost: život chudých lidí ve Francii a Anglii. Poukazuje zásadní problémy, jakými byl alkoholismus, prostituce a lichvářství.

Z hlavního města Německa má Dostojevskij nakonec stejný dojem jako z Petěrburgu. Uvádí, že Berlín má na něj „кислое впечатление“³⁵ a že na získání takového dojmu nemusel nikam jezdit: „[...] приехав в него, не выспавшись, желтый, усталый, изломанный, вдруг с первого взгляда заметил, что Берлин до невероятности похож на Петербург.“³⁶ Nebo, jak uvádí dále: „Фу ты, бог мой, думал я про себя: стоило ж себя двое суток в вагоне ломать, чтоб увидеть то же самое, от чего усекал?“³⁷ V Drážďanech na Dostojevského špatně zapůsobilo chování žen „ничего нет противнее типа дрезденских женщин“³⁸, s odstupem času však uznává, že by ženy vnímal jinak, a to více v pozitivním smyslu.

V souvislosti s Kolínem Dostojevskij upomíná dvě místa – kolínský most a rýnskou katedrálu, jejíž krásu si uvědomil až na podruhé: „[...] в этот первый раз собор мне вовсе, не понравился: мне показалось, что это только кружево, кружево и одно

32 *Deník spisovatele* za červenec a srpen 1876, IV. kapitola, I. část.

33 „Эмс я описывать не буду; к тому же на русском языке существуют подробнейшие описания Эмса, например книжка доктора Гиршгорна «Эмс и его целебные источники», изданная в Петербурге.“ *Tamtéž*, s. 84.

34 *Tamtéž*, s. 85.

35 Dostojevskij doslova uvádí: „Берлин, например, произвел на меня самое кислое впечатление, и пробыл я в нем всего одни сутки.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград 1973, s. 47.

36 *Tamtéž*, s. 47.

37 *Tamtéž*, s. 47.

38 *Tamtéž*, s. 47.

только кружево [...]“³⁹ Do zmíněných architektonických dominant přenáší vnímání německé mentality, když uvádí, že Němci jsou až příliš hrdí na kolínský most: „Мост, конечно, превосходный, и город справедливо гордится им, но мне показалось, что уж слишком гордится.“⁴⁰ Což přechází až do Dostojevského vnímání nadřazenosti německého etnika v myšleném dialogu s Němcem, kdy se Němec chová povýšenecky a spisovatel v mysli odpoví na jeho chování.⁴¹ Londýn na Dostojevského rovněž zapůsobil negativním dojmem, zejména alkoholismem⁴² a prostitucí⁴³. Na druhou stranu spisovatele překvapila krása tamních žen: „Во всем мире нет такого красивого типа женщин, как англичанки.“⁴⁴

Ve srovnání s Berlínem, Drážďany a Kolínem nejdelší období, téměř tři týdny, Dostojevskij prožil v Paříži. Opět zdůrazňuje svoji touhu a očekávání, s nimiž cestu na Západ podnikl.⁴⁵ S Evropou si spisovatel ztotožnil Francii, protože zejména s Francií se mu spojuje prozaická tvorba George Sandové nebo filozofie utopických socialistů. Následují myšlenky o vlivu Evropy a evropského myšlení na Rusy: „Господи, да какие же мы русские? [...] Действительно ли мы русские в самом деле? Почему Европа имеет на нас, кто бы мы ни были, такое сильное, волшебное, призывное впечатление?“⁴⁶ Přiznává, že z Evropy pochází nejvýznamnější výdobytky v oblasti vědy a umění.⁴⁷ Uvědomuje si, že mnoho klíčových osobností ruských dějin mělo evropský původ. Na druhé straně obyčejný ruský člověk sehrál důležitou roli, uvádí příklad A. S. Puškina, jehož chůvou byla Arina Rodionovna, bez níž by se Puškin pravděpodobně nestal Puškinem.⁴⁸

Odlisný postoj F. M. Dostojevského pozorujeme v souvislosti se střední Evropou. Jak bylo uvedeno výše, ve střeoevropském prostředí spisovatele upoutala názorová

39 Tamtéž, s. 48.

40 Tamtéž, s. 48.

41 „Ты видишь наш мост, жалкий русский, — ну так ты червь перед нашим мостом [...] Черт возьми, — думал я, — мы тоже изобрели самовар... у нас есть журналы... у нас делают офицерские вещи... у нас...“ Tamtéž, s. 48–49.

42 „Пивные лавки разубраны, как дворцы. Все пьяно, но без веселья, а мрачно, тяжело, и все как-то странно молчаливо. [...] Все это поскорей торопится выпиться до потери сознания... Жены не отстают от мужей и напиваются вместе с мужьями; дети бегают и ползают между ними.“ Tamtéž, s. 70–71.

43 „Это квартал, в котором по ночам, в некоторых улицах, тысячами толпятся публичные женщины.“ Tamtéž, s. 71.

44 Tamtéž, s. 71.

45 „Как это вот я увижу наконец Европу, я, который бесплодно мечтал о ней почти сорок лет, я, который еще с шестнадцати лет, и пресерьезно, как Белопяткин у Некрасова, бежать хотел в Швейцарию [...]“ Tamtéž, s. 51.

46 Tamtéž, s. 51.

47 „Ведь все, решительно почти все, что есть в нас развития, науки, искусства, гражданственности, человечности, все, все ведь это отсюда, из той же страны святых чудес!“ Tamtéž, s. 51.

48 „Ведь грустно и смешно в самом деле подумать, что не было б Арины Родионовны, няньки Пушкина, так, может быть, и не было б у нас Пушкина. Ведь это вздор? Неужели же не вздор? [...] А уж Пушкин ли не русский был человек!“ Tamtéž, s. 51.

blížkost. Již v *Zimních poznámkách o letních dojmech* Dostojevskij poukazuje na to, že slovanofilství se rozvíjí i jinde, má svou tradici i v jiném než v ruském prostředí: „Ведь не с неба же, в самом деле, свалилось к нам славянофильство, и хоть оно и сформировалось впоследствии в московскую затею, но ведь основание этой затеи пошире московской формулы и, может быть, гораздо глубже залегает в иных сердцах, чем оно кажется с первого взгляда. Да и у московских-то, может быть, пошире их формулы залегает.“⁴⁹

Rusko versus Západ na stránkách *Deníku spisovatele*

Tematika Ruska a Západu neboli Ruska a Evropy představuje jedno ze stěžejných témat *Deníku spisovatele*. Dostojevskij srovnává Rusko a Západ, Rusko a Evropu. Jak bylo výše uvedeno, střední Evropu jako takovou koncepčně nevymezuje, protože v jeho pojetí představovala součást západní Evropy. I když se přesněji jedná o cestu do střední Evropy, spisovatel píše o cestě na Západ. Z hlediska struktury *Deníku spisovatele* můžeme konstatovat, že tematika vztahu Ruska a Evropy není rovnoměrně zastoupena ve všech fázích vzniku *Deníku*. V první fázi je téma jen naznačeno v podobě souvislosti s tématem emigrace, v druhé fázi se téma podrobněji rozvádí do čtyř rovin, avšak v poslední fázi vydávání *Deníku spisovatele* se k němu Dostojevskij již nevrací, téma tak pro čtenáře zůstává otevřeno.

K akcentaci negativního postoje k západní civilizaci dochází ve druhé fázi vzniku *Deníku spisovatele*, v letech 1876–1878. Zejména v této fázi vzniku *Deníku* se Dostojevského názory promítají do čtyř rovin, můžeme je pozorovat v rovině religiozní, sociální, politické a v neposlední řadě v rovině tradičních hodnot. Tři z nich – sociální, politická a rovina tradičních hodnot – mají svůj pretext v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech*.

Tematika vztahu Ruska a Západu přivádí Dostojevského na stránkách *Deníku spisovatele* k rozšíření tématu na religiozní úroveň. Připomeňme, že Dostojevskij nebyl ortodoxním věřícím, odmítal hierarchii a institucionalizaci církve. Spisovatele zajímalo především konání dobra, právě proto náboženství vnímal z filozofického a etického hlediska. O pochybách ve víře otevřeně psal v dopisu N. D. Fonvizinové: „Я скажу Вам про себя, что я — дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я знаю это) до гробовой крышки.“⁵⁰ V uvedeném dopisu vyslovil nejen

49 Tamtéž, s. 52.

50 Dopis N. D. Fonvizinové z roku 1854. ДОСТЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859*. Ленинград 1985, s. 176.

svoje pochyby, zároveň uvádí, že nic krásnějšího, než víra v Krista na světě nemůže být.⁵¹

Statě z *Deníku spisovatele* týkající se náboženské otázky nemají svůj pretext, protože v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* se Dostojevskij náboženství nevěnoval. V souvislosti s Dostojevského negativním postojem vůči západní civilizaci zahrnuje religiózní rovina kritiku katolictví, protestantismu, problematiku sektářství a rozdrobenosti. Dostojevskij poukazuje na řadu problémů římského katolictví: odvrácení se církve od obyčejných lidí, její možnost ovlivnit politické dění, ale také manipulovatelnost lidí. Poukazuje na vyhraněnost západních církví: postavení katolické církve vůči protestantismu a protestantismu vůči katolické církvi. Pokud by zanikl katolicismus, zanikl by podle Dostojevského i protestantismus, protože svojí podstatou a zaměřením protestuje proti katolické církve.⁵²

Nadějí pro lidi by měla být podle Dostojevského třetí idea, idea slovanská, která se zrodila na Východě a v řešení tzv. východní otázky sehraje podle spisovatele ještě důležitou roli: „А между тем на Востоке действительно загорелась и засияла небывалым и неслыханным еще светом третья мировая идея — идея славянская, идея нарождающаяся, — может быть, третья грядущая возможность разрешения судеб человеческих и Европы.“⁵³ Tím, že Dostojevskij definuje tři ideje (katolická, protestantská, slovanská) a uvádí tři možnosti řešení tzv. východní otázky, nás opět odkazuje na tzv. trinaritu, triadickou koncepci Dostojevského světonázoru a symboliku třech, která se v Dostojevského tvorbě tolik opakuje.⁵⁴

Sociální neboli společenská rovina zahrnuje Dostojevského postoje ke každodennímu životu Rusů v zahraničí a jejich vztahu k mateřskému jazyku. Ve stati *Ruština či francouzština?* (rus. orig. *Русский или французский?*),⁵⁵ která se tematicky vztahuje

51 О Kristovi Dostojevskij píše: „нет ничего прекраснее, симпатичнее, разумнее, мужественнее и совершеннее Христа, и не только нет, но с ревнивою любовью говорю себе, что и не может быть.“ Tamtéž, s. 176.

52 „Германия, только и делавшая, что протестовавшая, сама своего нового слова совсем еще не произнесла, а жила лишь все время одним отрицанием и протестом против врага своего так, что, например, весьма и весьма может случиться такое странное обстоятельство, что когда Германия уже одержит победу окончательно и разрушит то, против чего девятнадцать веков протестовала, то вдруг и ей придется умереть духовно самой, вслед за врагом своим, ибо не для чего будет ей жить, не будет против чего протестовать.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь–август.* Ленинград 1983, s. 8.

53 Slovanskou ideu Dostojevskij nazývá novým elementem a živlem, který se zatím ještě neprojevil. „Всем ясно теперь, что с разрешением Восточного вопроса двинется в человечество новый элемент, новая стихия, которая лежала до сих пор пассивно и косно и которая, во всяком случае и наименее говоря, не может не повлиять на мировые судьбы чрезвычайно сильно и решительно.“ Tamtéž, s. 9.

54 Blíže viz PAUČOVÁ, L.: *Hľadanie etického ideálu u Dostojevského.* Rigorózná práca. Nitra 2012.

55 *Deník spisovatele* za červenec–srpen 1876, III. kapitola, I. část.

k Dostojevského pobytu v německých lázních Ems, spisovatel poznává krajany na základě specifického způsobu vyjadřování – smíšeniny ruského a francouzského jazyka.⁵⁶ Uvádí, že Rusové mezi sebou nemluví rusky, ale špatnou francouzštinou: „В Эмсе же вы различаете русских, разумеется, прежде всего по говору, то есть по тому рускому-французскому говору, который свойствен только одной России и который даже иностранцев начал уже повергать в изумление.“⁵⁷ Dostojevského nepřekvapuje, že Rusové mezi sebou nemluví rusky, ale fakt, že si o sobě myslí, že francouzsky mluví dobře.⁵⁸ Chování Rusů za hranicemi svojí vlasti spisovatel jednoznačně odsoudil, protože tím zahanbují jen samy sebe, navíc o sobě vytváří v očích cizinců negativní obraz. V následující stati s názvem *Jakým jazykem by měli mluvit budoucí opory vlasti?* (rus. orig. *Что на водах помогает: воды или хороший тон?*)⁵⁹ Dostojevskij téma rozvíjí do oblasti výchovy a vzdělávání dětí, přičemž zdůrazňuje potřebu osvojování mateřského jazyka v rodinách prostřednictvím ruských chův, ale také na školách, kde výuka ruštiny upadá.

Na politické úrovni analyzuje politiku západních mocností, přičemž poukazuje na několik zásadních problémů. Ve stati *Vize o Evropě* (rus. orig. *Мечты о Европе*) podle Dostojevského lidé nepoznají podstatu sociálních idejí, v pojetí lidí se redukuje jen na touhu okrást soukromníky. Vlivu sociálních idejí Evropa již podlehla: „Уж и теперь социализм проел Европу, а к тому времени уже подточит все окончательно.“⁶⁰ Dostojevskij se zamýšlí nad osudem Ruska. Předpovídá, že komunismus se stane formou vlády mnohem dříve, než si myslíme a nebude jednoduché jej změnit: „Не захочет ни за что республика, перейдя в коммунизм, уничтожиться.“⁶¹

Dostojevskij se vrací k demagogii, ale ne v souvislosti s církví, ale vlivu vůdců, zaslepenost a manipulovatelnost lidí. Dostojevskij odsuzuje mínění lidí a jejich idealizované představy o Evropě. Ve stati *Vize o Evropě* si klade otázku, jestli v Evropě nenastal ještě větší rozklad než v Rusku. Podle Dostojevského se bude společenské zřízení na komunismus jen stěží změnit. Dostojevského zneklidňuje osamocenost Ruska v Evropě, proto se několikrát v textu *Deníku* zamýšlí nad rolí země a její obyvatel v Evropě.

56 Tendence mísit ruský a francouzský jazyk byla přítomna v ruské společnosti již dříve, na tento negativní jev poukazuje prostřednictvím postavy Šackého A. S. Gribojedov v dramatu *Hoře z rozumu*: „Господствует еще смешенье языков: // Французского с нижегородским?“ ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва 1956, s. 45.

57 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май–октябрь*. Ленинград 1981, s. 77.

58 „Но для меня вовсе не то удивительно, что русские между собою говорят не по-русски (и даже было бы странно, если б они говорили по-русски), а то удивительно, что они воображают, что хорошо говорят по-французски.“ Тамtéž, s. 78.

59 *Deník spisovatele* za červenec–srpen 1876, IV. kapitola, I. část.

60 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь–апрель*. Ленинград 1981, s. 87.

61 Тамtéž, s. 87.

V rovině tradičních hodnot se Dostojevskij dotýká problematiky západních hodnot v ruském prostředí – literatury a architektury. Podle Dostojevského se v těchto souvislostech jedná o přínos Západu. Na druhou stranu ve stati s názvem *Мій парадокс* (rus. orig. *Мой парадокс*)⁶² přináší názory Evropanů na Rusko a Rusy. Uvádí, že Evropané na ně nahlíží s nedůvěrou a opovržením, zejména pro radikalizaci jejich názorů jsou považováni za lidi inklinující ke krajním idejím, za revolucionáře, barbary nebo dokonce Huny.⁶³ Dostojevskij kriticky hodnotí snahy zapadníků, kteří se snažili evropské myšlení prosazovat v Rusku, kde však byla situace jiná. Nakonec Dostojevskij dává za pravdu Apollonu Grigorjevovi, který se vyjádřil, že pokud by Bělinskij žil o něco delší dobu, přidal by se ke slavjanofilům.⁶⁴

Závěr

Vztah Ruska a Evropy představuje jedno z nejdůležitějších témat v tvorbě ruských spisovatelů 19. století. V příspěvku jsme poukázali, jak byla západní civilizace vnímána v dílech A. S. Gribojedova, N. M. Karamzina, A. I. Gercena a dalších. O tom, že Dostojevskij se o problematiku zajímal, svědčí zmínky o těchto dílech na stránkách jeho *Zimních poznámek o letních dojmech* a samozřejmě *Deníku spisovatele*.

Naším cílem bylo na základě děl *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Deník spisovatele* definovat a srovnat Dostojevského postoj k západní Evropě. Na základě zkoumání uvedených děl konstatujeme, že Dostojevského postoj k západní Evropě byl ambivalentní, později převládá negativní vnímání. Ambivalence je patrná v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech*, které z hlediska reflexe tématu Ruska a Evropy považujeme za pretext k *Deníku spisovatele*. Na jednu stranu pozorujeme Dostojevského obdiv k tradičním hodnotám (literatura, architektura, umění), na straně druhé deziluzi a kritický pohled na tehdejší společnost západních zemí, která řešila podobné problémy jako v Rusku (alkoholismus, prostituce, lichvářství). V *Deníku spisovatele* již dochází k akcentaci negativního postoje, který se projevuje v několika rovinách – v religiozní, sociální neboli společenské rovině, v politické rovině a v rovině tradičních hodnot. Na obranu Dostojevského dodejme, že jeho názory a postoje vycházely z vlastních zkušeností, které nereflektovaly jen krátkodobou cestu, nýbrž čtyřletý pobyt v západních zemích.

62 *Deník spisovatele* za červen roku 1876, kapitola II, část I.

63 Dostojevskij uvádí: „Они видят в нас скорее варваров, шатающихся по Европе и радующихся, что что-нибудь и где-нибудь можно разрушить, — разрушить лишь для разрушения, для удовольствия лишь поглядеть, как всё это развалится, подобно орде дикарей, подобно гуннам, готовым пахлыпуть на древний Рим и разрушить святыню, даже без всякого понятия о том, какую драгоценность они истребляют.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май–октябрь*. Ленинград 1981, s. 38.

64 Slovy F. M. Dostojevského: „Недаром сказал Аполлон Григорьев, тоже говоривший иногда довольно чуткие вещи, что «если б Белинский прожил долее, то наверно бы примкнул к славянофилам». В этой фразе была мысль.“ Тамтѣз, s. 42.

Dostojevského názory a postoje k západní civilizaci oslovují čtenáře i v dnešní době. V roce 2010 byl na Slovensku publikován výběr Dostojevského statí *Rusko a Európa* s podtitulem *Z Denníku spisovateľa*.⁶⁵ Jedná se o tematický výběr statí z *Deníku spisovateľa* z let 1876 a 1877 pojednávajících o vztahu Ruska a Evropy.⁶⁶ Dodejme, že v českém prostředí podobný tematicky zaměřený výběr z *Deníku spisovateľa* zatím bohužel nevznikl.

Bibliografie

- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. Bratislava 2010.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. 2. vyd. Bratislava 2016.
- KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha 1966.
- KOSTINCOVÁ, J.: *Autoři ruské emigrace a střední Evropa*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno 2015, s. 281–286.
- KOSTŘICA, V.: *Studie z ruské klasické literatury*. Praha 1986.
- Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001.
- PAUČOVÁ, L.: *Hľadanie etického ideálu u Dostojevského*. Rigorózná práca. Nitra 2012.
- POSPÍŠIL, I.: *Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi*. Brno 1992.
- ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва 1956.
- ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий. Дневник писателя за 1876 год. Май–октябрь*. Ленинград 1981.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Игрок*. Ленинград 1973.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1973.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь–апрель*. Ленинград 1981.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май–октябрь*. Ленинград 1981.

65 Výbor byl natolik populární, že vyšel ve dvou vydáních: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. 1. vyd. Bratislava 2010; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. 2. vyd. Bratislava 2016.

66 Výbor obsahuje celkem 27 statí, počínaje statí *O tom, že všetci sme dobrí ľudia. Podobnosť ruskej spoločnosti s maršalom Mac Mahonom* a konče statí s názvem *Nie vždy je vojna bič, niekedy je to aj spása*.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь–август.* Ленинград 1983.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859.* Ленинград 1985.

СУСЛОВА, А. П.: *Годы близости с Достоевским. Дневник — Повесть — Письма.* Москва 1991.

PaedDr. Lenka Odehnalová (* 1986) zpracovává disertační práci pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., na téma *Filiace Deníku spisovatele v tvorbě F. M. Dostojevského a jeho žánrové metamorfózy v ruské literatuře počátku 20. století*. Ve svém výzkumu se zaměřuje na ruskou literaturu 19. století, především na osobnost a tvorbu F. M. Dostojevského a žánr deníku ve slovanských literaturách. E-mail: lenka.paucova@mail.muni.cz.

SOUDNÍ PROCES NIKOLAJE NIKOLAJEVIČE RYŽKOVA A JEHO ODRAZ V DOBOVÉM TISKU

Isabela Vaverková

The Trial of Nikolay Nikolayevich Ryzhkov and Its Reflection in the Press of the Period

The text focuses on Russian Orthodox priest Nikolay Nikolayevich Ryzhkov, who was appointed to work in Czech Orthodox churches at the beginning of the 20th century. During that period, many people in the Czech lands converted to Orthodoxy and Ryzhkov was one of the leading organizers of Orthodox life. His activities were cruelly punished when he was accused of plotting against Austria, and he was found guilty of Panslavic propaganda amongst Czechs by a court in Vienna. He was also accused of organizing and inciting steps leading to intervening with the unity and security of the Austrian-Hungarian Empire. The aim of the text is to introduce the circumstances of the trial and to analyse the press of the period and its reaction to the arrest and the process. The article is based on the following journals: *Čas* (*Time*), *Čech* (*Czech*), *Moravská orlice* (*Moravian Eagle*), *Národní listy* (*National Papers*) and *Venkov* (*Countryside*) issued between 1914 and 1930 and Josef Holeček's article *Ještě jeden válečný mučedník* (*One More War Martyr*).

Key words: trial; Nikolai Ryzhkov; priest; Austria-Hungary; press

V PRŮBĚHU 19. století docházelo ke zvýšenému zájmu o pravoslavné křesťanství, což bylo zapříčiněno především slíci myšlenkou slovanské vzájemnosti.¹ Jedním z prvních impulzů obnovy pravoslaví u nás bylo zorganizování pravoslavné liturgie srbským knězem v Praze roku 1848 v době konání Slovanského sjezdu.² Díky tomu se o pravoslaví začali zajímat někteří z řad českých intelektuálů, např. Karel Sladkovský.³ I přesto nedocházelo k výraznějšímu nárůstu počtu pravoslavných věřících pod rakouskou vládou ani v pozdější době. Statistiky z roku 1910 hovoří o 1063⁴ osobách hlásících se k pravoslavné víře. Pravoslavní věřící žili roztroušeni napříč územími a jejich počty nebyly vysoké, z těchto důvodů nebylo pravoslaví v českých zemích nijak organizováno.

Během 19. století spadaly skupiny pravoslavných Čechů pod jurisdikci tzv. rakouské církve s centrem v Srbsku, již konstantinopolský patriarchát uznával za autokefální a příslušnou pro celé rakouské území. Pražská církevní obec byla součástí vídeňské pravoslavné obce u sv. Sávy, která podléhala pravoslavnému biskupu zadarskému, a tím i metropolitovi černovickému jako vrchní hlavě této církve.⁵ Ruští duchovní, kteří působili při ruském velvyslanectví ve Vídni, mohli sloužit jen chrámové bohoslužby, ostatní mše spadaly do kompetence srbských duchovních či jejich zástupců.⁶ V té době se v západočeských lázeňských městech začaly budovat pravoslavné chrámy – chrám svatě kněžny Olgy ve Františkových Lázních, chrám svatých apoštolů Petra a Pavla v Karlových Varech a chrám svatého Vladimíra v Mariánských Lázních. V Praze se bohoslužby konaly v chrámu svatého Mikuláše na Staroměstském náměstí, jež vlastnila pražská obec a pronajímala jej pravoslavným. Zde také začal roku 1901 působit ruský duchovní Nikolaj Nikolajevič Ryžkov.

Nikolaj Ryžkov se narodil 26. září 1868 v Borisovce v Grajvoronském újezdu v tehdejší Kurské gubernii do rodiny pravoslavného kněze. Absolvoval duchovní seminář v Kursku, roku 1892 úspěšně dokončil studium na duchovní akademii v Kyjevě s akademickým titulem kandidáta teologie. Tři roky pracoval ve správě petrohradské synodální tiskárny,

1 VOJTÍŠEK, Z.: *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha 2004, s. 29.

2 VOPATRNÝ, G. – HOFFMAN, P. L.: *Dědictví otců: osudy svatě pravoslavné víry na území bývalého Československa*. Praha 1999, s. 79.

3 Karel Sladkovský (1823–1880) byl český novinář a politik.

4 MÜLLER, V.: *Náboženské poměry v československé republice*. Praha 1925, s. 84.

5 Srov. LUPTÁKOVÁ, M. – CHRÁST O. – KARPOV, I. (eds): *Pravoslavné Česko. Červený Kostelec 2016*, s. 14–15. CINEK, F.: *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*. Olomouc 1926, s. 221–222. MAREK, P.: *K počátkům pravoslavné církve v českých zemích*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds): *Andros probabilis: sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám*. Brno 2005, s. 287. MÜLLER, V.: *Náboženské poměry v československé republice*. Praha 1925, s. 81.

6 KRYŠTOF: *Pravoslavná Praha: průvodce pravoslavnými chrámy v Praze a mapová příloha*. Athény 2010, s. 62.

kde měl na starosti vydávání bohoslužebných knih, načež byl roku 1895 jmenován žalmistou pro vídeňský pravoslavný chrám. O dva roky později se stal úředníkem ruského konzulátu ve Vídni. V tomtéž roce začal studovat na Filozofické fakultě na Vídeňské univerzitě, své studium na katedře slavistiky úspěšně absolvoval v roce 1901. Téhož roku byl vysvěcen na kněze a petrohradský metropolita jej ustanovil představeným pravoslavných chrámů v Praze a Karlových Varech. Protojerejem⁷ byl jmenován roku 1907.

Jak bylo zmíněno výše, k velkému počtu konverzí k pravoslaví nedocházelo, i přesto vznikla počátkem 20. století malá pravoslavná komunita.⁸ Když státní úřady nepovolily zřídit v Praze pravoslavnou církevní obec, byl náhradou roku 1903 ustaven spolek Pravoslavná beseda, jenž se stal základem oživení pravoslavného života v Praze. Úkolem spolku byla propagace a šíření pravoslaví mezi Čechy, spolek se opíral o pomoc ruské pravoslavné církve. Ryžkov se stal předsedou Pravoslavné besedy v roce 1909 a v této funkci setrval až do roku 1912. Protojerej Ryžkov začal uvažovat také o zřízení kostela na Olšanských hřbitovech. Tento nápad se dočkal realizace až po první světové válce, chrám Zesnutí přesvaté Bohorodice byl vysvěcen roku 1925. Na Olšanských hřbitovech byla však už roku 1905 zásluhou Ryžkova vyčleněna část pro pravoslavné Pražany.⁹

Protojerej Nikolaj se snažil prostřednictvím svých styků a vydavatelské činnosti seznámit Čechy s pravoslavím, ruskou kulturou, dějinami a díly ruských autorů. Domáhal se povolení českého jazyka pro bohoslužby, vyučoval náboženství českým jazykem, vydával český pravoslavný katechismus a po tři roky české pravoslavné kalendáře. Za jeho působení vzrůstal počet pravoslavných věřících, což vyvolávalo v očích rakouských úřadů obavy z rozšíření panslavistických idejí, vnímaných jako nebezpečí pro Rakousko-Uhersko. Tyto ideje se prolínají celým soudním procesem Nikolaje Ryžkova, jenž byl započat na začátku první světové války.

Nejdříve byl 7. srpna 1914 zatčen a dopraven do vojenské věznice v Karlových Varech. Druhého dne byl spolu s diákonem Solovjevem a žalmistou Brjanským převezen do Chebu. V Chebu byl vězněn do února 1915, odtud byl převezen do Weidhofenu v Dolních Rakousích. 12. srpna 1915 se konal přesun na zámek Korstein a 18. září 1915 k vojenskému soudu ve Vídni. Obviněn byl pro styky se slovanskými spolky v Petrohradě, s novinami a osobami nebezpečnými pro Rakousko, např. se spolkem Русское зерно. Vyšetřování trvalo osm měsíců a mělo být ukončeno pro nedostatek důkazů.¹⁰

7 Kněžský titul, který bývá udělován jako pocta v pravoslavné církvi.

8 NEŠPOR, Z. R. – VOJTÍŠEK, Z.: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*. Praha 2015, s. 18.

9 Srov. NEŠPOR, Z. R. – VOJTÍŠEK, Z.: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*. Praha 2015, s. 72. GAGEN, S. J. – HAŠKOVÁ, D. – HAUSER, J. et al.: *Zkušenost exilu: katalog výstavy Osudy exulantů z území bývalého Ruského impéria v meziválečném Československu: 16. 6. – 29. 10. 2017, Letohrádek Hvězda*. Praha 2017, s. 51.

10 GRIGORIČ, V.: *Pravoslavná Církev ve státě Československém: historicko-kanonické pojednání o Pravoslavné Církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jakož i na Slovensku a Podkarpatské Rusi v přítomné době*,

V říjnu 1916 byl proces obnoven a žalobu převzal nadporučík auditor Pavel Koretz. Znovu bylo provedeno detailní vyšetřování, přičemž byla na Ryžkova uvalena nová žaloba, týkající se mj. uvedení kultu Mistra Jana Husa do pravoslavné bohoslužby. Proces byl projednáván před zeměbranceckým divizním soudem ve Vídni 19. dubna 1917. Žaloba obsahovala 387 stran textu a vedla 22 svědků. Ryžkov vedl ze své strany 25 svědků.¹¹ Konečně 7. května 1917 byl vynesen rozsudek. Otec Nikolaj byl obviněn z aktivní účasti v panslavistické propagandě a v českém rusofilském hnutí, jmenovitě v Praze a Karlových Varech, organizování a budování vztahů mezi danou zemí a nepřátelskou zemí (Ruskem) a příznávanou spoluprací s osobami a spolky sledujícími cíl zničit jednotný státní svaz a odtrhnout území osídlené Slovy od Rakousko-uherské monarchie. Dále byl označen jako organizátor, podněcovatel a spiklenec, který svou bezprostřední činností podnikl kroky namířené k odtržení některých částí od jednotného státního svazku a zemských hranic Rakouska-Uherska či k přivolání nebo zvětšení nebezpečí zvenčí, ze vzpoury nebo občanské války uvnitř státu.¹²

Vyneseným rozsudkem byl Nikolaj Nikolajevič odsouzen k trestu smrti oběšením. K popravě nakonec nedošlo na zákrok španělského vyslance a ruské prozatímní vlády, která propustila na svobodu uniatského metropolitu Andrzeje Szeptyckého výměnou za Ryžkova. Výsledkem několikaletého psychického i fyzického mučení byla Ryžkovova předčasná smrt, krátce po propuštění, roku 1920.

Reakce v tisku

Následující část studie bude věnována analýze vybraného dobového tisku a jeho reakci na Ryžkovovo zatčení a soudní proces. Pro naše potřeby se zaměřujeme na periodika Čech, Čas, Moravská Orlice, Venkov, Národní listy v období let 1914–1930 a stat Josefa Holečka *Jestě jeden válečný mučedník*, která byla zveřejněna roku 1923 v Ročence československé republiky.

Týdeník Čech se o procesu protojereje Ryžkova zmínil až v době jeho propuštění, a to v souvislosti s výměnou za uniatského kněze Szeptyckého. V článku uváděl, že byl „Szeptycký vyměněn za pravoslavného faráře Ryžkova a žurnalistu Janiševského, kteří byli odsouzeni komiti, jimž však císař udělil milost.“¹³

Časopis Čas uveřejnil informace o zatčení Ryžkova 9. srpna 1914: „Ruský kněz Ryžkov z Prahy zatčen v Karlových Varech. Z Karlových Varů se sděluje, že zatčen byl

s připojením některých dat o Pravoslaví v dějinách národa československého a karpatoruského. Praha 1928, s. 170.

11 Tamtéž, s. 170.

12 Slovanská knihovna v Praze (SLK). Fond speciálních sbírek Slovanské knihovny. Ryžkov, Nikolaj Nikolajevič, protojerej – materiály z osobní pozůstatosti (T-RYŽ-8). Doklady – Обвинительный акт против Николая Рыжкова в преступлении в государственной измене, s. 1–2, 103–104.

13 Čech. Politický týdeník katolický, 1918, roč. 43, č. 213.

tam ruský kněz Mikuláš Ryžkov, jenž dlí v lázeňském období pravidelně při tamním chrámu pravoslavném. Nalezeno bylo u něho 5 000 rublů v hotovosti.¹⁴

Téměř totožný titulek se objevil na stránkách deníku Moravská orlice: „Ruský arcikněz Ryžkov z Prahy zatčen v Karlových Varech. Z Karlových Varů se sděluje, že zatčen byl tam ruský arcikněz Mikuláš Ryžkov, jenž dlí v lázeňském období pravidelně při tamním chrámu pravoslavném. Nalezeno bylo u něho 5 000 rublů na hotovosti.“¹⁵

Deník Venkov, orgán české strany agrární, informoval 9. srpna 1914 stejným způsobem jako výše uvedená periodika Čas a Moravská orlice a to, že „Z Karlových Varů se sděluje, že zatčen tam byl ruský arcikněz Mikuláš Ryžkov, jenž dlí v lázeňském období pravidelně při tamním chrámu pravoslavném. Nalezeno bylo u něho 5000 rublů na hotovosti.“¹⁶ O několik dnů později navázal zprávou: „Zatčení ruského protojereje v Karlových Varech. Protojerej pravoslavného chrámu v Praze a v Karlových Varech, Mikuláš Ryžkov, zatčen byl, jsme již sdělili, 7. srpna a 8. srpna dopraven byl ještě s jinými ruskými poddanými za vojenské asistence do pevnosti v Terezíně.“¹⁷

Roku 1930 Venkov otiskl fejeton s názvem Památce N. N. Ryžkova, „kněze, jež rakouský vojenský soud odsoudil k smrti za to, že druhého dne po vypovězení války měl odvahu vykonati v Karlových Varech modlitbu za vítězství ruských zbraní. Exekuci unikl Ryžkov jen na energický zákrok španělského krále [...]“¹⁸ Fejeton se krátce zabývá Ryžkovovým životem a činností v Čechách, jeho prací „konzula“, jenž pomáhal s různými záležitostmi přijíždějícím Rusům. Ryžkov je zde popisován jako vřelý obhájce ochrany práv slovanských a oficiální zástupce Ruska ovládající umění diplomacie. „Rakouské úřady hleděly přes to na pobyt Ryžkovův v Praze ne příliš přívětivě. Zemřelý arcivévoda František Ferdinand a hr. Aehrenthal, osnovatel anexe Bosny a Hercegoviny, nenáviděli hluboce Ryžkova, prohlašující otevřeně, že jeho přítomnost je Praze nebezpečná pro celistvost monarchie. [...] Vídni nebyla lhostejna ani církevní činnost Ryžkova, kterou získával sympatie pro pravoslaví, v němž byl spatřován trvalý duchovní základ slovanství. Při slovanském sjezdu v Praze r. 1908 sloužil např. Ryžkov panychidu u hrobu Šafaříkova a Kollárova a vítal sjezd svým pastýřským slovem. Takováto propaganda ovšem byla solí v očích rakouským úřadů. [...] Druhý den po vyhlášení války, v den jmenin carevny Marie Feodorovny, sloužil Ryžkov v pravoslavném ruském chrámě v Karlových Varech pro Rusy mši, při níž pronesl modlitbu za pravoslavné vojsko a jeho vítězství. To stačilo, aby byl ihned zatčen a obviněn z velezrady. [...] O zločinech, pro které sedí v žaláři, se Ryžkov dověděl až jednou v r. 1915, kdy mu rakouská justice oznámila, že je vinen vyzvědačstvím, poškozením státní moci a vyzýváním ke vzpouře, pod kteroužto hlavu

14 Čas, 1914, roč. 28, 9. 8. 1914, č. 229.

15 Moravská orlice, 1914, roč. 52, II. 8. 1914, č. 159.

16 Venkov. Orgán české strany agrární, 1914, roč. 9, 9. 8. 1914, č. 190.

17 Venkov. Orgán české strany agrární, 1914, roč. 9, 18. 8. 1914, č. 199.

18 Venkov. Orgán české strany agrární, 1930, roč. 25, 6. 2. 1930, č. 32.

patřilo též utěšování ruských pacientů. [...] Od 19. dubna do 5. května 1917 konal se Ryžkovovův proces. Obžalovaný Rus byl souzen pro zločin velezrady na Rakousko-Uhersku. [...] Namísto eskorty pod šibenicí přišel císařský rozkaz o milosti.¹⁹

Národní listy o Ryžkovově zatčení a procesu informovaly hojně. První zmínka o zatčení pochází z 18. srpna 1914: „Zatčení ruského protojereje z pravoslavného chrámu v Praze a Karlových Varech, Mikoláše Ryžkova, stalo se v Karlových Varech dne 7. srpna a dne 8. srpna byl pravoslavný duchovní ještě s jinými ruskými poddanými za vojenské asistence dopraven do pevnosti v Terezíně. Sděluje se, že prý protojerej v kostele kázal proti Rakousko-Uhersku a také protiněmeckou agitaci provozoval.“²⁰ Roku 1917 otiskly Národní listy titulek s názvem Nemilá vzpomínka: „Loni v srpnu přijelo z Vídně do Prahy několik auditorů, poslaných sbírat materiál proti Václavu Klofáčovi a arcikněži zrušeného ruského chrámu v Praze N. N. Ryžkovu. Výpravu vedli auditori nadporučíci Preminger a dr. Kortz.“²¹ Po protojerejově smrti v článku s názvem „Na paměť N. N. Ryžkova“ jej označily „za horlivého kněze a přítele národa českého, zemřelého před třemi lety následkem útrap v rakouských žalářích“²² a informovaly o konání panychidy. Národní listy opakovaně zmiňovaly konání panychid na počest Ryžkova. „Panychida ze protojereje N. N. Ryžkova koná se v den jeho úmrtí v sobotu o 5. odp. v chrámě sv. Mikuláše.“²³ „Panychida za zemřelého Nikolaje Nikolajeviče Ryžkova v ruském chrámu sv. Mikuláše.“²⁴ „Památky N. N. Ryžkova, ruského kněze a spolutrpitele dra Kramáře, dra Rašina a jiných českých vězňených politiků, jenž zemřel před 10 lety, bude vzpomenuo dnes panichidou v pražském chrámu sv. Mikuláše.“²⁵ Desáté výročí smrti otce Nikolaje připomínaly též Národní listy. „Ve čtvrtek dne 6. února bude tomu 10 let, co v Petrohradě zemřel po útrapách prožitých v rakouských válečných vězeních o. protojerej Nikolaj Ryžkov, představený chrámů v Praze a Karlových Varech. Byl zatčen brzy po vypuknutí války dne 7. srpna 1914 v Karlových Varech, protože tam sloužil bohoslužbu za vítězství ruského vojska. Ale rakouské vojenské soudy našly na něm více vin: panslavistickou a pravoslavnou propagandu mezi Čechy. Následek toho bylo, že o. Ryžkov byl po vězení v Chebu, ve Weidhofenu (Horní Rakousy), v Korsteinu a ve Vídni, kde byl ve vězení sousedem dra Kramáře a red. V. Červinky, odsouzen pro velezradu k smrti provazem. K popravě nakonec nedošlo, protože ‚prozatímní vláda‘ v Rusku propustila na svobodu haličského uniatského metropolitu Šeptyckého a rakouská vláda propustila v červenci r. 1917 o. Ryžkova na svobodu v den, kdy se metropolita Šeptycký octl z Ruska na švédské půdě. Je povinností českého národa vzpomenuo si zvláště v den 10. výročí jeho smrti

19 Tamtéž.

20 Národní listy, 1914, roč. 54, 18. 8. 1914, č. 225.

21 Národní listy, 1917, roč. 57, 19. 10. 1917, č. 187.

22 Národní listy, 1923, roč. 63, 4. 2. 1923, č. 33.

23 Národní listy, 1926, roč. 66, 5. 2. 1926, č. 37.

24 Národní listy, 1927, roč. 67, 5. 2. 1927, č. 35.

25 Národní listy, 1930, roč. 70, 6. 2. 1930, č. 30.

na tohoto upřímného ruského přítele našeho národa, který v rakouských vězeních trpěl s našimi českými bojovníky za samostatnost jako symbol nezištného ruského přátelství k našemu národu.“²⁶ Další článek věnovaný památce N. N. Ryžkova vydaly Národní listy hned o dva dny později: „Spolutrpitel dr. Kramáře, dr. Rašina i jiných českých politických předáků, vězněných ve vídeňské ‚věži smrti‘ ruský kněz N. N. Ryžkov, zemřel právě před 10 lety. [...] Když propukla světová válka, protojerej Ryžkov sloužil slavnou liturgií za vítězství slovanské země. Byl proto zatčen a po tříletém věznění postaven před vojenský soud. Pro velezradu a pobuřování.“²⁷

Za velmi hodnotný pramen týkající se Ryžkovova procesu, který byl uveřejněn v tisku, považují stať Josefa Holečka²⁸ z roku 1923. Tento text je zčásti dialogem mezi jejím samotným autorem, Josefem Holečkem, a kapitánem vojenského soudu Pavlem Kortzem. Holeček v ní obhajuje pravoslavnou víru a hovoří o svých osobních kontaktech s Nikojem Ryžkovem. Z celého autorova svědectví vyplývá Ryžkovova nevina, kterou Kortz nehodlá uznat. Holeček svůj text podrobně datuje.

Autor svou stať začíná datem 23. 10. 1916, kdy jej nevítanou návštěvou poctili političtí vyšetřovatelé. Vyslýchali jej a zabavili mu většinu knih, každou ruskou knihu považovali za velezrádnou. Holeček byl požádán, aby se ještě tentýž večer dostavil k výslechu na policejní ředitelství. „[...] z jiné úřadovny vyšel jistý člen Pravoslavné besedy, smrtelně blbdý. Na otázku, co tu dělá, odpověděl: Byl jsem u výslechu. Nevím, jsem-li ještě živ či mrtev.“²⁹

Ve stěžejní části stati Holeček figuruje jako svědek v záležitosti protojereje Nikolaje Ryžkova. Podle článku vyšetřovatel nevěří tomu, že by se vláda zbytečně obávala pravoslavné propagandy v Čechách a na Moravě, když lidé houfně přestupují k pravoslaví, a když tu působí tak čilý agitátor, jakým je Nikolaj Ryžkov. Na to Holeček reaguje tím, že chápe, že úkolem vyšetřovatele je najít přitěžující materiál proti otci Ryžkovovi, ale informace od něj uvedené narušují obžalobu, kterou má z úřední povinnosti sepsat. Holeček hovoří o Pravoslavné besedě, která je už dlouho ve Vídni označována jako ohnisko ruské pravoslavné propagandy, a pokládá řečnickou otázku, zda je hodno velmoci,

26 Národní listy, 1930, roč. 70, 4. 2. 1930, č. 34.

27 Národní listy, 1930, roč. 70, 6. 2. 1930, č. 36.

28 Josef Holeček (1853–1929) byl významný český spisovatel, překladatel a novinář. Pracoval jako redaktor Národních listů, kde vedl slovanskou rubriku. Radí se k našim nejpřednějším slavjanofilům, je známý také jako rusofil a srbofil. Holeček věřil v sílu slovanské myšlenky a zdůrazňoval ideu slovanské vzájemnosti. Své slovanství soustřeďoval především k síle a moci carského Ruska. Rusko navštívil několikrát a tyto cesty jej inspirovaly k vytvoření prací jako *Rusko-české kapitoly* (1891) a *Zájezd na Rus* (1896). Díla o Holečkově vztahu k Rusku srov. např. CHALUPNÝ, E.: *Dílo Josefa Holečka*. Praha 1926. CHALUPNÝ, E.: *Z národní a slovanské filosofie Josefa Holečka*. Praha 1923. ŠAUR, J.: *K jednomu středoevropskému pojetí Ruska (Josef Holeček)*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno 2015, s. 405–411. KALETA, P.: *Josef Holeček a Rusko*. In: VELKOVÁ J. (ed.): *Vodňany a Vodňansko 5. Vodňany 2002*, s. 131–137.

29 HOLEČEK J.: *Ještě jeden válečný mučedník*. Ročenka Československé republiky 1923, s. 24.

aby v Pravoslavné besedě spatřovala takové nebezpečí. Rusko si Ryžkova v Praze, podle Holečkových slov, vydržovalo, aby nahrazoval ruského konzula. Rakousko totiž nechtělo dovolit, aby byl v Praze zřízen ruský konzulát, který ruská vláda nahradila ruským pravoslavným chrámem, jehož duchovní správce byl podřízen vídeňskému ruskému velvyslanectví. Rakouská vláda dala toto svolení s podmínkou, že správce chrámu nebude činit pravoslavnou propagandu. Tuto podmínku ruští duchovní dodržovali velmi striktně. Dokonce natolik, že Ryžkovův předchůdce, otec Apraksin, každého, kdo jej přišel požádat o poučení o pravoslavné víře, vyháněl v domněni, že byl poslán policíí. Otec Ryžkov od sebe pravoslavné Čechy neodháněl, ale choval se poněkud zdrženlivě, což v některých věřících vyvolalo pocit, že je Ryžkov ve své víře příliš vlažný. Policíí byl označen jako fanatik, který horlivě provozoval propagandu náboženskou, ale také politickou – panslavistickou. Nikolaj Nikolajevič se prý Holečkovi několikrát svěřil, že jej policie sleduje a posílá k němu špehy pod záminkou zájmu o pravoslavnou víru. Holeček se rozpovídal o pravidelných večerích, které Ryžkov u sebe doma pořádal, načež reagoval vyšetřovatel: „O těch večerích také bývá řeč v policejních raportech. Tam se dály panslávské rejdy.“³⁰ V reakci na to Holeček vysvětluje, že během rusko-japonské války zjistil, že Ryžkov se nijak o politiku nezajímal. Odůvodňoval si to tak, že takový názor mohou mít jen Rusové, jelikož se domnívají, že politika státu je spravována carem a jeho vládou a občané se do těchto věcí nemají plést. Starost o Rusko vkládal otec do rukou Boha: „Nestarejte se o Rusko, bůh bdí nad ním a nedá mu zahynouti.“³¹ Holeček to uzavřel slovy, že toto vypovídá o tom, že Ryžkov rozhodně nevedl politickou propagandu. Na svých večerích ani nedovolil, aby se hovořilo o politice, ani v přítomnosti konzula Žukovského. Nebylo to proto, že by svým hostům nedůvěřoval, nezval by někoho, komu by nevěřil, ale politiku nesnášel a nerozuměl jí.

V policejní zprávě bylo uvedeno, že otec Nikolaj zneužíval dokonce i oltář k politickým modlitbám. Holeček na to reagoval: „Domýšlím se, co tím chce policie říci. Každá liturgie u Rusů končí modlitbou za Rusko, cara, careviče a všecken carský lid a chrabré vojninstvo jeho. [...] Aby dán byl poplatek cizímu státu, Ryžkov připojoval modlitbu za císaře Františka Josefa.“³² Ryžkov si prý Holečkovi často stěžoval, že byl na policii citován téměř denně a chovali se k němu velmi drsně. Stejně se prý chovali ke každému Rusovi, který přijel do Prahy a každého podezřívali, že je politickým emigrantem a vypovídali jej z Rakouska.

Ryžkovova spiklenecká činnost byla spatřována také v tom, že jej hojně navštěvovali právě Rusové přijíždějící do Čech. To Holeček vysvětluje tím, že Ryžkov přece zastával práci konzula, dokud nebyl v Praze zřízen ruský konzulát, kam tedy jinam měli Rusové jít, když se u něj museli povinně hlásit. Holečkovi bylo sděleno, že v Ryžkovově záležitosti

30 Tamtéž, s. 27.

31 Tamtéž, s. 27.

32 Tamtéž, s. 29.

jsou vítané jen takové svědecké výpovědi, které by mu přitížily, proto Holeček jako svědek nebude vystupovat před soudem. Pokud by se sám chtěl přihlásit o svědectví, byl by zatčen také. Možnost je tu pouze taková, pokud si jej sám Ryžkov jako svědka vyžádá. Tím končí Holeček část týkající se jeho výslechu.

Další část Holečkovy stati je věnována motivům Ryžkovova zatčení. Ryžkov byl zatčen 8. srpna pod záminkou, že sloužil bohoslužbu za ruské vítězství. Na konci liturgie zpíval modlitbu za cara a ruské vojsko, ale nevynechal ani modlitbu za rakouského císaře. To, co bylo celé roky prováděno bez povšimnutí, bylo po vypuknutí války považováno za velezradu. Obyvatelé Karlových Varů se prý na otce sběhli, bili jej obušky, nadávali mu a plivali mu do tváře. V listopadu byl internován v Chebu. Mezitím dorazily zprávy o jeho zatčení do Petrohradu a způsobily poplach u vlády a svatého Synodu, ti se domáhali kněžovy svobody. Holeček píše, že rakouská vláda jeho přítomnost považovala za nebezpečnou pro zachování celistvosti Rakouska-Uherska, přitom v jeho jednání nic politického nebylo. Každý, kdo s Ryžkovem přicházel do styku, byl vyslýchán a týrán. Zpočátku jej Rakušané využívali jako návnadu k „ulovení“ rusofilů. To vedlo k tomu, že se k otci Nikolaji nikdo zjevně nehlásil.

Ode dne zatčení až do května roku 1915 jej jeho manželka Olga Alexandrovna mohla navštívit pouze jednou. Později byl převezen k soudu do Vídně, kde byli vyšetřováni političtí vězni, mezi nimi Karel Kramář, Alois Rašín a Vincenc Červinka. K tomuto soudu byl 7. ledna 1916 pozván Josef Holeček, aby vydal svědectví v procesu proti Kramářovi. Holečka si vyžádal sám Ryžkov jako svědka, proto figuroval i u tohoto soudu, soudce se jej však zeptal pouze na jeho osobní vztah k pravoslaví a tím jeho výpověď skončila. Pro Ryžkova už byl rozsudek smrti dopředu připraven a Holeček na tom nic změnit nemohl. „Samí Pilátové! Konejšili své svědomí, vytýkající, že vydávají na smrt nevinného výmluvou na vojenskou povinnost!“³³

Ruská vláda, která se dozvěděla o Ryžkovově rozsudku, podnikla kroky k výměně Ryžkova za Szeptyckého v očekávání, že Rakousko bude stejně velkomyslné. I když byl Szeptycký propuštěn, nechtěl se vrátit do vlasti, ale zůstal v Rusku, kde propagoval uniatství. Rakouská vláda se domnívala, že byl znovu zatčen. Na žádost ruského ministra zahraničí Szeptycký konečně opustil Rusko a došlo k výměně za Ryžkova. Autor končí svou stať částí věnovanou Ryžkovově propuštění, kdy se po zotavení znovu navrátil ke své duchovní činnosti, avšak už ne v českých chrámech, ale v Petrohradu, kde působil do své smrti roku 1920. „Památka tohoto mučedníka německé ukrutnosti nikdy nevyumizí, ale i Čechové vždycky ho budou pamětlivi, neboť byl mučen nejen pro svou víru pravoslavnou, nýbrž i pro ně.“³⁴

---

33 Tamtéž, s. 31.

34 Tamtéž, s. 32.

Nikolaj Ryžkov je tragickou personou pravoslavné misie v českém prostředí. V roce 1914 byl obviněn z aktivit vedených proti Rakousku a vídeňský soud jej uznal vinným ve věci panslavistické propagandy mezi Čechy. Dále byl označen jako organizátor a podněcovatel kroků namířených k narušení celistvosti a bezpečí Rakouska-Uherska, za což byl odsouzen k trestu smrti oběšením. Zákrokem španělského vyslance a ruské prozatímní vlády, která propustila na svobodu uniatského metropolitu, k popravě nakonec nedošlo.

Závěr

Zaměřili jsme se na to, jakým způsobem o procesu informoval tehdejší tisk. Předmětem výzkumu byly výtisky periodik Čas, Čech, Moravská orlice, Národní listy a Venkov v letech 1914–1930 a stať *Ještě jeden válečný mučedník*, jejímž autorem byl Josef Holeček. Týdeník Čech se o soudním procesu Nikolaje Ryžkova zmínil až v roce 1918, a to v souvislosti s osvobozením Andrzeje Szeptyckého. Periodika Čas a Moravská orlice uveřejnila v roce 1914 pouze krátkou zmínku týkající se zatčení protojereje Ryžkova, obsah byl v obou případech téměř totožný, o procesu se ani v pozdější době nijak nevyjádřila. Deník Venkov informoval o zatčení Ryžkova několikrát, otištěn byl dokonce fejeton připomínající Ryžkovův život, práci i soudní proces. Národní listy publikovaly články o zatčení Ryžkova opakovaně, v pozdější době uveřejňovaly titulky o konání panychid na protojerejovu počest. Za nejpřímosnější pro náš výzkum považuji z výše uvedených stať Josefa Holečka *Ještě jeden válečný mučedník*, která byla zveřejněna roku 1923 v Ročence československé republiky. Tato stať je věnována Ryžkově činnosti, procesu i Holečkovým názorům na situaci. Autor byl v tomto ohledu plně kompetentní, jelikož byl přímým účastníkem onoho procesu a jedním z vyslychaných svědků. Na základě analýzy jednotlivých článků různých periodik lze říci, že informovanost veřejnosti o zatčení a procesu N. N. Ryžkova byla poměrně dobrá, o což se zasloužil deník Venkov a především Národní listy. V ostatních periodikách se vyskytovaly téměř totožné články spíše jednoduchého informativního charakteru bez podrobnějšího vykreslení situace. Vzhledem k roli, kterou protojerej Ryžkov v českém prostředí sehrával, je však patrné, že vzpomínka na něj byla uchovávána nejen v pravoslavných kruzích, ale i na stránkách tehdejšího tisku dostupného široké veřejnosti.

Bibliografie

- CINEK, F.: *K náboženské otázkce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*. Olomouc 1926.
- GAGEN, S. J. – HAŠKOVÁ, D. – HAUSER, J. (eds): *Zkušenost exilu: katalog výstavy Osudy exulantů z území bývalého Ruského impéria v meziválečném Československu: 16. 6. – 29. 10. 2017, Letohrádek*. Praha 2017.
- GRIGORIČ, V.: *Pravoslavná Církev ve státě Československém: historicko-kanonické pojednání o Pravoslavné Církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jakož i na Slovensku a Podkarpatské Rusi v přítomné době, s připojením některých dat o Pravoslaví v dějinách národa československého a karpatoruského*. Praha 1928.
- CHALUPNÝ, E.: *Dílo Josefa Holečka*. Praha 1926.
- CHALUPNÝ, E.: *Z národní a slovanské filosofie Josefa Holečka*. Praha 1923.
- KALETA, P.: *Josef Holeček a Rusko*. In: VELKOVÁ J. (ed.): *Vodňany a Vodňansko 5. Vodňany 2002*, s. 131–137.
- KRYŠTOF: *Pravoslavná Praha: průvodce pravoslavnými chrámy v Praze a mapová příloha*. Athény 2010.
- LUPTÁKOVÁ, M. – CHRÁSTO. – KARPOV, I. (eds): *Pravoslavné Česko*. Červený Kostelec 2016.
- MAREK, P.: *K počátkům pravoslavné církve v českých zemích*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds): *Andros probabilis: sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám*. Brno, 2005, s. 285–298.
- MÜLLER, V.: *Náboženské poměry v československé republice*. Praha 1925.
- NEŠPOR, Z. R. – VOJTÍŠEK Z.: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*. Praha 2015.
- ŠAUR, J.: *K jednomu střeoevropskému pojetí Ruska (Josef Holeček)*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno 2015, s. 405–411.
- VOJTÍŠEK, Z.: *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha 2004.
- VOPATRNÝ, G. – HOFFMAN P. L.: *Dědictví otců: osudy svaté pravoslavné víry na území bývalého Československa*. Praha 1999.

Prameny

- Slovanská knihovna v Praze (SLK). Fond speciálních sbírek Slovanské knihovny. Ryžkov, Nikolaj Nikolajevič, protojerej – materiály z osobní pozůstalosti (Г-РЫЖ-8). Doklady – Обвинительный акт против Николая Рыжкова в преступлении в государственной измене.

Periodika

- Čas, 1914, roč. 28, 9. 8. 1914, č. 229.
Čech. Politický týdeník katolický, 1918, roč. 43, č. 213.
Moravská orlice, 1914, roč. 52, II. 8. 1914, č. 159.
Národní listy, 1914, roč. 54, 18. 8. 1914, č. 225.
Národní listy, 1917, roč. 57, 19. 10. 1917, č. 187.
Národní listy, 1923, roč. 63, 4. 2. 1923, č. 33.
Národní listy, 1926, roč. 66, 5. 2. 1926, č. 37.
Národní listy, 1927, roč. 67, 5. 2. 1927, č. 35.
Národní listy, 1930, roč. 70, 4. 2. 1930, č. 34.
Národní listy, 1930, roč. 70, 6. 2. 1930, č. 30.
Národní listy, 1930, roč. 70, 6. 2. 1930, č. 36.
Ročenka Československé republiky 1923, s. 24–32.
Venkov. Orgán české strany agrární, 1914, roč. 9, 9. 8. 1914, č. 190.
Venkov. Orgán české strany agrární, 1914, roč. 9, 18. 8. 1914, č. 199.
Venkov. Orgán české strany agrární, 1930, roč. 25, 6. 2. 1930, č. 32.

Mgr. Isabela Vaverková (* 1993) pod vedením Mgr. Josefa Šaura, Ph.D., zpracovává disertační práci na téma *Nikolaj Nikolajevič Ryžkov jako kapitola česko-ruských vztahů*. Ve své odborné činnosti se věnuje zkoumání vývoje pravoslaví v českém prostředí, česko-ruským vztahům v období přelomu 19. a 20. století a působení Nikolaje N. Ryžkova v českém prostředí. E-mail: 413619@mail.muni.cz.

KOMEDIE DENISE IVANOVIČE FONVIZINA VE ZPRACOVÁNÍ ANTONÍNA KURŠE NA PRKNECH DIVADLA BRATŘÍ MRŠTÍKŮ V BRNĚ

Karolína Velšová

Denis Ivanovich Fonvizin's Comedies Adapted by Antonín Kurš for the Mrštík Brothers Theatre in Brno

The aim of the article is to introduce the circumstances related to the staging of *Недоросль* (*The Minor*), a comedy by Denis Ivanovich Fonvizin, or its Czech translation by Antonín Kurš—*Maminčin mazánek* (*Mummy's Darling*), which was performed at the Mrštík Brothers Theatre in Brno from 1959. It was in Brno where this comedy from the era of the Russian Enlightenment was staged until the fall of the Iron Curtain in 1989. This text explains the theatre's motivation to stage the work of a rather unknown classicist playwright. The author of the article tries to capture the principal historical and political moments in the background of a very complicated cultural and theatrical post-war atmosphere. The excursion in the cultural politics of Czechoslovakia pursued from 1948 can help understand Fonvizin's comedy translation and its interpretation, including the author's comments, and it can help define its place in communist-era Czechoslovakia, especially regarding the era of Stalinism in theatres.

Key words: theatre; theatrical revolution; the Theatre Act; Antonín Kurš; Denis Ivanovich Fonvizin; Czechoslovakia; cultural propaganda

Kultura jako nástroj propagandy a politické moci

POÚNOROVÁ přestavba československé společnosti se pochopitelně nemohla vyhnout žádné sféře společenského života. K dosažení cílů nebyly používány jen represe, ale zaváděny byly také tzv. preventivní nástroje, které sloužily jako komunikační kanál a výchovný prostředek komunistické moci. Se změnou politického systému se tak pochopitelně vzápětí začaly měnit funkce kulturních, společenských a zájmových organizací, které se staly systémovým nástrojem, prostřednictvím kterého měla být československá společnost vychovávána, resp. převychovávána.¹ Skrze charakter a výrazové prostředky všech odvětví kulturního života byly tlumočeny zájmy komunistické strany, jejímž primárním cílem bylo nastolit novou, beztřídní společnost, která měla být definitivně zbavena „buržoazních přžitků“.² Byla to právě divadelní scéna, jež byla považována za mocný kulturně-společenský nástroj pro převýchovu občanů. Právě proto i prkna českých divadel již v roce 1945 zachvátila revoluce, jejíž ambice byly naplňovány až do pádu železné opony.³

Pokud bychom měli v hrubých obrysech nastínit situaci československého divadelnictví po roce 1948, musíme se v alespoň v krátkosti zastavit u událostí bezprostředně poválečných, během kterých proběhla tzv. Divadelní revoluce. Ještě na začátku roku 1945 byla divadla (s výjimkou Národního divadla či některých městských divadel) ve vlastnictví soukromého sektoru. Takový majetkoprávní stav trval od roku 1850 a v praxi znamenal, že divadlo mohla provozovat jakákoliv soukromá osoba či společnost, které byla přidělena příslušná podnikatelská licence a jejíž repertoár prošel cenzurním sítím.⁴ Situace se změnila bezprostředně po konci druhé světové války. Již v dubnu 1945 byla (stále ještě v ilegalitě) založena Revolučně odborová rada divadelníků (RORD) v čele s Miroslavem Kouřilem. 11. května vydal vojenský velitel Velké Prahy nařízení, kterým s okamžitou účinností povoloval znovuotevření všech zábavních podniků a divadel, čímž byl definitivně zrušen protektorátní výnos o uzavření divadel.⁵ Den na to seznámila RORD Svaz československého herectva s výsledky své ilegální činnosti a na schůzce byla následně schválena směrnice, jež vedla k přebírání divadel. 13. května podala RORD Ministerstvu školství a osvěty tzv. Memorandum o řešení otázky českého divadelnictví v nové Československé republice, jehož podtitul byl jasným indikátorem smyslu celého

1 JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému*. Praha 2010, s. 52.

2 HALAMOVÁ, V.: *Kultura a propaganda*. Ostrava 2014, s. 21.

3 Nastiňme zde jen skutečnost, že problematika divadelní scény 50. let je dodnes tématem, které nebylo dostatečně prozkoumáno a popsáno. Výběr sekundární literatury je tedy omezený, stále například chybí pátý díl akademických Dějin českého divadla. Vycházíme proto ze základních teoretických pilířů, které se danému tématu věnují.

4 JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému*. Praha 2010, s. 35.

5 ČERNÝ, J.: *Osudy českého divadla po druhé světové válce. Divadlo a společnost 1945–1955*. Praha 2007, s. 19.

dokumentu *Program socializace českého divadelnictví*.⁶ Produkční licence a koncese soukromým osobám a podnikatelům byly zrušeny měsíc po skončení války Ministerstvem školství a osvěty.⁷ V praxi tento výnos znamenal nejen konec kočovných divadelních společností se staletou tradicí, ale také legalizaci odebrání licence takovým personám jako byli například V. Burian či A. Sedláčková.⁸

Hlavními inspirátory a ideology pro změnu divadelního uspořádání byli před druhou světovou válkou E. F. Burian, M. Kouřil a také A. Kurš. Inspirací této trojici byl sovětský Dekret o znárodnění divadel z roku 1919. Burian i Kouřil formulovali myšlenky divadelní přestavby poprvé v roce 1936 a právě v této době již volali po ideologickém přeorganizování divadelních struktur. Jiří Černý přirovnává E. F. Buriana a M. Kouřila k „majitelům klíčů k budoucnosti českého divadla, kteří projevili hluboké pochopení pro komunistickou dialektiku nesvobodné svobody a centralizované decentralizace...“⁹ Československých divadel se tak v červnu 1945 ujala státní moc, a to buď přímo jako tomu bylo například u Národního divadla v Praze anebo nepřímo prostřednictvím regionálních městských úřadů či Revolučně odborových hnutí a Svazu české mládeže.¹⁰

Divadlo – ideologická výchovna široké veřejnosti

Miroslav Kouřil a jeho spolupracovníci byli přesvědčeni o mocném vlivu divadelního umění na společenské vědomí, proto bylo divadlo považováno za ideologickou školu široké veřejnosti. V březnu 1948 vešel v platnost Divadelní zákon č. 32/1948. Jednalo se o vůbec první přijatou poúnorovou legislativní normu,¹¹ což snad jen dokládá, jak důležitým nástrojem se mělo divadlo pro komunistickou moc stát. Divadelní zákon de iure ztvdil již dříve stanovené – reorganizace českého divadelnictví a určení divadla jako národního statku. Vladimír Just poznamenává, že takový strategický koncept poválečného uspořádání československého divadla vedl k nejsilněji ovlivněné organizaci v Sovětském svazu.¹²

6 V roce 1946 byly připravovány materiály, které v této době měly dát vzniknout novému zákonu. Avšak s příchodem Jaroslava Stránského na Ministerstvo školství se situace na krátký moment změnila a proces byl až do března 1948 stornován. Stránský chtěl totiž připravit vlastní osnovu zákona, která by eventuálně počítala s určitou možností provozovat divadlo jako fyzická osoba. Taková tendence samozřejmě okamžitě vzbudila nevoli. KNAPÍK, J.: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha 2004, s. 40–41.

7 Tamtéž, s. 19.

8 ČERNÝ, J.: *Osudy českého divadla po druhé světové válce. Divadlo a společnost 1945–1955*. Praha 2007, s. 20.

9 Tamtéž, s. 16.

10 JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému*. Praha 2010, s. 19–20.

11 KNAPÍK, J.: *Divadelní zákon*. In: KNAPÍK, J., FRANC, M.: Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967. Praha 2011, s. 258.

12 Tamtéž, s. 21.

Nástrojem přebírání totalitní moci Klementa Gottwalda byly akční výbory, které prováděly tzv. čistky ve všech sférách, kulturu a divadlo nevyjímaje. Nadřízeným orgánem byl pak Ústřední akční výbor národní fronty, v jehož předsednictvu neseděl nikdo jiný než E. F. Burian, M. Kouřil a mnozí další. Podle Vladimíra Justa bylo v první vlně těchto čistek distancováno od umělecké práce nebo jinak perzekvováno nejméně 400 divadelníků, popřípadě filmařů.¹³ Správa českého divadla byla svěřena Ministerstvu školství, věd a umění; ideologický dozorem bylo pověřeno ministerstvo informací a osvěty. Zároveň byly při MŠVU a MIO zřízeny dva poradenské orgány pro věci divadelní, a to sice Divadelní a dramaturgická rada a Divadelně propagační komise,¹⁴ které měly na starost kádrovou politiku v divadelním prostředí.¹⁵

Ministrem školství byl znovu Zdeněk Nejedlý, jehož koncepce stanovila umění primárně výchovnou funkci a aby byla kultura schopna tuto funkci naplňovat, musela být vysoce ideová, avšak zároveň srozumitelná pro každého. Právě divadelní kultura byla čelními komunistickými funkcionáři definována jako jedna z neefektivnějších cest pro splnění vytyčených cílů. Zdeněk Nejedlý v projevu na Sjezdu národní kultury mluvil o divadle jako o nejsilnějším a nejlivnějším umění vůbec: „Divadlo působí nejen na jednotlivce, ale na velké kolektivy, celou veřejnost a celý národ. [...] Musíme z něho vytvořit školu, výchovnu národa.“¹⁶ Kulturní politika obsažená v hesle „kulturu a umění lidu“ obsahovala zároveň jistý závazek k tomu, že dojde k rozšíření kultury mezi nejširší vrstvy pracujících.¹⁷ Je tak jasné, a Nejedlý se tím nijak netajil, že právě divadelní prostředí mělo být maximálně vytěžováno pro naplnění definované kulturní koncepce. Od 50. let se v divadelních strukturách de facto nezměnilo nic, rozhodování o existenci souborů a o správnosti repertoáru bylo plně v rukou provozovatelských orgánů, nikoliv divadelníků samotných.¹⁸ K žádné výrazné změně nedošlo ani po roce 1957, kdy byla provedena právní úprava zákona z roku 1948. Podle této právní normy mělo divadlo vést k výchově nového socialistického člověka, což odpovídalo společensko-kulturní situaci v zemi, která, ačkoliv procházela destalinizací, neodbočila ze směru propagandistické funkce kultury.

Vůbec poprvé se tak česká divadelní společnost ocitla systémově závislá na státním, mocenském a ideologickém aparátu. Více než čtyři desetiletí byl divadelní svět postaven tváří tvář skutečnosti, že pro zachování své existence, musí být politicky poplatný státnímu zřízení, tzn. názorově se podřizovat a stát se ideologickým vazalem systému.

13 JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému*. Praha 2010, s. 55.

14 Tento sbor divadelníků byl volen na tříleté funkční období a členství v radě bylo honorováno.

15 „Divadelní a dramatická rada například přezkoumávala způsobilost uměleckých a vedoucích pracovníků v divadlech, ve skutečnosti však přeobsazovala podle stranické příslušnosti vedoucího místa scén.“ KNAPÍK, J.: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha 2004, s. 53.

16 Cit. dle JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému*. Praha 2010, s. 55.

17 KNAPÍK, J.: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha 2004, s. 53–54.

18 JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému*. Praha 2010, s. 57.

Repertoár českých divadel po roce 1945

Součástí repertoárů českých divadel se po tzv. divadelní revoluci v roce 1945 staly především sovětské divadelní hry, které by se v prvorepublikových časech na prknech tužemských divadel objevily jen stěží.¹⁹ Just popisuje požadavky, které byly na českou dramaturgii kladeny tak, že bylo nezbytné posílit slovanský repertoár a zvýšit zastoupení nové domácí tvorby.²⁰ Na bratislavské konferenci v roce 1949 předložil předseda dramaturgického odboru Ota Ornest referát, který pojednával o nutném výběru divadelních her a o skladbě repertoáru. Přednesené resumé pak doporučovalo důslednou aplikaci pětiletého plánu na divadelní jeviště.²¹ O skladbě repertoáru státním aparátem uznaných her se zde mluvilo následovně: „Sovětské hry, hry lidových demokracií a původní tvorby by měly tvořit zhruba tři čtvrtiny celkového repertoáru každé sezóny, zbývající čtvrtinu by pak měla vyplnit světová klasická tvorba [...] Sίto, jímž však prosíváme dramaturgii západní, musí však být velmi husté.“²²

Kdo je Antonín Kurš?

Jako červená nit se předválečným, ale zejména poválečným divadelním uspořádáním line jméno Antonína Kurše – podle slov Vladimíra Justa – jednoho z nejagilnějších divadelních revolucionářů vůbec.²³ Ačkoliv Kuršovo jméno stojí poněkud ve stínu M. Kouřila či E. F. Buriana, byl to právě on, kdo se stal jedním z předních poválečných divadelních revolucionářů, a právě Kurš bezprostředně po druhé světové válce pomohl definovat směr českého divadelnictví.

Antonín Kurš se narodil v roce 1901. Po obecné a měšťanské škole směřovala jeho životní cesta na pražský učitelský ústav. V pedagogickém vzdělání pokračoval a od roku 1921, kdy se aktivně věnoval učitelské praxi. Současně s pedagogickou činností se Kurš angažoval také v oblasti divadelní vědy, sám byl členem nejednoho ochotnického sboru a současně s tím projevoval zájem o společensko-politickou situaci v tehdejší Československu. Ještě v první polovině 20. let vstoupil do skupiny Socialistické sdružení, které

19 ČERNÝ, J.: *Osudy českého divadla po druhé světové válce. Divadlo a společnost 1945–1955*. s. 27.

20 JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*. Praha 2010, s. 58.

21 Komunisté také do divadla promítli vizi centrálně řízeného hospodářství, Miroslav Kouřil dokonce prosadil regionální plánování divadelní dramaturgie podle lokálního výrobního odvětví. Náměty divadelních představení stanovila DDR a dramaturg divadla měl následně za cíl vyhledat „historicky pravdivou skutečnost at už z doby současné, nebo historické ve svém kraji.“ Cit. dle JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému: příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*. Praha 2010, s. 60.

22 Cit. dle JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému: příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*. Praha 2010, s. 59.

23 JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému: příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*. Praha 2010, s. 42.

sám definoval „jako hnutí socialistického učitelstva.“²⁴ Zde se seznámil se Zdeňkem Nejedlým, který skupinu vedl.²⁵

Nesmíme zapomínat, že na konci 20. let již v Československu existoval Svaz dělnických divadelních ochotníků československých (DDOČ), který byl tuzemskou variantou ochotnického agitačního divadla, takového, které bylo běžné právě v SSSR. František Kubr, český divadelník a organizátor dělnického ochotnického divadla ve 20. a 30. letech, definoval ve svých vzpomínkách nutnost vzniku DDOČ následovně: „[...] z těchto důvodů vzrostl těž význam dělnického divadla. Divadlo jako prostředek agitace, propagandy a třídní výchovy se musí stát v rukou proletariátu bojujícího o mocnou zbraň...“²⁶ V únoru 1929 došlo ke zvolení Klementa Gottwalda generálním tajemníkem komunistické strany, která se pod jeho vedením přihlásila k sovětskému bolševismu. V září 1929 se konal sjezd DDOČ, který právě reagoval na revoluční situaci uvnitř komunistické strany a který mimo jiné silně názorově ovlivnil Antonína Kurše.²⁷ Divadelní síť podle závěrů sjezdu měla být formována tak, aby dokázala plnit požadavky komunistické strany, jež chtěla divadlo použít jako výchovný a propagandistický komunikátor s širokou veřejností.²⁸ Právě tyto události formovaly nejen mladého Kurše, ale staly se základními stavebními kameny pro divadelní reformu, která nastala bezprostředně po konci druhé světové války. O rok později, tedy v roce 1930, nastoupil Antonín Kurš na Pražskou konzervatoř a zároveň se stal členem DDOČ, ve kterém aktivně působil. V roce 1932 vstoupil do KSČ a v roce následujícím byl jménem DDOČ vybrán jako zástupce československého uskupení dělnických divadel v Mezinárodním svazu revolučních divadel v Moskvě.²⁹ V Sovětském svazu se Kurš školil v technikách socialistického divadla. Vendula Kacetlová pro účely diplomové práce shromáždila široké množství dosud nezveřejněných archivních materiálů z Kuršovy pozůstalosti a popsala Kuršův vztah k divadlu po návratu ze SSSR následovně: „Divadlo v jeho pojetí má reflektovat novou společenskou realitu, blížit se k ní a velebit ji. Divadlo je pro něj nástrojem, skrze nějž se má realizovat konkrétní politický záměr [...] Ideologie Sovětského svazu má být bez zbytečných pochybností přejata a nadiktována společnosti skrze divadelní inscenace...“³⁰ Začátek druhé světové války však na nějakou dobu zastavil připravovaný proces, zatímco E. F. Burian byl

24 KACETLOVÁ, V.: *Antonín Kurš: (ne)všední život*. Brno 2019, s. 30.

25 Na margo věci jen zmiňme, že tato známost sehrála především v poválečném životě Antonína Kurše významnou roli.

26 KUBR, F.: *O divadlo života*. Praha 1959, s. 117.

27 Julius Fučík psal o tomto zářijovém sjezdu jako o „důležité složce boje za svobodu proletariátu i v oblasti kulturní.“ Cit. dle KACETLOVÁ, V.: *Antonín Kurš: (ne)všední život*. Brno 2019, s. 40–41.

28 Blíže se Kuršově vztahu ke komunistické straně věnuje Vendula Kacetlová v diplomové práci *Antonín Kurš (ne)všední život*, ve které se opírá o široké spektrum materiálů nejen oficiální povahy. Vychází zde nejen z oficiálních pramenů, ale především ze soukromých dopisů Kurše. KACETLOVÁ, V.: *Antonín Kurš: (ne)všední život*. Diplomová práce. Brno 2019, s. 38–41.

29 Tamtéž, s. 44.

30 Tamtéž, s. 85–86.

poslán do koncentračního tábora, A. Kurš společně s M. Kouřilem v tichosti a ilegálně připravovali poválečný plán reorganizace českého divadelnictví.

Již v květnu 1945 začaly vznikat nové divadelní soubory. Antonín Kurš neváhal, a ještě v průběhu květnového povstání založil Divadlo 5. května, pro tyto účely obsadil budovu pražského Neues Deutches Theater. Cílem divadelní skupiny okolo A. Kurše bylo založit revoluční socialisticky orientované divadlo lidu.³¹ Kuršovou vizí bylo vytvoření takového divadla, které by směle konkurovalo jiným velkým pražským scénám. Na začátku června v interview pro Mladou frontu popisoval své cíle následovně: „Chceme se opírat o nejlepší vrstvy v ČSSR, přimknut se k SSSR, bez výhrad. Chceme ukazovat na to, že u nás vždycky byla vůle, aby vláda byla vládou lidovou [...] Pro nás v duchu vládního programu je dělnická třída, pracující venkov a pracující inteligence oporou a kritériem naší práce...“³² Kurš v Divadle 5. květnarazil politiku, kterou již v době předválečné hlásal právě E. F. Burian, tedy konglomerát sociální ideje, která by splňovala nároky na přilákání co největšího počtu diváků a pohled ryze komunistický, který prosazoval centrálně plánovanou dramaturgii pro jednotlivá divadla, což mělo umožňovat nejen snadnější propagandu, ale také kontrolu nad jednotlivými divadelními soubory. To, že tato politika nebyla zcela úspěšná, se ukázalo velmi záhy.³³ Pro naplnění svých cílů okamžitě po získání funkce šéfa činohry angažoval Kurš velký počet herců, který se však záhy ukázal jako nadbytečný, čehož následkem byla absolutní nevytíženost hereckého souboru a následně neklid a nepokoje uvnitř kolektivu.

Byl to právě Antonín Kurš, kdo se zároveň s činností v Divadle 5. května od roku 1945 ve spolupráci s M. Kouřilem věnoval přípravě Divadelního zákona, který vešel v platnost po únorovém převratu. Sám Antonín Kurš popisoval svou poválečnou kariéru jako „boj o divadelní zákon, kterého jsem se vlastně zúčastnil již ilegálně za Protektorátu na poradách se soudruhy M. Kouřilem a O. Kozákem. Za divadelní zákon a novou pokrokovou organizaci československého divadelnictví bojoval jsem až do jejich uskutečnění.“³⁴

Kacetlová se také zmiňuje o Kuršově údajném aktivním členství v divadelní komisi při Kulturním a propagačním oddělení ÚV KSČ, ovšem sama z prozkoumaného pramenného materiálu tuto zastávku v Kuršově životě nepotvrzuje.³⁵ Prokazatelně však bylo Kuršovým úkolem zajistit řádný propagandistický dohled v Divadle 5. května. Projekt lidového divadla pod vedením Antonína Kurše však dopadl nevalně a Kuršova

31 ČERNÝ, J.: *Osudy českého divadla po druhé světové válce. Divadlo a společnost 1945–1955*. Praha 2007, s. 43.

32 Cit. dle: OTČENÁŠEK Š.: *Činohra 5. května*. In: HÁJEK, J. – JANÁČKOVÁ, O. – JUST, V. a kol.: *Divadlo nové doby*. Praha 1990, s. 36–37.

33 Pro naplnění svých cílů okamžitě po získání funkce šéfa činohry angažoval velký počet herců, který se však záhy ukázal jako nadbytečný, čehož následkem byla absolutní nevytíženost hereckého souboru a následně neklid a nepokoje uvnitř kolektivu. To byl mimo jiné důvod jeho odchodu z Divadla 5. května.

34 Cit. dle: KACETLOVÁ, V.: *Antonín Kurš: (ne)všední život*. Brno 2019, s. 61.

35 KACETLOVÁ, V.: *Antonín Kurš: (ne)všední život*. Brno 2019, s. 68.

politicko-divadelní cesta směřovala do Armádního Uměleckého souboru Víta Nejedlého, dále do Divadla města Žižkova, po únorovém převratu na krátký čas Kurš zakotvil také ve Státním divadle v Ostravě, kde jako šéf činohry dohlížel mezi lety 1948–1952 na dodržení pětiletého dramaturgického plánu.³⁶ Nahlédneme-li do repertoáru těchto divadel, zjistíme, že Kuršova dramaturgická politika byla naprosto přímočará a spočívala v maximálním omezení západní klasiky a téměř výhradním směřování ke slovanské, zejména sovětské dramatické tvorbě.³⁷ Důkazem toho, že se Kuršovo sociálně-politické divadelní směřování míjelo s uměleckým vkusem diváka, je fakt, že v sezóně roku 1950 byla návštěvnost ostravského scény tak nízká, že Státní divadlo v Ostravě téměř zbankrotovalo.³⁸

Nakonec se Antonín Kurš usadil v brněnském prostředí, kde zprvu vyučoval na herecké a režijní katedře JAMU (1952–1960) a později se stal děkanem fakulty (údajně z iniciativy Z. Nejedlého).³⁹ Dále působil jako stálý hostující smluvní režisér v Mahenově činohře Státního divadla (1952–1954), a posléze se stal šéfreditelem Divadla bratří Mrštíků (1957–1960).⁴⁰

Divadlo bratří Mrštíků

Novou nadějí pramenící z konce války pochopitelně pocítovali také brněnští divadelníci – absolventi konzervatoře, kteří v květnových dnech založili druhou brněnskou činoherní scénu s názvem Svobodné divadlo. Euforie z příchodu nové doby a zároveň trauma z válečného útisku však přehlušily programové směřování, které se minimálně v prvních dvou sezónách ukázalo být spíše nahodilé nežli jasně směřující. Zdeněk Srna popisuje v publikaci *Půlstoletí městského divadla v Brně* repertoární zaměření Svobodného divadla jako příklon k prověřené světové literatuře a k české tvorbě zejména 20. století.⁴¹

Po vydání Divadelního zákona a reorganizaci českého divadelnictví byla nejčastěji zřizována Městská oblastní divadla, popřípadě krajská oblastní divadla, která měla v nejedlovské koncepci prostřednictvím divadelní kultury šířit ústřední socialistické myšlenky v daném regionu. Zvláštní důraz pak byl kladen na zkulturnění venkova.⁴² Této reorganizaci se nevyhnulo ani Svobodné divadlo, které bylo sloučeno se Středomoravským divadlem v Moravské Třebové. Po první sezóně se mu dostalo názvu Městské

36 KNAPÍK, J.: *Antonín Kurš*. In: Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953. Praha 2002, s. 151.

37 ČERNÝ, J.: *Osudy českého divadla po druhé světové válce. Divadlo a společnost 1945–1955*. Praha 2007, s. 318–319.

38 Tamtéž, s. 353.

39 Zde se pokusil zabojovat o osud a existenci brněnské Divadelní fakulty, avšak neúspěšně. SRNA, Z.: *Půlstoletí městského divadla v Brně*. Brno 1946, s. 22.

40 DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Antonín Kurš*. In: DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Postavy brněnského jeviště II*. (1884–1989). Brno 1985–1989, s. 764.

41 SRNA, Z.: *Půlstoletí městského divadla v Brně*. Brno 1946, s. 14.

42 KNAPÍK, J.: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha 2004, s. 53.

oblastní divadlo, v nadcházejícím období Krajské oblastní divadlo.⁴³ V roce 1954 bylo divadlo (naposledy v komunistické éře) přejmenováno na Divadlo bratří Mrštíků, kterým zůstalo až do roku 1996.

Od roku 1957 začal Antonín Kurš působit jako umělecký šéf právě v Divadle bratří Mrštíků. Brněnský kolektiv autorů v encyklopedickém díle *Postavy brněnského jeviště* charakterizoval právě toto období Kuršova života jako prostředí, ve kterém vytvořil „nejvýznamnější inscenace brněnské etapy své tvůrčí dráhy.“⁴⁴

Fonvizin na prknech brněnské činohry

Nebyl to nikdo jiný než Antonín Kurš, kdo představil dílo Denise Ivanoviče Fonvizina – ruského klasicistního dramatika – na jevišti brněnského divadla. Čin to však nebyl ve své době ojedinělý. Připomeňme, že poprvé se Fonvizinovo druhé drama *Недоросль* objevilo v pražském Národním divadle již v roce 1924 v překladu významného českého divadelního kritika a překladatele Vincence Červinky.⁴⁵ Od konce druhé světové války se komedie Denise Ivanoviče hrála například v Městském divadle v Olomouci, Krajském oblastním divadle v Plzni, Severočeském divadle v Liberci či v polovině 80. let na divadelní scéně amatérského jihočeského Divadla III, které s vlastní adaptací hry *Недоросль* vyhrálo cenu diváků na Národní přehlídce ruských a sovětských her ve Svitavách.⁴⁶

Podle dochovaných záznamů přeložil Antonín Kurš Fonvizinovo dílo *Недоросль* již v roce 1954, tedy v době, kdy zakořenil v brněnském prostředí. Jednalo se o jeho vůbec první překlad z ruského jazyka. Pro divadelní nastudování byl však scénář vytěžen až o pět let později, tedy v roce 1959. Divadelní hra (podle Kurše) divákovi představovala „komedii smělého vládce satiry a měla být sehrána tak, aby se stala vášnivým protestem a bojem proti každé brutalitě a tyranství.“⁴⁷ Kurš ve svých poznámkách k překladu také předložil vlastní interpretaci Fonvizinova díla, když tematickou složku hodnotil jako sociálně-politickou a morální a komedii interpretoval jako bojovnou politickou satiru.⁴⁸

Antonín Kurš již na začátku svého překladu zmínil, avšak blíže nespecifikoval, vlastní zásahy do textu. V úvodních poznámkách Kurš předložil úvahu o právu zasahovat do originálu jakéhokoliv uměleckého díla. V tomto prologu snad sám před sebou obhajoval (ne)odpovědné zásahy a úpravy, které v této ruské klasicistní komedii provedl. Paralelně tak svou roli přirovnal k vydání Staškových *Blouznivců našich hor*, které redigoval

43 SRNA, Z.: *Přístolejí městského divadla v Brně*. Brno 1946, s. 18–19.

44 DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Antonín Kurš*. In: DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Postavy brněnského jeviště II*. (1884–1989). Brno 1985–1989, s. 764.

45 ČERVINKA, V.: *Mazánek*. Praha 1923.

46 ČERNÝ, J.: *Divadlo III – Okouzlená divadelnost*. In: CÍSAŘ, J. (ed.): *Divadla svítící do tmy. Nesoustavné nahlédnutí do historie malých neprofesionálních scén 70. let 20. století*. Praha 2006, s. 45–46.

47 KURŠ, A.: *Několik poznámek úvodem*. In: FONVIZIN, D. I.: *Maminčin mazánek*. Praha 1954, s. 102.

48 Tamtéž, s. 92.

Ivan Olbracht. Kurš Olbrachta citoval: „[...] je nejen přípustné, ale i přímo žádoucí upravovat stará i starší díla kulturního dědictví v souladu s vývojem jak estetického cítění, tak samotného jazyka, mají-li nadále být součástí živého písemnictví, nepozbýt pro novodobého čtenáře ani přitažlivosti ani účinku...“⁴⁹ Antonín Kurš tedy velmi obecně zmínil určité zásahy do Fonvizinovy komedie, které sám zdůvodnil potřebností zaktualizovat tematickou složku divadelní hry. Je pochopitelné, že svou formou čistě klasicistní divadelní drama ve Fonvizinově podání nemohlo výrazně rezonovat u tehdejšího českého obecnstva. Ačkoliv Antonín Kurš mluvil především o zkracování,⁵⁰ které by bylo pochopitelné a v divadelní praxi snad i běžné, faktem zůstává, že český překlad stejné komedie pocházející z pera Vincence Červinky⁵¹ byl znatelně kratší než Kuršova o třicet let mladší verze. Jak bude na vybraných příkladech ukázáno níže, Kurš spíše než formální stránku dramatu, podsunul čtenáři či divákovi druhý nebo chceme-li až třetí (od skutečnosti značně posunutý) život Denise Ivanovče Fonvizina – revolucionáře, přítele svobody, jehož přeformulované politicko-společenské kroky a ideály měly být tím, co by případného čtenáře-diváka zaujalo a tzv. vychovávalo.

Kurš interpretoval nejen Fonvizinovy politicko-společenské postoje, ale zároveň také diktoval, jak má být komedie čtena, popřípadě inscenována. Encyklopedické dílo z konce z druhé poloviny 80. let *Postavy brněnského jeviště* charakterizovalo Kuršovu dramatickou tvorbu následovně: „Ústřední myšlenkou jeho rozsáhlého díla programátorského, organizačního, hereckého, režisérského překladatelského, publicistického, teoretického a pedagogického byla myšlenka učinit divadelní umění zbraní v tomto boji [...] Těchto postupů využíval ve svých nejlepších kracích ne k tomu, aby zdůraznil novátorství svých koncepcí v poměru k starému realistickému divadlu, ale především k tomu, aby s jejich pomocí obnažil dramatické jádro hry, poukazující k její sociální základně, a zvýraznil tak ideové poselství, se kterým se hra obracela k přítomnosti.“⁵² Uvedme nyní několikero případů, které toto tvrzení potvrzují.

V druhé části úvodního slova k překladu komedie Kurš přistoupil k interpretaci fabule, syžetu i charakterizaci jednotlivých postav hry, kterou předem označil jako „neobyčejně bojovnou politickou satiru“.⁵³ Tematická složka díla byla – podle slov Antonína Kurše – ovlivněna především povstáním Jemeljana Pugačova (1771–1774), které mělo být Fonvizinovi jakousi inspirací ke vzniku této divadelní hry. Kurš uvedl, že právě výsledek vzpoury samozvaného ruského cara, kterým bylo „ještě krutější ztotočnění selského

49 Cit. dle Tamtéž, s. 102.

50 „...nelze vždy trvat na každé teče i čárce tím spíše, když mnohdy celé úseky uměleckého díla nejsou dány autorovým záměrem, nýbrž prostě dobou nebo literární tvorbou...“ Tamtéž, s. 102.

51 ČERVINKA, V.: *Mazánek*. Praha 1923.

52 DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Antonín Kurš*. In: DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Postavy brněnského jeviště II*. (1884–1989). Brno 1985–1989, s. 764.

53 KURŠ, A.: *Několik poznámek úvodem*. In: FONVIZIN, D. I.: *Maminčin mazánek*. Praha 1954, s. 92.

lidu, jenž byl na vzpouře účasten“⁵⁴ probudil ve Fonvizinovi – příteli svobody – touhu postavit se tomuto nespravedlivému zacházení stran samoděržavného vládce.⁵⁵ Kurš dozajisté správně pochopil, že literární kritika jedné nevýznamné statkářské rodiny z druhé poloviny 18. století jen demonstuje daleko komplexnější obraz ruské společnosti, samoděržavného systému, a především politiky carevny Kateřiny II. Skutečnost, že by Fonvizin jakkoliv sympatizoval s kozáckými povstanci je však pochopitelně nejen lichá, ale především byla na tomto místě zřejmě záměrně podsunuta poplatně komunistickému režimu. Denis Ivanovič Fonvizin byl totiž nejen spisovatelem, ale především úředníkem ministra zahraničí, později vychovatele careviča Pavla – Nikity Ivanoviče Panina. Ačkoliv se Fonvizin od začátku 70. let definitivně vymezoval proti politice carevny Kateřiny II., v jeho filozofických dílech nenajdeme zmínku, která by naznačovala tendence k svržení absolutistické moci.⁵⁶ Navíc na tomto místě musíme zdůraznit, že to byl právě Denis Ivanovič, kdo byl – ačkoliv z opozičních míst – stále členem tehdejšího ruského establishmentu.

Kurš dále přistoupil k charakteristice jednotlivých postav. Celý rozbor byl – opět poplatně době – věnován třídnímu boji mezi kladnými a zápornými postavami, z nichž nejvýrazněji byla popsána paní Prostakovová, jež je v komedii ztělesněním snad všeho, co je terčem kritiky. „Prostakovovu nelze litovat. To není jen produkt společenského zřízení, nýbrž jedna z jeho opor a nositelů [...]. Nejlépe je to vidět z toho, že si Prostakovová osobuje právo chápat a vykládat zákony podle svého prospěchu. Zákony jsou vydávány podle jejího mínění jen pro ni jako třídu vlastníků, chrání ji, nemusí se tedy ona sama jimi řídit [...] plynoucí z její zruďné touhy mít, vlastnit vše, co se jen objeví v dosahu jejího lacného pohledu.“⁵⁷ Opět můžeme jen polemizovat nad tím, zdali ruský dramatik 2. poloviny 18. století zamýšlel svou společenskou satiru použít jako kritiku třídního boje či odsouzení – v Kuršově slovníku – tzv. vlastníků. Udejme zde pouze jen skutečnost, Fonvizinova rodina sama vlastnila pět stovek „duší“.⁵⁸

Opačným pólem paní Prostakovové je postava Pravdina. Je příhodné, že v první části charakteristiky této postavy Kurš kladl důraz především na to, že Pravdin nemá a „nesmí být na jevišti šlechticem s vybroušeným společenským chováním a se všemi znaky kavalíra až do těch lakovaných stěviců s červenými podpatky ve sněhobílé paruce.“⁵⁹ Pravdin tedy nemá mít vnější charakteristické rysy šlechtice či zámožného muže. Faktem však zůstává, že Pravdin – ačkoliv muž zastupující osvícenské ideály – sám vlastní vesnice,

54 Tamtéž, s. 92

55 Tamtéž, s. 92.

56 Слов. БЕРКОВ, Н. И. (ред.): *Трутенъ*. Сатирические журналы Н. И. Новикова. Москва 1951, s. 185. ФОНВИЗИН, Д. И. – МАКОГОНЕНКО, Г. П. (ред.): *Проза, Публицистика, Письма и дневники*. Москва 1959, s. 254–266, 276.

57 KURŠ, A.: *Několik poznámek úvodem*. In: FONVIZIN, D. I.: *Maminčin mazánek*. Praha 1954, s. 97.

58 СТРИЧЕК, А.: *Денис Фонвизин: Россия эпохи просвещения*. Москва 1994, s. 14.

59 Tamtéž, s. 94.

půdu a nevolné obyvatelstvo, což však Kurš ve své charakteristice postav nezmiňuje. Ve Fonvizinově originále je zkrátka typickým představitelem tehdejší ruské opoziční inteligence. Kurš v charakteristice Pravdina pokračoval „bojuje se sociálním zlem spíše z potřeby vlastního svědomí než z úřední povinnosti. [...] Proto se často v jeho řeči ozývá ironie, neboť on se nesměje, ani když vidí směšnost v počínání statkářských a dvorských pololidí...“⁶⁰ Přířímým nepřítelem Pravdina tak má být ona sociální nerovnost. Faktem je, že Denis Ivanovič Fonvizin ve svém díle, a to nejen dramatickém, kritizoval kruté zacházení s nevolným obyvatelstvem, prosazoval však spíše patriarchální přístup než samotné zrušení instituce nevolnictví.

Kurš pověřil Jiřího Jaroše, aby *Maminčina mazánka* zrežíroval. Tato ruská veselohra byla Jarošovým absolutním režisérským debutem a podle slov divadelní vědce a teoretika Zdeňka Srny si mladý režisér s nastudováním textu absolutně neporadil.⁶¹ Přesto však *Maminčin mazánek* zůstal na prknech brněnské činohry až do roku 1989. Brněnské divadlo připravilo pro své diváky pochopitelně program, jehož autorem byl sám režisér. V programovém materiálu byl Fonvizin ceněn za to, že stál v opozici vůči carskému dvoru, Jaroš však snad jako první (na rozdíl od Kurše) opatrně upozornil na to, že sám Fonvizin byl šlechticem a byl tedy součástí systému. Jiří Jaroš v textu s názvem *Slovo o zapomenutém klasikovi* jmenoval Fonvizina průkopníkem ruské společenské komedie, která měla být zdramatizovanou kritikou nevolnického Ruska, jež „bylo rozklíčeno šlechtickým stavem“.⁶²

Premiéra *Maminčina mazánka* se v Brně odehrála 15. listopadu 1959 a kritika brněnského divadelního počínu na sebe nenechala dlouho čekat. Brněnský literární časopis *Host* informoval ve své divadelní rubrice o uskutečněné premiéře, která byla podle autora kritiky pokládána za významný dramaturgický počín, protože se jednalo o první komedii, která umělecky a mravoučně odsoudila ruskou šlechtu, „její tupost, nevědomost a ožebračování nevolného obyvatelstva.“⁶³ Fonvizin zde byl také ceněn za své osvícenské myšlenky, které měly být prvním krokem k vzniku velké ruské literatury; takové, kterou známe ze století devatenáctého.⁶⁴

Závěrem

O návštěvnosti či divácké přízni *Maminčina mazánka* se nedochovaly žádné záznamy. Víme však, že se Kuršův překlad Fonvizinovy komedie reprízoval na prknech brněnského Divadla bratří Mrštíků až do roku 1989. Bylo by však mylné, kdybychom automaticky dedukovaly, že divadelní hra musela být nutně divácky oblíbená. Jak již bylo nejednou

60 Tamtéž, s. 94.

61 SRNA, Z.: *Půlstoletí městského divadla Brno*. Brno 1996, s. 31.

62 JAROŠ, J.: *Slovo o zapomenutém klasikovi*. In: Divadelní program. Brno 1959.

63 ZÁVODSKÝ, A.: *Dvě premiéry v Divadle bratří Mrštíků*. *Host*, roč. VI, 1959, č. 12, s. 559.

64 Tamtéž, s. 559.

dokázáno, na rozdíl od současného tržního prostředí nebylo od druhé poloviny 20. století podstatné, zdali je to které divadelní představení rentabilní či nikoliv.

Divadelní prostředí se po roce 1948 definitivně změnilo, nejen kvalita repertoáru, ale také herecké a režijní umění do určité míry degradovalo. Na druhé straně to bylo právě toto období české kultury, které znovu vzpomínalo již dávno neznáme autory, které zůstaly ve stínu zapomenutí často neprávem. Ačkoliv se Fonvizinova klasicistní komedie objevila v českém prostředí jen zřídka, je nespornou zásluhou právě minulého režimu, že dnes najdeme stopy po kateřinských autorech také v českém prostoru. Na druhou stranu však nesmíme opomenout skutečnost, že překlady nejen Fonvizinova díla – a Kuršův to jen potvrzuje – často vypovídají více o době, kdy tyto české verze vznikly a jaké době a ideálům byly poplatné, než o kontextu doby, ve které žil a kým vlastně byl autor originálu.

Bibliografie

- ČERNÝ, J.: *Divadlo IIIú– Okouzlená divadelnost*. In: CÍSAŘ, J. (ed.): *Divadla svítící do tmy. Nesoustavné nahlédnutí do historie malých neprofesionálních scén 70. let 20. století*. Praha 2006.
- ČERVINKA, V.: *Mazánek*. Praha 1923.
- DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Antonín Kurš*. In: DUFKOVÁ, E. – SRBA, B.: *Postavy brněnského jeviště II. (1884–1989)*. Brno 1985–1989, s. 755–764.
- HALAMOVÁ, V.: *Kultura a propaganda*. Ostrava 2014.
- JAROŠ, J.: *Slovo o zapomenutém klasikovi*. In: *Divadelní program*. Brno 1959.
- JUST, V.: *Divadlo v totalitním systému*. Praha 2010.
- KACETLOVÁ, V.: *Antonín Kurš: (ne)všední život*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita 2019.
- KNAPÍK, J.: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953*. Praha 2002.
- KNAPÍK, J.: *Divadelní zákon*. In: KNAPIK, J. – FRANCO, M.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha 2011, s. 258–260.
- KNAPÍK, J.: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha 2004.
- KUBR, F.: *O divadlo života*. Praha 1959.
- KURŠ, A.: *Několik poznámek úvodem*. In: FONVIZIN, D. I.: *Maminčin mazánek*. Praha 1954.
- OTČENÁŠEK Š.: *Činobra 5. května*. In: HÁJEK, J. – JANÁČKOVÁ, O. – JUST, V. a kol.: *Divadlo nové doby*. Praha 1990, s. 35–80.
- SRNA, Z.: *Půlstoletí městského divadla Brno*. Brno 1996, s. 31.
- ZÁVODSKÝ, A.: *Dvě premiéry v Divadle bratří Mrštíků*. Host. Brno, roč. VI, 1959, č. 12.

БЕРКОВ, Н. И. (ред.): *Трутенъ*. Сатирические журналы Н. И. Новикова. Москва 1951, s. 185.

ФОНВИЗИН, Д. И. – МАКОГОНЕНКО, Г. П. (ред.): *Проза, Публицистика, Письма и дневники*. Москва 1959, s. 254–276.

СТРИЧЕК, А.: *Денис Фонвизин: Россия эпохи просвещения*. Москва 1994.

Mgr. Karolína Velšová (* 1992) pod vedení Mgr. Josefa Šaura, Ph.D., připravuje disertaci na téma *Denis Ivanovič Fonvizin a politicko-společenský přesah ruské literatury 2. poloviny 18. století*. Ve své odborné činnosti se věnuje literatuře, která byla napsána v době vlády ruské carevny Kateřiny II., především pak politicko-společenskému kontextu, který se v této tvorbě zrcadlil. E-mail: *KarolSimackova@gmail.com*.

Editoři: Zbyněk Michálek — Lenka Odehnalová — Josef Šaur

Jana Demelová — Zuzana Dupalová — Eliška Jiráňová — Kateřina Kolářová —
Светлана Олеговна Михалкова — Lenka Odehnalová — Isabela Vaverková —
Karolína Velšová

MLADÁ SLAVISTIKA V

Slavistická badatelská dílna

Technická redakce a sazba v Lua^AT_EXu písmy EB Garamond a
CMU Sans Serif: Zbyněk Michálek

Návrh obálky: Pavel Pilch

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

1., elektronické vydání, 2020

ISBN 978-80-210-9704-9

MUNI
PRESS

MUNI
ARTS